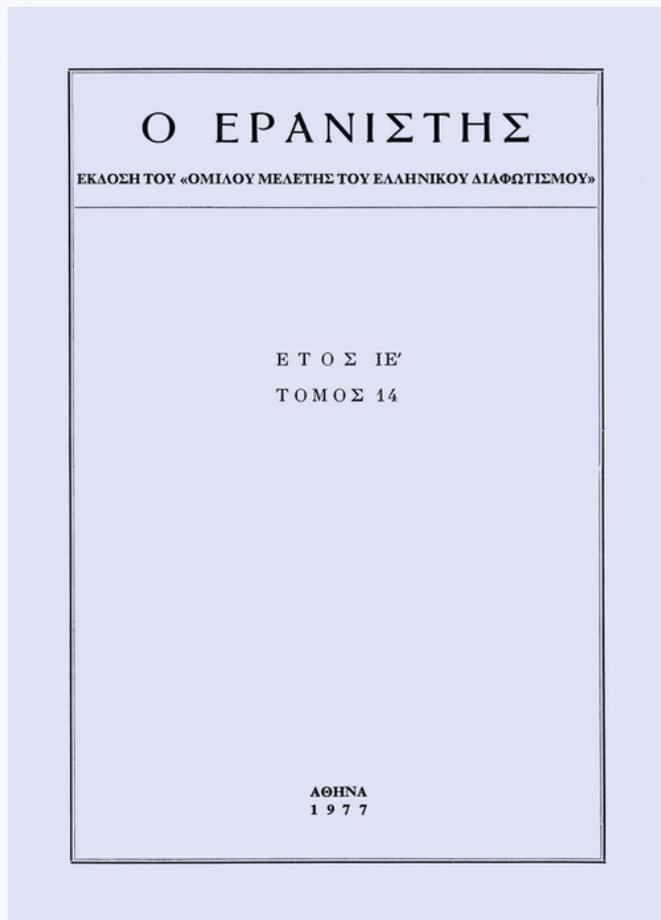

The Gleaner

Vol 14 (1977)

Η δολοφονία του κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια

Βασίλης Κρεμμυδάς

doi: [10.12681/er.380](https://doi.org/10.12681/er.380)

To cite this article:

Κρεμμυδάς Β. (1977). Η δολοφονία του κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια. *The Gleaner*, 14, 217–281.
<https://doi.org/10.12681/er.380>

Η ΔΟΛΟΦΟΝΙΑ ΤΟΥ ΚΥΒΕΡΝΗΤΗ ΙΩΑΝΝΗ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑ

Μια πολιτική δολοφονία είναι πάντοτε ένα σημαντικό ιστορικό γεγονός, επειδή συνήθως εκφράζει ένα κρίσιμο πολιτικό κλίμα και είναι δυνατό να οδηγήσει σε αλλαγές στο χώρο άσκησης της πολιτικής. Είναι εύλογο ότι το πολιτικό κλίμα γίνεται ακόμη πιο βαρύ, αν στόχος της δολοφονικής ενέργειας είναι ο αρχηγός του κράτους. Δεν πρέπει μάλιστα να αμφιβάλλουμε ότι μια τέτοια δολοφονία μαρτυρεί ποικίλους ανταγωνισμούς και κοινωνικές αντιθέσεις εξαιρετικά έντονες.

Η δολοφονία του πρώτου αρχηγού του ελληνικού κράτους σ' αυτό ακριβώς το ιστορικό πλαίσιο τοποθετείται: το ελεύθερο τμήμα της νεοελληνικής κοινωνίας αναζητούσε την ταυτότητά του μέσα σε ένα κράτος με εύθραυστη ακόμη την ανεξαρτησία του, με ακαθόριστα όρια και με μια έκταση που, αντί να ρυθμίζει, έθετε μάλλον στον ελληνισμό σοβαρότατα προβλήματα εθνικής απελευθέρωσης και ανεξαρτησίας.

Η αφορμή για να ξαναερευνηθεί το ζήτημα της δολοφονίας του κυβερνήτη Ιωάννη Καποδίστρια δόθηκε από την πληρέστερη δικογραφία που γνωρίζουμε ως τώρα και που περιήλθε σε γνώση του συντάκτη αυτής της μελέτης. Η δικογραφία αυτή ανήκει σε ιδιώτη και αυτό μάς υποχρεώνει να ξαναθέσουμε το ζήτημα της προστασίας των ιδιωτικών αρχείων, πολύ περισσότερο μάλιστα τώρα που με τη δικογραφία για τη δολοφονία του Ι. Καποδίστρια αποδεικνύεται ότι και επίσημα αρχεία βρίσκονται σε ιδιωτικά χέρια.

Με τη μελέτη της δικογραφίας αυτής ανασκευάζονται οι ουσιαστικότερες έρμηνειες που έχουν ως τώρα διατυπωθεί για το γεγονός αυτό. Παράλληλα, η γνώση μας για την πολιτική ατμόσφαιρα της στιγμής εκείνης γίνεται ακριβέστερη, ενώ αποκαλύπτεται μια εύρύτατη αντικυβερνητική συνωμοσία, στην οποία όχι δευτερεύοντα ρόλο είχαν παίξει ξένα συμφέροντα, καθώς και οι οργανωτικές αδυναμίες του καποδιστριακού κράτους¹.

1. Στον κάτοχο του άγνωστου ως τώρα φακέλου με τη δικογραφία, φίλο

κ. Β. Διοσκουρίδη, εκφράζω τις θερμές μου ευχαριστίες γιατί είχε την

1. Εισαγωγικά

Τή στιγμή τῆς δολοφονίας τοῦ κυβερνήτη Ἰωάννη Καποδίστρια (27 Σεπτεμβρίου 1831) ἡ κοινωνική καὶ πολιτική κατάσταση στήν Ἑλλάδα ἦταν ἐξαιρετικά ρευστή, ἐνῶ ἓνα πλῆθος ἀβεβαιότητες καὶ ἄλυτα προβλήματα τὴν καθιστοῦσαν ἐκρηκτική: τὸ ζήτημα τῶν ὁρίων τοῦ νέου κράτους δὲν εἶχε ἀκόμη βρεῖ τὴν ὀριστική του ρύθμιση, ἡ ὀργάνωση τῆς ἐξουσίας συχνὰ ἐρχόταν σὲ ἀντίθεση μὲ κάποιες παραδοσιακὲς δομές, ἡ κρίση τῆς ἀστικῆς τάξης γινόταν ὄλο καὶ βαθύτερη², ἐνῶ ἡ Ἐπανάσταση οὐσιαστικά δὲν εἶχε λήξει, τουλάχιστο ὡς πρὸς τὸν ἐσωτερικό της χαρακτήρα· ἡ παρουσία μάλιστα τοῦ Ι. Καποδίστρια στήν ἡγεσία τοῦ κράτους ὄχι μόνο δὲν διευθέτησε, ἀλλά, ἀντίθετα, ἐπέτεινε καὶ ὄξυνε τὶς ἀνταγωνιστικὲς τάσεις μέσα στήν ἴδια τὴν ἑλληνική κοινωνία, ἐπειδὴ ἡ ἐκλογή τοῦ κυβερνήτη ἀποδείχτηκε ὅτι, στήν πραγματικότητα, δὲν ἀποτελοῦσε νίκη γιὰ καμιά ἀπὸ τὶς πολιτικὲς παρατάξεις πού ἐξέφραζαν τὴν κοινωνική πραγματικότητα καὶ πού εἶχαν συγκρουσθεῖ στὴ διάρκεια τῆς Ἐπανάστασης³. Ἀκόμη καὶ ἂν ἡ πολιτική τοῦ Ι. Καποδίστρια, κυρίως ἡ ἐξωτερική, πού μποροῦσε νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἀσκοῦνταν μὲ ἐθνικὰ κριτήρια δὲν εἶχε πιθανότητες νὰ συσπειρώσει τὰ ἐθνικὰ στοιχεῖα τῆς ἀστικῆς τάξης, ἐπειδὴ αὐτὰ εἶχαν ἠττηθεῖ στὴ διάρκεια τῆς Ἐπανάστασης, ἡ ὑπηρεσία τοῦ κυβερνήτη στὴ Ρωσία τὸν καθιστοῦσε

καλοσύνη νὰ μοῦ τὸν παραχωρήσει εἶχε σοβαρὲς ἐπιπτώσεις στὶς κοινωνικὲς σχέσεις βλ. Β. Κρεμμυδᾶ, *Ἡ οἰκονομικὴ κρίση στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰῶνα καὶ οἱ ἐπιπτώσεις της στὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821*, π. «Μνήμων», 6, 1976, σ. 16-33.

BRAXYΓΡΑΦΙΕΣ

A = Γενικά Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους

Δ = Ἀρχεῖο Β. Διοσκουρίδη

K = Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Κερκίρας

M = Μουσεῖο Μπενάκη

π = ἔγγραφο πρωτότυπο

ΓΕ = Γενικὴ Ἐφημερίς τῆς Ἑλλάδος

E = Π. Κ. Ἐνεπεκίδης, *Ρήγας-Υψηλάντης-Καποδίστριας*, Ἀθῆναι 1965.

Ἡ παραπομπὴ στὶς καταθέσεις γίνεται μὲ τὸ βραχυγραφικὸ σημεῖο τοῦ Ἀρχείου, τὸ ὄνομα τοῦ ἀνακρινόμενου προσώπου καὶ τὴν ἡμερομηνία τῆς κατάθεσης. Π.χ.: Ἀρχεῖο Δ, Ἀνδρέας Γεωργίου, 11 Ὀκτ. 1831.

2. Γιὰ τὴν οἰκονομικὴ κρίση πού ἐκδηλώθηκε στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821 καὶ πού

3. Ὅπως δυστυχῶς συμβαίνει μὲ τὰ περισσότερα κεφάλαια τῆς νεοελληνικῆς ἱστορίας, δὲν ἔχει ἀκόμη γίνε μιά συνολικὴ μελέτῃ τῆς καποδιστριακῆς περιόδου πού νὰ στηρίζεται στὴν κριτικὴ ἐπεξεργασία τῶν πηγῶν. Βέβαια, μελέτες, καὶ μάλιστα ἀξιόλογες, γιὰ ἐπιμέρους ζητήματα ὑπάρχουν ἀρκετές, ἀλλὰ γιὰ μιά συνολικὴ ἀντίληψη εἴμαστε συχνὰ ὑποχρεωμένοι νὰ κα ταφεύουμε στὸ βιβλίο τοῦ Φρ. Τίρας, *Ἡ Ἑλλάδα τοῦ Καποδίστρια*, ἑλλ. μετ., τ. Α' - Β', Ἀθῆνα 1972, πού πρωτοεκδόθηκε γαλλικά τὸ 1830.

ύποπτο για εξάρτηση από τη χώρα αυτή και ή έσωτερική του πολιτική του «φωτισμένου δεσπότη» έρχόταν σέ αντίθεση με τις φιλελεύθερες δημοκρατικές αξίες που ενέπνεαν τó τμήμα αυτό τής έλληνικής άστικής τάξης.

Παράλληλα, στο εύρωπαϊκό και μεσογειακό ιστορικό πλαίσιο συντελούνταν, γύρω στο 1830, βαθιές μεταβολές στο πολιτικό και οικονομικό επίπεδο, που έφεραν τις εύρωπαϊκές δυνάμεις σέ νέους ανταγωνισμούς στην προσπάθειά τους νά διατηρήσουν θέσεις κεκτημένες ή νά κερδίσουν νέες, μέσα σέ ένα χώρο, όπως ó ανατολικομεσογειακός, όπου οι άλλες από τή διάλυση τής Όθωμανικής Αυτοκρατορίας φαίνονταν προσεχείς. Άκριβώς ανάμεσα σέ τέτοιους ανταγωνισμούς συμπιζόταν τó μικρό και άνώριμο έλληνικό κράτος και ήταν φυσικό νά ύποστέι σοβαρές τις συνέπειες από τις μεταβολές του ιστορικού του περιγύρου.

Έξαιρετικά κρίσιμη έμφανιζόταν επίσης ή κατάσταση στο βαλκανικό χώρο ύστερα από τήν Έλληνική Έπανάσταση και τή δημιουργία του έλληνικού κράτους. Έκει, ó ρωσοτουρκικός πόλεμος του 1828 έθετε σέ σοβαρό κίνδυνο τήν ίδια τήν ύπόσταση του κράτους του Σουλτάνου, ενώ ή Άγγλία και ή Γαλλία ενέτειναν τις προσπάθειές τους για νά ενισχύσουν τις θέσεις τους στην κλονιζόμενη Αυτοκρατορία και στο νεαρό έλληνικό κράτος. Η Γαλλία μάλιστα είχε κατορθώσει νά αποκτήσει σ' αυτό σημαντικό έλεγχο με τήν άποστολή στρατού στην Πελοπόννησο τó 1828⁴. Παράλληλα, και οι τρεις μεγάλες δυνάμεις διέθεταν ισχυρά στηρίγματα στις τρεις έλληνικές πολιτικές οργανώσεις που είχαν διαμορφωθεί μέσα στην επαναστατική κρίση και που, χαρακτηριστικά, είχαν τά όνόματα άκριβώς των μεγάλων δυνάμεων.

Η νεοελληνική ιστοριογραφία, στο μεγαλύτερο μέρος της, αντιμετώπισε τή δολοφονία του Ι. Καποδίστρια σαν μιá συνηθισμένη μηχανίατικη «βεντέττα», μιá εκδίκηση δηλαδή για προσωπικούς λόγους· μιá άλλη έρμηνεία πάλι απέδωσε τή δολοφονία σέ συνωμοσία των ξένων, κυρίως των Άγγλων, σέ συνεργασία με τους Ύδραίους. Η ούσία, ώστόσο, τής δολοφονίας είναι διαφορετική και, βέβαια, δέν έχει καμιá σχέση με προσωπικές εκδικήσεις, παρόλο που οι δολοφόνοι και όλη ή ιστορία των σχέσεων τής οικογένειας Μαυρομιχάλη με τόν κυβερνήτη μπορούν νά μᾶς όδηγήσουν σέ τέτοιες σκέψεις. Άλλωστε, τó έγκλημα στην εκτέ-

4. Σχετικά με τήν άποστολή και τó ρόλο του γαλλικού στρατού στην Πελοπόννησο βλ. Β. Κρεμμυδά, *Ό γαλλικός στρατός στην Πελοπόννησο (συμ-*

βολή στην ιστορία τής καποδιστριακής περιόδου), «Πελοποννησιακά», ΙΒ' 1976, σ. 75 - 102.

λεσή του δὲν διέφερε ἀπὸ τῆ βεντέττα. Ἀλλά, σὲ μιὰ πολιτικὴ δολοφονία τὰ πρόσωπα ποὺ γίνονται ἐκτελεστὲς καὶ ὁ τρόπος ἐκτέλεσης εἶναι λεπτομέρειες μὲ δευτερεύουσα σημασία γιὰ τὴν ἱστορία. Ὅπως θὰ διαπιστωθεῖ καὶ στὴ συνέχεια, πάντως, οἱ Μαυρομιχαλαῖοι δὲν εἶναι δυνατό νὰ ἐνταχθοῦν στὴν κατηγορία τῶν ἀπλῶν ἐκτελεστικῶν ὀργάνων μιᾶς πολιτικῆς δολοφονίας : ἡ συμμετοχὴ τους σ' αὐτὴν ἦταν οὐσιαστικότερη. Ἀλλά καὶ ἡ ἐρμηνεία τῆς ξένης συνωμοσίας δὲν στάθηκε ἱκανὴ νὰ ἀποδώσει ὅλη τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια, κυρίως ἐπειδὴ δὲν στηρίχτηκε στὶς πηγές.

2. Οἱ πηγές

Γιὰ τὴ σύνταξη τῆς μελέτης ποὺ παρουσιάζεται ἐδῶ χρησιμοποιήθηκαν κυρίως τὰ κείμενα τῶν καταθέσεων ποὺ ἔλαβαν οἱ ἀνακριτικὲς ἐπιτροπές. Χρησιμοποιήθηκαν ἐπίσης δημοσιευμένα καὶ ἀδημοσίευτα Ἑλληνικὰ καὶ Ἀγγλικὰ Ἀρχεῖα, τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν σύγχρονων πρὸς τὰ γεγονότα, καθὼς καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

Ἀναλυτικότερα, τὰ σχετικὰ μὲ τὸ θέμα ἀρχεῖα ποὺ εἶναι γνωστὰ καὶ χρησιμοποιήθηκαν ἐδῶ εἶναι τὰ ἀκόλουθα :

α. Στὰ Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους, στὴν Ἀθήνα, ὑπάρχουν τὰ πρωτότυπα κείμενα 41 καταθέσεων. Ἀπὸ τὸ σχετικὸ μικρὸ ὑποφάκελο λείπει ἡ κατάθεση τοῦ Γεωργίου Σταύρου, ἡ ὁποία ἔπρεπε νὰ περιλαμβάνεται, ὅπως προκύπτει ἀπὸ κατάλογο προσώπων ποὺ ὑπάρχει στὸ ἐξώφυλλο⁵.

β. Στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Κερκύρας ὑπάρχουν τὰ ἀντίγραφα 59 καταθέσεων, καθὼς καὶ ἄλλα σχετικὰ ἔγγραφα⁶.

γ. Στὸ Μουσεῖο Μπενάκη, στὴν Ἀθήνα, δὲν ὑπάρχουν κείμενα καταθέσεων, ἀλλὰ ἔγγραφα σχετικὰ μὲ τὴ δολοφονία τοῦ Ι. Καποδίστρια⁷.

δ. Στὴν ἰδιωτικὴ συλλογὴ τοῦ κ. Β. Διοσκουρίδη ὑπάρχουν περίπου 550 σελίδες ἐγγράφων σχετικῶν μὲ τὴ δολοφονία τοῦ Ι. Καποδίστρια. Ἀπ' αὐτὰ τὰ ἔγγραφα 101 εἶναι κείμενα καταθέσεων, μερικὰ πρωτότυπα,

5. Γενικὰ Ἀρχεῖα τοῦ Κράτους (ΓΑΚ), Ἀρχεῖο Μάμουκα, Κ 80, Γ, φάκ. 122.

6. Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο Κερκύρας, Ἀρχεῖο Καποδίστρια, φάκ. 362, ἀρ. 2, 3

καὶ 4.

7. Μουσεῖο Μπενάκη, Ἱστορικὰ Ἀρχεῖα, Ἀρχεῖο Μιχαὴλ Σούτσου - Ἰω. Καρατζᾶ 46, φάκ. 24.

καθώς και αρκετά σχετικά έγγραφα, τὰ περισσότερα πρωτότυπα επίσης.

Ἀπὸ τὰ κείμενα τῶν καταθέσεων πού υπάρχουν στὰ παραπάνω ἀρχεῖα μόνο 2 υπάρχουν καί στίς τρεῖς συλλογές (Α, Δ, Κ), 39 υπάρχουν στίς συλλογές Α καί Δ, 32 στίς συλλογές Δ καί Κ, 28 μόνο στή συλλογή Δ καί 25 μόνο στή συλλογή Κ. Δὲν ὑπάρχει καμιὰ κατάθεση μόνο στή συλλογή Α· καμιὰ επίσης κοινὴ κατάθεση δὲν ὑπάρχει στίς συλλογές Α καί Κ, ἐκτὸς, βέβαια, ἀπὸ τίς δύο πού υπάρχουν καί στίς τρεῖς συλλογές.

Ἀπὸ τὴν ἀνάλυση αὐτὴ προκύπτει ὅτι ἡ σημαντικότερη συλλογὴ καταθέσεων γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ πρώτου ἀρχηγοῦ τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους βρίσκεται σὲ ἰδιωτικὰ χέρια, ἄγνωστο ἀπὸ πότε. Σὲ κάποιες ὑποθέσεις θὰ μπορούσε νὰ μᾶς ὀδηγήσει ὁ φάκελος τῆς συλλογῆς αὐτῆς, στὸν ὁποῖο ὑπάρχει ἡ ἔνδειξη: «Ministère de la Justice. À Sa Majesté le Roi, pour la Régence». Ἡ ὑπόθεση πού μπορεῖ νὰ διατυπωθεῖ εἶναι ὅτι τὸ τότε Ὑπουργεῖο Δικαιοσύνης σχημάτισε ἕνα φάκελο μὲ τὴ δικογραφία γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ Ι. Καποδίστρια καί τὸν παρέδωσε στὴν Ἀντιβασιλεία ἢ ὅτι, τὸ πιθανότερο, ἡ ἴδια ἢ Ἀντιβασιλεία (Ὑπουργὸς Δικαιοσύνης ἦταν ὁ Βαβαρὸς Μάουερ) ὑπεξαίρεσε αὐτὴ τὴ δικογραφία. Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἡ συλλογὴ αὐτὴ περιέχει τίς 101 ἀπὸ τίς 126 συνολικὰ καταθέσεις πού υπάρχουν στίς ἀρχεῖακὲς συλλογές Α, Δ καί Κ.

Ἀλλὰ μὲ τὴ δικογραφία γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ Ι. Καποδίστρια συμβαίνουν ἀρκετὰ ἀκόμη περίεργα, γιὰ τὰ ὁποῖα εἶναι δύσκολο νὰ διατυπωθεῖ κάποια λογικὴ ἐξήγηση. Καί πρῶτα-πρῶτα, φαίνεται περίεργο τὸ ὅτι στὸ Ἀρχεῖο Α ἔχουν ἀπομείνει οἱ λιγότερες καταθέσεις — ὅλες στὸ πρωτότυπο — καί ἀκόμη πιὸ πολὺ τὸ ὅτι ἡ κατάθεση τοῦ Γεωργίου Σταύρου, πού ἔχει χαθεῖ ἀπὸ ἐκεῖ, βρίσκεται μόνο στὸ Ἀρχεῖο Δ. Ἕνα ἄλλο περίεργο εἶναι ὅτι οἱ περισσότερες ἀπὸ τίς καταθέσεις πού περιέχονται μόνο στή συλλογὴ τοῦ Ἀρχείου Κ σχετίζονται μὲ τὴν ἐνοχὴ τοῦ Πολιτάρχη Ναυπλίας Παναγιώτη Κακλαμάνου καί ὅτι ἀγνοοῦμε ὡς τώρα ἂν υπάρχουν καί πού τὰ πρωτότυπά τους. Ὅπως ἀγνοοῦμε καί πῶς ἡ συλλογὴ Κ βρέθηκε στὴν Κέρκυρα· ἴσως καί αὐτὸ νὰ ἔχει κάποια σχέση μὲ τὴν καταγωγὴ τῆς οἰκογένειας Καποδίστρια. Τέλος, ἀπὸ μιὰ ἐξωτερικὴ σύγκριση τῶν ἀντιγράφων πού υπάρχουν καί στίς δύο συλλογές Δ καί Κ διαπιστώνεται ὅτι αὐτὰ τῆς συλλογῆς Δ δείχνουν, ἄς ποῦμε, ἐπισημότερα· ἐκεῖνα τοῦ Ἀρχείου Κ εἶναι προχειρογραμμένα καί μὲ ἀρκετὰ λάθη.

Τὰ πρακτικὰ τῶν καταθέσεων δὲν ἔχουν ὡς τώρα ἀξιοποιηθεῖ

έπιστημονικά από τους ιστορικούς, παρόλο που για τις συλλογές Α και Κ δὲν ὑπάρχουν προβλήματα προσέγγισης· χρησιμοποιήθηκαν περιγραφικά μόνο οἱ περιλήψεις ἀπὸ μερικές καταθέσεις, τὶς ὁποῖες δημοσίευσε ἡ «Γενικὴ Ἐφημερὶς τῆς Ἑλλάδος»⁸. Καὶ ἐδῶ ἀκριβῶς βρίσκεται ἓνα ἄλλο ἀπὸ τὰ περίεργα πού συμβαίνουν μὲ τὴ δικογραφία γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ Ι. Καποδίστρια : πολλές ἀπὸ τὶς καταθέσεις, πού περιλήψεις τους δημοσιεύτηκαν στὴν ἐφημερίδα αὐτή, δὲν ὑπάρχουν σὲ καμιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς συλλογές (Α, Δ καὶ Κ) καὶ παραμένουν ἄγνωστες γιὰ τὴν ἔρευνα. Τὸ πὼ ἐνδιαφέρον μάλιστα εἶναι ὅτι πρόκειται κυρίως γιὰ τὶς πρώτες καταθέσεις πού ἔλαβαν οἱ ἀνακριτικὲς ἀρχές (2 καὶ 5 Ὀκτ. 1831).

Ἀπὸ τὴ σύντομη περιγραφή τῶν ἀρχαιακῶν συλλογῶν πού προηγήθηκε προκύπτουν ὀρισμένα χρήσιμα συμπεράσματα : ἔγινε σαφές ὅτι ἡ πραγματικὰ ὀγκώδης δικογραφία πού σχηματίστηκε μὲ τὶς ἀνακρίσεις γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ Ι. Καποδίστρια διασκορπίστηκε σὲ κάποια στιγμή, πιθανότατα σ' ἐκεῖνα τὰ χρόνια, καὶ εἶναι δύσκολο νὰ ἀποφύγει κανεὶς τὸν πειρασμὸ νὰ ὑποθέσει ὅτι λόγοι ποικίλοι, κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς σκοπιμότητας, προκάλεσαν τὴν ἀρχαιακὴ αὐτὴ ἀνωμαλία. Καὶ ἀσφαλῶς δὲν εἶναι χωρὶς σημασία ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτὴ τὸ ὅτι μᾶς λείπουν ἀκόμη κυρίως πρωτότυπα κείμενα καταθέσεων. Πάντως, εἶναι προφανές ὅτι ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα πρέπει νὰ ἀναμένει τὴν ἀποκάλυψη ὄχι μόνο τῶν πρωτοτύπων κειμένων τῶν καταθέσεων, πού τὰ ἀντίγραφα τους γνωρίζουμε σήμερα, ἀλλὰ καὶ νέων, ἄγνωστων ὡς τώρα, καταθέσεων. Αὐτὸ προκύπτει τόσο ἀπὸ τὴν ἔλλειψη πολλῶν ἀπὸ τὶς καταθέσεις, πού περιλήψεις τους δημοσιεύτηκαν στὴ «Γενικὴ Ἐφημερίδα τῆς Ἑλλάδος», ὅσο καὶ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ὅσες καταθέσεις ἔχουμε στὴ διάθεσή μας προέρχονται κυρίως ἀπὸ τὶς ἀνακρίσεις πού ἔγιναν στὸ Ναύπλιο, ἐνῶ ἔχουμε ἀποδείξεις ὅτι ἀνακρίσεις ἔγιναν καὶ ἄλλοῦ. Εἶναι

8. «Γενικὴ Ἐφημερὶς τῆς Ἑλλάδος», ἀρ. 84 - 85 (4 Νοεμ. 1831), 9, 10, 12, 13, 14 (3, 6, 13, 17, 20 Φεβρ. 1832) καὶ 20, 21, 23 (12, 16, 23 Μαρτίου 1832). «Ὅταν τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1832 (ἔτος Α', ἀρ. 1, 18 Ἀπρ. 1832) ἡ ἐφημερίδα ἄλλαξε ὀνομασία, ἡ δημοσίευση τῶν περιλήψεων ἀπὸ τὶς καταθέσεις δὲν συνεχίστηκε. Ὁ Π. Κ. Ἐνεπεκίδης, *Ρήγας - Ὑψηλάντης - Καποδίστριας*, Ἀθ. 1965, σ. 213 - 232, ἀναδημοσίευσε ἀπὸ τὴ «Γε-

νικὴ Ἐφημερίδα τῆς Ἑλλάδος» μόνο τὶς περιλήψεις τοῦ φύλλου ἀρ. 84 - 85 (4 Νοεμ. 1831), ἐνῶ στὰ ὑπόλοιπα φύλλα περιλαμβάνονται οἱ περιλήψεις καὶ ἀπὸ ἄλλες 23 καταθέσεις καὶ, παρόλο πού ἔκανε ἔρευνες στὰ ἀρχεῖα τῆς Κέρκυρας, δὲν διαπίστωσε ὅτι οἱ δημοσιευμένες — καὶ ἀναδημοσιευμένες ἀπὸ τὸν ἴδιο — καταθέσεις δὲν εἶναι ἀκριβῶς ἴδιες μὲ αὐτὲς τῆς συλλογῆς Κ. (βλ. τὶς δημοσιευμένες καταθέσεις στὸν πίνακα II).

μάλιστα ιδιαίτερα ενδιαφέρον να ξέρουμε ότι τα πρωτότυπα κείμενα των καταθέσεων που συντάχθηκαν στα πλαίσια των ανακρίσεων από το «κατά την Βοστίτσαν και Π. Πάτρας Πρωτόκλητον Δικαστήριο» υπάρχουν μόνο στη συλλογή Δ.

Με αυτές τις προϋποθέσεις, και παρά τα νέα στοιχεία και κάποιες νέες προσεγγίσεις που φιλοδοξεί να προσφέρει η μελέτη αυτή, δεν πρέπει να αμφιβάλλουμε ότι οι έρμηνείες που σχεδόν αυτόματα προκύπτουν, ίσως δεν θα έχουν παρά μόνο μερική αξία.

3. Οί ανακρίσεις

Όποιαδήποτε ανάκριση που θα απέβλεπε στην ανακάλυψη των δολοφόνων δεν είχε για τις αρμόδιες αρχές κανένα νόημα, αφού αυτοί ήταν από την πρώτη στιγμή γνωστοί. Εντούτοις, αρκετά σύντομα άρχισε μια ευρύτατη ανάκριση, η οποία, προφανώς, με άφορμή τη δολοφονία του κυβερνήτη, είχε για στόχο την ανακάλυψη συνωμοτικών οργανώσεων, αντιπολιτευτικών κινήσεων και, πάντως, σκόπευε στην ανακάλυψη των δυνάμεων που υποκίνησαν τους δύο Μαυρομιχαλούς. Ο έρευνητής μένει πραγματικά εκπληκτος εμπρός στην έκταση που έλαβε η ανάκριση και στο πλήθος τις καταθέσεις και τα πρόσωπα που ανακρίθηκαν ή παρακλήθηκαν να καταθέσουν. Η εκπληξη μάλιστα αυτή γίνεται ακόμη μεγαλύτερη από το ότι ένα μέρος της δικογραφίας εξακολουθεί να λανθάνει. Στους πίνακες I και II, που ακολουθούν, αναφέρονται οι καταθέσεις που γνωρίζουμε ως τώρα.

Ο τύπος των καταθέσεων είναι περίπου ο ίδιος σε όλες τις περιπτώσεις και στηρίζεται στη μέθοδο των έρωταποκρίσεων. Η κατάθεση του Ν. Χασαπάκη (Άρχεϊα Δ και Κ, πίνακας I, άρ. 25), που παρατίθεται στη συνέχεια, έχει σκοπό να δείξει τον τύπο των καταθέσεων και τον τρόπο της ανάκρισης :

Συνεδρίασις Ε΄

Έξέτασις του Νικολάου Χασαπάκη

Τῆ 24 8βριού, κατά συνέπειαν τῆς εξετάσεως τῶν καταδικῶν, ἐπροσκαλέσαμεν εἰς τὴν Ἀστυνομίαν, διὰ νὰ λάβωμεν πληροφορίας τινὰς περὶ τῆς ἀνὰ χεῖρας μας ὑποθέσεως, τὸν Νικόλαον Χασαπάκην, ὅστις, ἀφοῦ ὠρκίσθη ὅτι θέλει εἶπει ὅλην τὴν ἀλήθειαν καὶ οὐδὲν ἄλλο ἐκτὸς τῆς ἀληθείας, ἠρωτήθη περὶ τοῦ ὀνόματός του, ἐπωνύμου, ἡλικίας, πατρὶδος, ὑποურγήματος καὶ ἂν εἶναι φίλος ἢ συγγενὴς τῶν ἐγκαλουμένων, διὸ ἀπεκρίθη ὀνομάζομαι Νικόλαος Χασαπάκης, χρόνων 28, ἀπὸ

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Ι
ΟΙ ΑΝΑΚΡΙΣΕΙΣ ΣΤΜΦΩΝΑ ΜΕ ΤΑ ΑΡΧΕΙΑ

α/α	Ήμερομηνία	Όνομα	Ήλικία	Επάγγελμα ή Ίδιότητα	Τόπος καταγωγής	Τόπος διαμονής	Άρχείο
1.	2 'Οκτ. 1831	Άνδρέας Λεονάρδος	15	Υπηρέτης του φαρ- μακοπωλείου	Δημητσάνα	Ναύπλιο	Απ, Δ
2.	2 'Οκτ. 1831	Νικόλαος Σ(Ζ)αβιτσάνος	28	Φαρμακοπώλης	Άρτζ	Ναύπλιο	Απ, Δ
3.	4 'Οκτ. 1831	Γεώργιος Κοζώνης	30	Φρουρός του Καπο- δίστρια	Κρήτη	Ναύπλιο	Απ, Δ
4.	4 'Οκτ. 1831	Δημήτριος Λεονίδη(α)ς	40	Φρουρός του Καπο- δίστρια	Τριτολιτσά	Ναύπλιο	Απ, Δ
5.	5 'Οκτ. 1831	Καλλιόπιοις	32	Ίεροδιάκον	Πάρος	Ζάκυνθος	Απ, Δ
6.	9 'Οκτ. 1831	Ίωάννης Καραγιάννης		Στρατιώτης	Λαμία		Δ, Κ
7.	11 'Οκτ. 1831	Άνδρέας Γεωργίου - Ίωάννης Καραγιάννης		Στρατιώτης			Δ, Κ
8.	11 'Οκτ. 1831	Ίωάννης Καραγιάννης	βλ. άρ. 6				Δ, Κ
9.	20 'Οκτ. 1831	Χατσής Ίμπραήμ Άγιάς	70	Στρατιώτης	Σκόδρα	[Ναύπλιο]	Απ, Δ
10.	20 'Οκτ. 1831	Γεώργιος Μικρόπουλος	27	Πρώην στρατιώτης	Τριτολιτσά	[Ναύπλιο]	Απ, Δ
11.	21 'Οκτ. 1831	Ίωάννης Κοντουμάς		Μέλος τής Ίπιτροπής τής Οικονομίας		Ναύπλιο	Απ, Δ
12.	21 'Οκτ. 1831	Α. Παπαδόπουλος		Μέλος τής Ίπιτροπής τής Οικονομίας		Ναύπλιο	Απ. Δ
13.	21 'Οκτ. 1831	Έλενη Γεωργίου Πί- λημα	20	Βυζάντρα εις το παιδί "Άργος του Γ. Μωρομυζέλη		Ναύπλιο	Δ, Κ
14.	21 'Οκτ. 1831	Γεώργιος Σπαύρου				Ναύπλιο	Δ
15.	21 'Οκτ. 1831	Α. Τσουνής		Ταμίας τής Έλλάδος		Ναύπλιο	Απ, Δ
16.	22 'Οκτ. 1831	Άθανάσιος Καραγιάννης	40	Πολίτης	Σπάρτη	Ναύπλιο	Δ, Κ

17.	22	'Οκτ. 1831	Κων. Παλαρχαμίδουλος	22	Στρατιώτης τῆς Πολιταρχίας	Σμήνη	Ναύπλιο	Δ, Κ
18.	22	'Οκτ. 1831	Διονύσιος Πύρρος	58	'Ιατροφιλόσοφος	Θεσσαλία	Ναύπλιο	Δ, Κ
19.	22	'Οκτ. 1831	Μιχαήλ Τσι(ζ)ιμάκης	18	'Υπέρτερος τῶν Περσῶν	Μύκονος	Μάνη-Ναύπλιο	Δ, Κ
20.	23	'Οκτ. 1831	Γεώργιος Ἀντωνόπουλος	30	'Απολυμένος Ἐπιλολοχίας τοῦ τακτικοῦ	Καλαμάτα	Ναύπλιο	Δ, Κ
21.	23	'Οκτ. 1831	Δημήτριος Γεωργίου	19	'Ἐχει μαχαζι	Τσακωνιά	Ναύπλιο	Δ, Κ
22.	23	'Οκτ. 1831	Γεώργιος Δουλφής	40-42	Μάγειρος τοῦ Περσῶν	Σέρβος	Ναύπλιο	Δ, Κ
23.	23	'Οκτ. 1831	Διαμαντοῦ Γ. Μαυρομήτλη	28		Τρέκαλα	Ναύπλιο	Απ, Δ, Κ
24.	24	'Οκτ. 1831	Χρίστος Τάκος	27	Στρατιωτικός τοῦ Τυπικοῦ	Κύπρος	Ναύπλιο	Απ, Δ
25.	24	'Οκτ. 1831	Νικόλαος Χασαπάκης	28	Στρατιώτης	Αιτωλικό	Ναύπλιο	Δ, Κ
26.	25	'Οκτ. 1831	Εὐάγγελος	15	Ψυχγὸς τοῦ 'Αθ. Ψωριαράκη	Ζαγορά	Ναύπλιο	Δ
27.	25	'Οκτ. 1831	'Αλέξιος Θεοδώρου	30	Στρατιώτης τοῦ Τυπικοῦ	Κοσταντινούπολη	Ναύπλιο	Απ, Δ
28.	25	'Οκτ. 1831	Καλομοίρα, χήρα τοῦ Παπα-Γιώργη	37		Τριπολιτσά	[Ναύπλιο]	Απ, Δ
29.	25	'Οκτ. 1831	Βασίλειος Μαμουλής	25	Στρατιώτης τοῦ Τυπικοῦ	'Αγραφα	Ναύπλιο	Απ, Δ
30.	25	'Οκτ. 1831	Χρίστος Τάκος	βλ. τὸν ἀρ. 24		Βάλτος	Ναύπλιο	Απ, Δ, Κ
31.	25	'Οκτ. 1831	'Αθανάσιος Ψωριαράκης	36	Στρατιώτης			Δ, Κ
32.	26	'Οκτ. 1831	'Ανδρέας Γεωργίου	βλ. τὸν ἀρ. 8				Δ, Κ
33.	26	'Οκτ. 1831	'Ανδρέας Γεωργίου - Νικόλαος Χασαπάκης	βλ. τὸν ἀρ. 8 βλ. τὸν ἀρ. 25				Δ, Κ

34.	26	'Οκτ. 1831	'Ιωάννης Καραγιάννης - Νικόλαος Χασαπάκης	βλ. τὸν ἀρ. 6			Δ, Κ
35.	26	'Οκτ. 1831	'Αννα Καραλάου	βλ. τὸν ἀρ. 25	Λειβαδιά	[Ναύπλιο]	Δ, Κ
36.	26	'Οκτ. 1831	'Ιωάννης Παπαδιαμαν- τόπουλος	40	Καρύταινα	Ναύπλιο	Δ, Κ
37.	27	'Οκτ. 1831	Καλίτσα Μελιγρονο- κωνσταντῆ	35	Κρήτη	Ναύπλιο	Δ, Κ
38.	27	'Οκτ. 1831	Μαρία Σαλένα	25	Σμύρνη	Ναύπλιο	Δ, Κ
39.	27	'Οκτ. 1831	Νικόλαος Χασαπάκης	βλ. τὸν ἀρ. 25			Δ, Κ
40.	28	'Οκτ. 1831	Χρίστος 'Αλειβαδάκης	28	'Υπρέτης τοῦ 'Αντ. Κουφάτη		Δ, Κ
41.	28	'Οκτ. 1831	Σωτήριος 'Αντωνίου	35	Μπαριμπέρης	Ναύπλιο	Δ, Κ
42.	28	'Οκτ. 1831	'Ανδρέας Βασιλείου	28	Ζαφθαβτζής	Ναύπλιο	Δ, Κ
43.	28	'Οκτ. 1831	Μαγδαληνή Δαμοπούλου	18	Τριπολιτσά	Ναύπλιο	Δ, Κ
44.	28	'Οκτ. 1831	Δημητρούλα Δαριωτο- πούλα, σύζυγος 'Αν- δρέου Βασιλόπουλου	25	Τριπολιτσά	Ναύπλιο	Δ, Κ
45.	28	'Οκτ. 1831	'Αναστασ. 'Ηλικόμητρα	18	Δάρα	Ναύπλιο	Δ, Κ
46.	28	'Οκτ. 1831	'Αντώνιος Κου(ω)φάτης	36	Τριπολιτσά	Ναύπλιο	Δ, Κ
47.	28	'Οκτ. 1831	Μπεμπέ - Μαριγώ	20	Σανταρλί	Ναύπλιο	Δ, Κ
48.	28	'Οκτ. 1831	Νικόλαος Μπουγούκας	40	Χαλιδιά	Ναύπλιο	Δ, Κ
49.	29	'Οκτ. 1831	Κωνστ. Μπαλαχαιμό- πουλος	βλ. τὸν ἀρ. 17	Σμύρνη	Ναύπλιο	Δ, Κ
50.	29	'Οκτ. 1831	Παναγιώτης Πολίτης	22	Μπακάλης-Ταβερνιά- ρης		Κ
50α.	30	'Οκτ. 1831	'Ανάργ. Λεμπέσης	βλ. τὸν ἀρ. 108	Τσακωνιά	Ναύπλιο	Δ, Κ
51.	30	'Οκτ. 1831	Γιάννης Πανάγου Μι- σηλῆς	20	Παυμένος στρατιώ- της τῆς Πολιταρχίας	Ναύπλιο	Κ

52.	31	'Οκτ. 1831	Μαριγώ 'Αλεξανδροπούλου	30		Σμύρνη	Ναύπλιο	Κ
53.	1	Νοεμ. 1831	Βασίλειος Καπράνης	32	'Υπέρτερος τού 'Αντ. Καλαμογιάστη	'Όλυμπος	Ναύπλιο	Απ, Δ, Κ
54.	1	Νοεμ. 1831	Νικόλαος Χασαπάκης	βλ. τόν άρ. 25				Κ
55.	2	Νοεμ. 1831	Σωτήριος 'Αντωνίου	βλ. τόν άρ. 41				Κ
56.	2	Νοεμ. 1831	Παντελής Μπογιαντζής	19	Δούλος τού Παπαλεξόπουλου	Χίος	Ναύπλιο	Κ
57.	3	Νοεμ. 1831	Παναγιώτης Κακλαμάνας-Χρυσανθόπουλος	28	Πολιτάρχης Ναυπλίας	Κερύθαινα	Ναύπλιο	Κ
58.	10	Νοεμ. 1831	'Αναστάσιος Λόντος	33	Κτηματίας	Βοστίτσα	Ναύπλιο	Απ, Δ
59.	10	Νοεμ. 1831	'Αναστάσιος Μαυροζέφαλος	35		Καισάρεια	Ναύπλιο	Δ
60.	10	Νοεμ. 1831	Σ. Μητρόπουλος	60	'Αναφορογράφος 'Επίτροπος τού 'Αγίου Σπυρίδωνος	Ναύπλιο	Ναύπλιο	Κ
61.	10	Νοεμ. 1831	Γεώργιος Πλέσσας	45	Πολίτης	'Ιωάννινα	Ναύπλιο	(Β' έξ.)
62.	10	Νοεμ. 1831	Πολύκαρπος Σιμωναϊός	35	'Επίτροπος τού 'Αγίου Σπυρίδωνος	Σμύρνη	Ναύπλιο	Δ
63.	(:)	Νοεμ. 1831	Π. Χρυσανθόπουλος - Νικόλαος Χασαπάκης	βλ. τόν άρ. 57 βλ. τόν άρ. 25				Κ
64.	12	Νοεμ. 1831	Θεόδωρος Ζαχαρόπουλος	35	Πολιτάρχης Ναυπλίας	Πελοπόννησος	Ναύπλιο	(Β' έξ.) Κ
65.	12	Νοεμ. 1831	Παναγής Καζιάζης	18	'Υπάλληλος σπύ μπουγατιζίδικο τού Στάθη		Ναύπλιο	Κ
66.	12	Νοεμ. 1831	'Αντών. Καλαμογιάστης	24	'Υπολοχαγός	Κερύθαινα	Ναύπλιο	Κ
67.	12	Νοεμ. 1831	Ευάγγελος Ποταμιάνος	46	'Αστυνόμος Ναυπλίας	Πάτρα	Ναύπλιο	Απ, Δ
68.	12	Νοεμ. 1831	'Ελένη Τσαροπούλα	25		Κεφαλονιά	Ναύπλιο	Κ
						'Όλυμπος	Ναύπλιο	Κ

69.	13	Νοεμ. 1831	'Αλέξ. 'Αλεξανδρόπουλος	30	Γραμματεὺς τῆς 'Αστυνομίας	Καρύταινα	Ναύπλιο		Κ
70.	13	Νοεμ. 1831	'Αργύρω Φ. 'Ανεμο- γιάνη	25		Τριπολιτσά	Ναύπλιο	Απ, Δ	
71.	13	Νοεμ. 1831	'Αναστάσιος Θεοχάρης	35	Στρατιώτης τῆς Πο- λιταρχίας	'Αρτα	Ναύπλιο		Κ
72.	13	Νοεμ. 1831	Γεώργιος Κολοκότης	26	Ράφτης	Τριπολιτσά	Ναύπλιο		Κ
73.	14	Νοεμ. 1831	'Αργυρίτσα Φ. 'Ανε- μογιάνη	βλ. τὸν ἀρ. 70				Απ, Δ	
74.	14	Νοεμ. 1831	Βασίλειος Γ. 'Ανω- νόπουλος	15	Δούλος τοῦ Σπηλιω- τόπουλου	Μυστράς	Ναύπλιο		Δ
75.	14	Νοεμ. 1831	Μαρίνος Δεσάντης	36	'Εμπορος	Κεφαλονιά	Ναύπλιο	Απ, Δ	
76.	14	Νοεμ. 1831	'Ανδρέας Κομνηνός	25	'Εμπορος	'Εμπλάκια	'Εμπλάκια	Δ	
77.	14	Νοεμ. 1831	Σμαραγδὴ Κωνσταντι- νουπολίτου	35		Κωνστ./πολι	Ναύπλιο	Απ, Δ	
					(θρέμμα Λει- βαδιάς)				
78.	14	Νοεμ. 1831	Νικ. Παπαλεξόπουλος	35	Γιατρός	Ναύπλιο	Ναύπλιο		Δ
79.	14	Νοεμ. 1831	'Αναργώστης Ν. Σα- γιάννης	23	Στρατιώτης τοῦ Κω- λέτη	Λειβαδιά	'Αργος	Απ, Δ	
80.	14	Νοεμ. 1831	Κατίνκω Ν. Σαγιάννη	15		Λειβαδιά	'Αργος	Απ, Δ	
81.	14	Νοεμ. 1831	Σπύρος Ν. Σαγιάννης	20	Στρατιώτης τοῦ Κω- λέτη	Λειβαδιά	'Αργος	Απ, Δ	
82.	14	Νοεμ. 1831	Ν. Παπαλεξόπουλος - 'Ιωάννης Σούτσος	βλ. τὸν ἀρ. 78 βλ. τὸν ἀρ. 85					Δ
83.	14	Νοεμ. 1831	Παναγ. Παπασσώνης	30	Δημογέρον καὶ Πλη- ρεξούσιος	'Εμπλάκια	'Εμπλάκια		Δ
84.	14	Νοεμ. 1831	Γεώργιος Ροδιώτης	20	Παπουτσῆς	Φύλιατρα			Δ
85.	14	Νοεμ. 1831	'Ιωάννης Σούτσος	31	Πολίτης	Βοζάντιο	Ναύπλιο		Δ

86.	14	Νοεμ. 1831	Σπυρ. Σπηλιωτόπουλος	35	Πολίτης	Καρύταινα	Ναύπλιο	Δ
87.	15	Νοεμ. 1831	'Αντώνιος Γαλιάνος - Αιμπίτης	40	Καρεβοκώτης	Κεφαλονιά	Πάρος	Δ
88.	15	Νοεμ. 1831	'Αναστάσιος Κορφιμάτης	25	Νεώτης	Πάρος	Πάρος	Δ
89.	15	Νοεμ. 1831	Χαράλαμπος Ποταμιάνος	45	Πλοίαρχος	Κεφαλονιά	'Αντίπαρος	Δ
90.	15	Νοεμ. 1831	'Ιωάννης Σάββης	24	Θαλασσινός	Πάρος	Πάρος	Δ
91.	16	Νοεμ. 1831	Κωνστ. 'Αξιώτης	βλ. τὸν ἀρ. 6	Διοικητὴς Ναυπλίου	Ναύπλιο	Ναύπλιο	Απ, Δ
92.	16	Νοεμ. 1831	'Ιω. Καραγιάννης	23	Ζωγράφος	Κέρκυρα	Ναύπλιο	Απ, Δ
93.	17	Νοεμ. 1831	Φώτιος 'Ανεμογιάννης	32	Νομικός	Θεσσαλονίκη	Κόρινθος	Απ, Δ
94.	17	Νοεμ. 1831	'Ανδρόνικος Πάικος	31	Γραμματεὺς τοῦ	Χίος	Ναύπλιο	Κ
95.	18	Νοεμ. 1831	'Αντώνιος Καράτης	21	πρώην Πολιτάρχου	Πάτρα	Ναύπλιο	Κ
96.	19	Νοεμ. 1831	Γρηγόρης 'Αλεξάνδρό- πουλος	26	Στρατιώτης τῆς Πο- λιταρχίας	Δάλα	Ναύπλιο	Κ
97.	19	Νοεμ. 1831	Παναζής Θεοδώρα	29	Στρατιώτης	Τριπολιτσά	Ναύπλιο	Κ
98.	19	Νοεμ. 1831	Βασιλική Τσελεπούλα	βλ. τὸν ἀρ. 75	Κτηματίας	Πάτρα	Πάτρα	Απ, Δ
99.	20	Νοεμ. 1831	Μαρίνος Δεσάντης	32	Κτηματίας	Πάτρα	Πάτρα	Δ
100.	20	Νοεμ. 1831	Νικόλ. Θ. Μοθωνός	23	'Εμπορος	'Αρτάκη	Ναύπλιο	Απ, Δ
101.	23	Νοεμ. 1831	Δημήτριος ('Υάλης) Καλοπαυδί	βλ. τὸν ἀρ. 3		Πάτρα	Πάτρα	Απ, Δ
102.	23	Νοεμ. 1831	Γεώργιος Κοζώνης	βλ. τὸν ἀρ. 10	Στρατιωτικός	Πάτρα	Πάτρα	Απ, Δ
103.	23	Νοεμ. 1831	Γεώργιος Μιρόπουλος	26	Δημογέρον	Ναυπλίας	Ναύπλιο	Απ, Δ
104.	24	Νοεμ. 1831	Παναγ. Θ. Μοθωνός	30-32	Ζευγάρι	Σαλμενίκο	Σαλμενίκο	Δ
105.	26	Νοεμ. 1831	Λιμπεράκης Γιαννακό- πουλος	25	Νικολάος Ριγανάς	Κέρκυρα	Ναύπλιο	Κ
106.	27	Νοεμ. 1831	Γιάννης Παπαδόπουλος ἢ Παπανικολόπουλος					
107.	27	Νοεμ. 1831	Νικολάος Ριγανάς					

107α.	28	Νοεμ. 1831	Γεώργιος Κασιμάτης	32	Πολίτης	Κύθηρα(·)	Δ, Κ
108.	28	Νοεμ. 1831	Ἀνδρέας Λεμπέσης	36	Πλοίαρχος ἔθνιός	Σπέτσες	Απ, Δ(Β' ἑξ.)
109.	28	Νοεμ. 1831	Κάρπος Παπαδόπουλος	40	Φρούραρχος Παλαμῆ- δίου	Ἡπειρος	Απ, Δ
110.	28	Νοεμ. 1831	Ἰωάννης Μ. Σεβαστῆς	21	Θαλασσινός	Σμύρνη	Πόρος
111.	4	Δεκ. 1831	Κωνστ. Βασιλόπουλος	40	Γεωργός	Ἄβερνα	Ἄβερνα
112.	4	Δεκ. 1831	Γεώργιος Γκούρας	25-30	Ζευγάρι	Ἄβερνα	Ἄβερνα
113.	4	Δεκ. 1831	Ἡλίας Δημητρόπουλος	25	Ζευγάρι - Δημιουργόν	Ἄβερνα	Ἄβερνα
114.	4	Δεκ. 1831	Π. Χρυσανθόπουλος - Ἰω. Καραγιάννης	βλ. τὸν ἀρ. 57			
115.	2	Δεκ. 1831	Βασίλειος Καπράνης - Ἰω. Καραγιάννης	βλ. τὸν ἀρ. 6			Κ
116.	3	Δεκ. 1831	Ἀργεντὴ Πούλινα, σύ- ζυγος Ἄντων Καραῆτη	βλ. τὸν ἀρ. 53			Κ
117.	10	Δεκ. 1831	Γιάννης Παπαδημόπουλος	22	Ζευγάρι.	Χίος	Κ
118.	14	Δεκ. 1831	Νίκ. Θ. Μοθονιός - Γιάννης Παπανικολά- πουλος	45 βλ. τὸν ἀρ. 100		Ριγόξενα	Δ
119.	29	Δεκ. 1831	Κωνστ. Κεφάλας	βλ. τὸν ἀρ. 106			Δ
120.	15	Ἰαν. 1832	Μήτρος Γ. Κυριακόπου- λος	30	Ἐμπορος	Χίος	Δ
121.	17	Ἰαν. 1832	Γιάννης Πανταζάκης	29	Πληρεξούσιος	Κορώνη	Απ, Δ
122.	20	Ἰαν. 1832	Α. Βαλλιάνος		Στρατιώτης-Ψυχολόγος τοῦ Ὑπερτάκτι Γρη- γοράκη	Μιστράς	Δ
123.	27	Ἰαν. 1832	Χ. Οἰκονομίδης				Απ, Δ
124.	29	Ἰαν. 1832	Π. Γ. Ρόδιος		Συνταγματάρχης		Απ, Δ

Π Ι Ν Α Κ Α Σ Ι Ι
ΔΗΜΟΣΙΕΥΜΕΝΕΣ ΚΑΤΑΘΕΣΕΙΣ

α/α	Ήμερομηνία	Όνομα	Ήλικία	Επάγγελμα ή ιδιότητα	Τόπος κα- ταγωγής	Τόπος δια- μονής	Πηγή
1.		Παρασκευούλα		Τò σπίτι της είναι 13 βήματα απέναντι στον Άγ. Σπυρίδωνα			E, 217
2.		Ίωάννης Σαράντου	34	Μεταπράτης	Άστρος	Ναύπλιο	E, 217
3.		Θεόδωρος Παξημάδης	37	Έμπορος	Τήνος	Ναύπλιο	E, 217, 223
4.	5 'Οκτ. 1831	Παναγιώτης Σκούρας	50	Οινόπωλης	Τριπολιτσά	Ναύπλιο	E, 218
5.	5 'Οκτ. 1831	Γ. Μεσσηνέζης	23	Επιλόχιας	Κων/πολη	Ναύπλιο	E, 218, 224
6.	5 'Οκτ. 1831	Σπυρίδων Κυπαρίσσης	49	Πολίτης			E, 218
7.	5 'Οκτ. 1831	Θ. Βαλλιάνος	33	Ταγματάρχης μηχανικού	Κεφαλονιά	Ναύπλιο	E, 218
8.	5 'Οκτ. 1831	Έμμ. Σαφιδάκης	23	Επιστάτης μηχανικού	Κρήτη	Ναύπλιο	E, 219
9.	5 'Οκτ. 1831	Φώτιος Άγγελίδης	30	Λοχαγός Πεζικού	Κων/πολη	Ναύπλιο	E, 219
10.	5 'Οκτ. 1831	Άθην. Πίσσας	24	Λοχαγός	Κυδωνίες	Ναύπλιο	E, 220
11.		Γεώργιος Βαλτινός	52	Στρατηγός			E, 221
12.		Γ. Μομφεράτος	22	Άνθ'ήρος Πυροβολικού	Κεφαλονιά	Ναύπλιο	E, 222
13.		Άνδρέας Βούλγαρης	21	Δεκανέας Πυρ/κού	Κέρκυρα	Ναύπλιο	E, 222
14.		Γ. Μουρομυλάλης			Λειβαδιά	Ναύπλιο	E, 222, 224
15.		Άλεξάνδρης Δημητρίου	22	Υπηρέτης Βαλλιάνου			E, 224, 225
16.		Ή δούλα Εύγενία					ΓΕ, 10
17.	5 'Οκτ. 1831	Άντ. Καλαμογιάρης	βλ. άρ. 66				ΓΕ, 13
18.	2 'Οκτ. 1831	Γαρουφαλιά Μαμουόνα	17		Ψαρά	Ναύπλιο	ΓΕ, 20
19.	2 'Οκτ. 1831	Σταύρος Ράπτης	38	Ράφτης	Ναύπλιο	Ναύπλιο	ΓΕ, 20
20.	2 'Οκτ. 1831	Μαρίνα		Δούλη και άνευλά του Στάφου			ΓΕ, 20
21.	2 'Οκτ. 1831	Μαρίνα-Γαρουφαλιά Μαμουόνα	βλ. άρ. 20 και 22				ΓΕ, 20
22.	2 'Οκτ. 1831	Άγγελική Μαμουόνα					ΓΕ, 20 (B' έξ.)
23.	5 'Οκτ. 1831	Πεν. Κακλαμάνος	βλ. άρ. 57				E, 219

Ἀνατολικόν, στρατιωτικὸς καὶ δὲν εἶμαι οὔτε συγγενῆς οὔτε φίλος τῶν ἐγκαλουμένων.

Ἐρ. Μὲ ποίους καπιτανέους ἦσαν προτῆτερα;

Ἄπ. Ἦμιον μὲ τὸν Καραϊσκάκη, ἀφοῦ ἐσκοτώθη ἐπὶ γὰ μὲ τὸν Δημοτσέλιον καὶ ἀφοῦ αἱ χιλιαρχαὶ ὠργανίσθησαν εἰς τάγματα, ἐπειδὴ ἀδικήθηκα καὶ δὲν ἔλαβα τὸν μισθὸν μου, ἐπῆρα εἰς τὴν πατρίδα μου· μετὰ ταῦτα ἦλθα εἰς τὴν Κυβέρνησιν μὲ τὸν Δημοτσέλιον διὰ νὰ λάβω τὸ δίκαιόν μου, ἀλλ' εἰς μάτην. Ὄθεν, ἀνεχώρησα καὶ ἦλθα πάλιν μὲ τὸν Γεωργάκη Βαλὴν καί, μολοντί ἔκαμα ἀναφορὰν εἰς τὴν Κυβέρνησιν, ἐστάθη ἀδύνατον νὰ λάβω τὸ δίκαιόν μου. Μαθὼν λοιπὸν ὅτι ἔμελλε νὰ συγκαλεσθῇ ἡ Συνέλευσις ἔμεινα εἰς Πρόνοιαν καὶ ἐπάσχίζα νὰ γραφθῶ εἰς τὸ Σῶμα τοῦ Πολιτάρχου.

Ἐρ. Ἐγνώριζες κανένα στρατιώτην τῆς Πολιταρχίας;

Ἄπ. Ἐγνώριζα ἓναν Πατριὸν ὀνόματι Ἀνδρέαν Γεωργίου.

Ἐρ. Εἶχες καθόλου συναστροφὴν μ' αὐτόν, τώρα;

Ἄπ. Μάλιστα, εἶχα καὶ πρὸς τοῦτοις τὸ Σάββατον εἰς τὰς 26 ἔφαγα μαζί του εἰς τὸ σπίτι τοῦ Τσάκωνα, τοῦ μπακάλη, ἀντίκρου εἰς τὸν Ἅγιον Γεώργιον, μαζί μὲ ἓν ἄλλο παιδί, τοῦ Κακανάκη.

Ἐρ. Τί ὥρα ἦτο τότε;

Ἄπ. Πρὶν πέση τὸ κανόνιον.

Ἐρ. Τί ὁμιλῆς ἐκάμνετε τότε;

Ἄπ. Καμμίαν.

Ἐρ. Ἄλλην φορὰν δὲν ἀνταμώθης μ' αὐτὸν ἐκείνην τὴν ἑβδομάδα;

Ἄπ. Ὅχι, διότι ἦτο καραούλι εἰς τοῦ Μανρομιχάλου.

Ἐρ. Πόθεν τὸ ἤξερες ὅτι ἦτο καραούλι εἰς τοῦ Μανρομιχάλου;

Ἄπ. Μ' εἶπεν αὐτός.

Ἐρ. Ἐχεις ὄπλα, τουφέκι;

Ἄπ. Δὲν ἔχω διότι μὲ τὸ ἐπῆρε ὁ Ἀνδρέας Γεωργίου.

Ἐρ. Πότε σοῦ τὸ ἐπῆρεν;

Ἄπ. Τὴν Πέμπτην τῆς ὑστέρας ἑβδομάδος ἦλθεν ἔξω εἰς τὴν Πρόνοιαν καὶ μὲ τὸ ἐξήτησε, λέγων με ὅτι ἔμελλε νὰ ὑπάγῃ εἰς ἓνα χωρίον.

Ἐρ. Ποῖος ἄλλος ἦτον παρῶν, ὅταν σοῦ τὸ ἐπῆρεν;

Ἄπ. Ἦτον τοῦ Ἀθανασίου Ψωριάρη ὁ ψυχογιός.

Ἐρ. Πῶς ὀνομάζεται αὐτός ὁ ψυχογιός;

Ἄπ. Εὐαγγέλης.

Ἐρ. Μὲ ποῖον εἶναι ὁ Ψωριάρης;

Ἄπ. Μὲ κανέναν, ἀλλὰ περιμένει νὰ λάβει τοὺς λογαριασμοὺς ἀπὸ τὸν Σπανιολάκη.

Ἐρ. Δὲν ἐξήτησες τὸ τουφέκι σου ἀπὸ αὐτὸν ἔπειτα;

Ἄπ. Τὸ ἐξήτησα τὸ Σάββατον τὸ βράδυ καὶ μ' εἶπεν ὅτι τὸ ἔχει εἰς ἓνα σπίτι.

Ἐρ. Τὸ εἶπες εἰς κανένα ἄλλον ὅτι σοῦ ἐπῆρεν ὁ Ἀνδρέας τὸ τουφέκι σου;

Ἄπ. Τὸ εἶπα τὴν ἰδίαν ἡμέραν εἰς τὸν Ψωριαράκη, ὅστις μ' ἐρώτησεν τι ἔκαμες τὸ τουφέκι σου;

Ἐρ. Δὲν ἐπῆρες καθ' ὅλον τὸ Σάββατον εἰς τὰς 26 πρὸς τὸ ἑσπέρας νὰ ἰδῆς τὸν Ἀνδρέαν Γεωργίου εἰς τὸ σπίτι τῶν Μανρομιχάλων;

Ἄπ. Ὅχι.

- Ἐρ. Δὲν ἐπῆγες καμμίαν ἄλλην φορὰν εἰς τὸ σπίτι τῶν Μανρομιχάληδων.
- Ἀπ. Ὁχι, ποτέ.
- Ἐρ. Ἡξεύρεις μὲ ποῖον ἄλλον ἦτον καραούλι εἰς τοὺς Μανρομιχάληδες;
- Ἀπ. Μὲ εἶπεν ὅτι ἦτον μὲ τὸν Καραγιάννην.
- Ἐρ. Εἶδες καθόλου ἐκεῖνην τὴν ἐβδομάδα τὸν Καραγιάννην;
- Ἀπ. Μίαν μόνην φορὰν τὸν εἶδα εἰς τὸν καφενὲ τοῦ συντριβανιοῦ.
- Ἐρ. Μετὰ τὴν δολοφονίαν εἶπες εἰς κανέναν ὅτι εἶχες τὸ τουφέκι σου εἰς τὸν Ἀνδρέαν Γεωργίου;
- Ἀπ. Ὁχι.
- Ἐρ. Καὶ ἐκεῖνην τὴν ἐβδομάδα ἐπῆγες μὲ τὸν Καραγιάννην εἰς κανένα σπίτι καμμίαν βραδιάν;
- Ἀπ. Δὲν ἐπῆγα.
- Ἐρ. Γνωρίζεις τοὺς Καλαμογδάρας ἢ τὸ σπίτι των;
- Ἀπ. Γνωρίζω τὸν γέροντα, τὸ σπίτι των δὲ δὲν τὸ γνωρίζω.
- Ἐρ. Ἡξεύρεις κἂν ποῦ ἐπῆγαν τὸ τουφέκι σου;
- Ἀπ. Ὁχι, παρὰ μ' εἶπεν ὁ Ἀνδρέας ὅτι τὸ εἶχεν εἰς ἓνα ἰδικόν του σπίτι καὶ ἐγὼ δὲν ἠρώτησα εἰς ποῖον σπίτι.
- Ἐρ. Τὸ Σάββατον, ὅταν ἐσυντρώγετε, σὺ ἠρώτησες ἂν ἐπῆγεν εἰς τὸ χωρίον;
- Ἀπ. Μάλιστα, καὶ μ' εἶπεν ὅτι δὲν πηγαίνω διότι εἶμαι καραούλι.
- Ἐρ. Διὰ τί λοιπὸν δὲν τοῦ ἐζήτησες τὸ τουφέκι ὀπίσω, ἀφοῦ δὲν ἐπῆγαιεν εἰς τὸ χωρίον;
- Ἀπ. Διότι δὲν μ' ἐχειριάζετο.
- Ἐρ. Συνωμίλησες ποτὲ μὲ τὸν Πολιτάρχην διὰ τὰ σὲ γράφει εἰς τὴν Πολιταρχίαν;
- Ἀπ. Μάλιστα, τὸ Σάββατον τὸ βράδυ τοῦ εἶπα εἰς τὸν Κακλαμάνον καὶ αὐτὸς μ' εἶπεν «ἐλα αἰῶνον πρῶτὸ καὶ βλέπομεν». Τὸ πρῶτὸ, ὅταν ἔβγαιεν ὁ Κυβερνήτης ἀπὸ τοῦ σπίτι του διὰ τὰ ὑπάγει εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ἦλθα εἰς τὴν πόλιν καὶ εἶδα τὸν Κακλαμάνον ἄντικρον εἰς τὴν γωνίαν, ὅπου διευθύνεται εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὅπισθεν τοῦ Κυβερνήτου. Ἐγὼ λοιπὸν τὸν ἠκολούθησα διὰ τὰ μὲ εἶπε τίποτε διὰ τὴν ὁμίλιαν, ὅπου εἶχα κάμει τὸ βράδυ, καὶ φθάσας ὁ Κακλαμάνος εἰς τὴν γωνίαν τῆς ἐκκλησίας, ὅπου βλέπει εἰς τὸ σπίτι τοῦ Στεφάνου Βαλιάνου ἢ κάλλιον εἰς τὴν ἐπάνω γωνίαν καὶ ἐγὼ ἄντικρον εἰς τὴν πόρταν τοῦ Ἁγίου Βήματος, τότε ἠκούσαμεν τὰς πιστόλας. Τότε εὐθὺς ὁ Κακλαμάνος ἔβγαλε τὸ σπαθὶ καὶ ἐγὼ ἔβγαλα τὴν κομπούραν, ὥρμησαμεν καὶ ἐφθάσαμεν ἕως εἰς τὸ πτώμα τοῦ Κυβερνήτου, τότε ὁ Κακλαμάνος μᾶς εἶπε «σταθεῖτε, ὀπίσω» καὶ τότε ἐγυρίσαμεν καὶ ἦλθαμεν εἰς τὴν καζάρμαν διὰ τὰ πάρωμεν τὰ τουφέκια.
- Ἐρ. Διὰ τί ἔβγαλες τὴν κομπούραν σου;
- Ἀπ. Διὰ τὰ βαρέσωμεν τοὺς φονιάδες.
- Ἐρ. Διὰ τί λοιπὸν δὲν τοὺς ἐκνηγήσατε;
- Ἀπ. Διότι μᾶς ἐγύρισεν ὁ Κακλαμάνος.
- Ἐρ. Ἀφοῦ ἐγυρίσατε, ποῦ ἐπήγετε ὕστερον;
- Ἀπ. Ἐγυρίσαμεν εἰς τὴν καζάρμαν.
- Ἐρ. Τί ἐκάμετε ἀφοῦ ἐγυρίσατε;
- Ἀπ. Ἐπήραμεν τὰ τουφέκια καὶ ἐτραβήξαμεν κατὰ τὰ 5 Ἀδέλφια καὶ ἐπιάσαμεν 3 - 4 σπῖτια καὶ ἔπειτα πάλιν μᾶς ἐπῆγε κοντὰ του.
- Ἐρ. Πῶς δὲν ἐπήγετε κατὰ τῶν Μανρομιχάλων;

Ἄπ. Ἐπήγαμεν ἐκεῖ κοντὰ καὶ αὐτὸς ὁ Γεώργιος ἐφώραξε ἀπὸ μακριὰ (αφ' ὅτε σὰς καίω). Καὶ ἐμεῖς ἐμβήγαμεν εἰς ἓνα σπίτι καὶ εὐθὺς ἐκβήγαμεν καὶ ἤλθαμεν ὀπίσω.

Ἐρωτηθέντος ἂν ἔχη τι νὰ προσθέσῃ εἰς τὴν παροῦσαν ἐξομολόγησιν καὶ ἀποκριθέντος τὸ ὄχι, ὅτι ἐπιμένει εἰς αὐτήν, ὅτι ἐμπειριέχει ὅλην τὴν ἀλήθειαν, προσυπεργράφη διὰ τοῦ σημείου τοῦ σταυροῦ.

ἌΟ Γραμματεὺς

Θ. Γεωργαντᾶς

N. Ἰωαννίδης

ἌΟ Εἰσηγητῆς

K. Ἀξελός⁹

Ἄπὸ τούτους πίνακες I καὶ II προκύπτει ὅτι γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ κυβερνήτη I. Καποδίστρια ἀνακρίθησαν τουλάχιστο 130 πρόσωπα, ποὺ ἔδωσαν τουλάχιστο 151 καταθέσεις. Ἡ ἐπαγγελματικὴ κατάσταση τῶν προσώπων ποὺ ἀνακρίθησαν ἦταν ἡ ἀκόλουθη :

1. Ἐν ἐνεργείᾳ ἢ πρώην στρατιωτικοί ¹⁰	37	(37%)
2. Ἐλεύθεροι ἐπαγγελματίες καὶ διανοούμενοι	22	(22%)
3. Ὑπηρέτες	12	(12%)
4. Ἀνώτεροι κρατικοὶ ὑπάλληλοι καὶ πληρεξούσιοι	8	(8%)
5. Ἀγρότες καὶ κτηματίες	7	(7%)
6. Χωρὶς ἐπάγγελμα	6	(6%)
7. Θαλασσινοὶ	5	(5%)
καὶ 8. Διάφοροι	3	(3%)
	<hr/>	
	Σύνολα	100 ¹¹ (100%)

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει καὶ ὁ τύπος καταγωγῆς τῶν προσώπων ποὺ ἀνακρίθησαν :

1. Πελοποννήσιοι	47	(43,1%)
2. Κρητικοὶ καὶ Αἰγαιοπελαγίτες	15	(13,8%)
3. Στερεοελλαδίτες	11	(10,1%)
4. Μικρασιάτες	10	(9,2%)
5. Ἐφτανήσιοι	9	(8,3%)
6. Ἡπειρώτες	6	(5,5%)

9. Ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ ἄλλες καταθέσεις, ὁ Νικόλαος Χασαπάκης δὲν εἶπε «ὄλην τὴν ἀλήθειαν». Πάντως, δὲν πρέπει νὰ σπεύσουμε σὲ συμπεράσματα γιὰ τὴν ἀξία τῆς κατάθεσης αὐτῆς, γιὰτὶ μόνο ἀπὸ τὸ συνδυασμὸ πολλῶν καταθέσεων σχηματίζουμε μιὰ

συνολικὴ ἰδέα γιὰ ὅσα διαδραματίστηκαν τὸ πρωὶ τῆς 27 Σεπτεμβρίου 1831.

10. Ἄπὸ τὸ βαθμὸ τοῦ στρατιώτη ὡς τὸ βαθμὸ τοῦ στρατηγοῦ.

11. Γιὰ 30 ἀπὸ τὰ πρόσωπα ποὺ ἀνακρίθησαν δὲν ἀναφέρεται ἡ ἐπαγγελματικὴ κατάσταση.

7. Θεσσαλοί	4	(3,6%)
8. Άλλοι	7	(6,4%)

Σύνολα 109¹² (100%)

Διαπιστώνεται λοιπόν από τους δυο προηγούμενους πίνακες ότι προς τους Πελοποννήσιους και τους στρατιωτικούς στράφηκε κυρίως η ανάκριση. Αυτό βέβαια δεν σημαίνει ότι μόνο προς αυτές τις δυο κατευθύνσεις αναζητήθηκαν οι εϋθύνες. Άλλωστε, τὰ άτομα που ανακρίθηκαν δεν ήταν όλα υποπτα για την ανάκριση: τὰ περισσότερα κλήθηκαν απλώς να δώσουν μαρτυρικές καταθέσεις. Άνεξάρτητα πάντως από αυτά, η ανάκριση απέδειξε ότι η εκτέλεση τῆς δολοφονίας οργανώθηκε στο χώρο τῶν στρατιωτικῶν.

Ἐνάλογη ἀξία ἔχει καὶ τὸ συγκριτικὰ ὑψηλὸ ποσοστὸ τῶν Πελοποννήσιων ποὺ ἀνακρίθηκαν. Ἀπὸ αὐτούς, οἱ 18, ἤτοι τὸ 38,3%, κατάγονταν ἀπὸ τὴν περιοχὴ Τριπολιτσᾶς-Δημητσάνας-Καρύταινας, οἱ 10, ἤτοι τὸ 21,3%, ἀπὸ τὴν περιοχὴ Πάτρας-Βοστίτσας, οἱ 9, ἤτοι τὸ 19,2%, ἀπὸ τὴν περιοχὴ Ἄργους-Ναυπλίου-Τσακωνιάς καὶ οἱ 8, ἤτοι τὸ 17%, ἀπὸ τὴν περιοχὴ Σπάρτης-Μιστρά-Μεσσηνίας. Δὲν εἶναι βέβαια δυνατὸ νὰ ἰσχυριστοῦμε ὅτι ἡ ἀνάκριση ἔστρεψε τὴν προσοχὴ τῆς πρὸς τοὺς καταγόμενους ἀπὸ ὀρισμένες περιοχὲς τῆς χώρας. Δὲν μποροῦμε ὅμως νὰ ἀποφύγουμε τὸν πειρασμὸ νὰ διαπιστώσουμε ὅτι τὸ 95,8% τῶν Πελοποννήσιων ποὺ ἀνακρίθηκαν κατάγονταν ἀπὸ τὸ χωρὸ τῆς μεγάλης γαιοκτησίας καὶ τῆς διοικητικῆς ἀριστοκρατίας ἢ ἀπὸ χωρὸς ἐλεγχόμενους ὡς ἓνα σημαντικὸ βαθμὸ ἀπὸ τὸ γαλλικὸ στρατό. Δὲν πρέπει ἐπίσης νὰ ἀποφύγουμε τὴν παρατήρηση ὅτι οἱ περιοχὲς τῆς Ἡλείας καὶ τῆς Κορινθίας σχεδὸν ἔμειναν ἔξω ἀπὸ τὴν ἀνάκριση. Δὲν ἦταν ἐπίσης δυνατὸ ἡ ἀνάκριση νὰ στραφεῖ πρὸς τὴν πλευρὰ τῆς Ἰδρας, ἀφοῦ τὸ νησί αὐτὸ ἦταν ἀποκλεισμένο ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν κυβέρνησι καὶ ἡ ἠθικὴ, τουλάχιστο, εϋθύνη τῶν Ἰδραίων θεωροῦνταν αὐτονόητη.

Οἱ ἀνακρίσεις ἄρχισαν μερικὲς ἡμέρες μετὰ τὴ δολοφονία καὶ συνε-

12. Για 21 πρόσωπα δὲν ἀναφέρεται ὁ τόπος καταγωγῆς. Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι στοὺς 109 μόνον οἱ 4 κατάγονταν ἀπὸ τὸ Ναύπλιο. Ἡ παρατήρηση αὐτὴ ἔχει ἰδιαίτερη δημογραφικὴ ἀξία καὶ ἐνδιαφέρει τὴν οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἱστορία, ἐπειδὴ, ἂν λάβουμε ὑπόψη ὅτι τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ άτομα ποὺ ἀνα-

κρίθηκαν κατοικοῦσαν μόνιμα ἢ πρόσκαιρα στὸ Ναύπλιο, καταλήγουμε στὸ συμπέρασμα ὅτι τὴ μεγάλη πλειοψηφία τοῦ πληθυσμοῦ τῆς πρωτεύουσας ἀποτελοῦσαν κάτοικοι ποὺ εἶχαν συρρεύσει ἀπὸ πλείστα μέρη τοῦ ἑλλαδικοῦ καὶ μικρασιατικοῦ χώρου, ἰδιαίτερα ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο.

χρίστηκαν ως τὸ τέλος Ἰανουαρίου τοῦ 1832¹³. Στατιστικά, ἡ λήψη τῶν καταθέσεων κατανέμεται κατὰ δεκαπενθήμερα ὡς ἑξῆς :

Ἄπὸ	1	ὠς	15	Ἐκτωβρίου	1831	22	καταθέσεις
Ἄπὸ	16	ὠς	31	Ἐκτωβρίου	1831	45	»
Ἄπὸ	1	ὠς	15	Νοεμβρίου	1831	38	»
Ἄπὸ	16	ὠς	30	Νοεμβρίου	1831	21	»
Ἄπὸ	1	ὠς	15	Δεκεμβρίου	1831	8	»
Ἄπὸ	16	ὠς	31	Δεκεμβρίου	1831	1	κατάθεση
Ἄπὸ	1	ὠς	15	Ἰανουαρίου	1832	1	»
καὶ ἀπὸ	16	ὠς	29	Ἰανουαρίου	1832	4	καταθέσεις

Σύνολο 140¹⁴

Ἄπὸ τὴν κατανομὴ αὐτὴ ἀντιλαμβανόμεσθε ὅτι ἡ κύρια προσπάθεια τῶν ἀνακριτικῶν ἀρχῶν ἐκτείνεται στὴν περίοδο 16 Ἐκτωβρίου - 15 Νοεμβρίου 1831 (ποσοστὸ περίπου 60% τῶν καταθέσεων ποὺ γνωρίζουμε τὴν ἡμερομηνία τους). Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἡ ἀνάκριση καθυστέρησε ἀρκετὰ νὰ διερευνήσῃ τὴν ὑπόθεση στὴν ἔκταση καὶ στὸ βάθος ποὺ ἔπρεπε καὶ ποὺ, ὅπως δείχνουν τὰ πράγματα, καὶ ἡ ἴδια ἐπιθυμοῦσε. Ἄλλὰ καὶ γενικότερα μποροῦμε νὰ παρατηρήσουμε ὅτι οἱ ἔρευνες ἔλαβαν ἀδικαιολόγητη χρονικὴ ἔκταση, ἀν μάλιστα λάβουμε ὑπόψη ὅτι ἡ δικογραφία ποὺ σχηματιζόταν δὲν ἦταν ἰδιαίτερα ὀγκώδης καὶ ὅτι οἱ ἀνακρίσεις — αὐτὲς τουλάχιστο ποὺ γνωρίζουμε — περιορίστηκαν σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὸ Ναύπλιο. Βέβαια, ὀρισμένες ὀλιγωρίες δὲν ἔλειψαν, ἀλλὰ δὲν πρέπει σ' αὐτὲς νὰ ἀποδοθεῖ ἡ μεγάλη χρονικὴ ἔκταση τῆς ἀνάκρισης : φαίνεται ὅτι, ὕστερα ἀπὸ τὴν καταδίκη τῶν ἄμεσων ἐνόχων, ἡ ἀνάκριση ἀναζητοῦσε τὴν ἔκταση τῆς συνωμοσίας καὶ ὄχι τοὺς συνένοχους, ἠθικούς αὐτουργούς, ὑποκινητὲς κλπ. τῆς δολοφονίας¹⁵.

13. Ἡ πρώτη γνωστὴ κατάθεση ἔγινε τὴν 1 Ἐκτωβρίου 1831 (ΓΕ 13, 17 Φεβρ. 1832 - Πίνακας II), δηλαδὴ πέντε ἡμέρες μετὰ τὴ δολοφονία, καὶ ἡ τελευταία στίς 29 Ἰανουαρίου 1832 (Ἀρχεῖα Α καὶ Δ - Πίνακας I).

14. Γιὰ τίς ὑπόλοιπες 11 καταθέσεις δὲν γνωρίζουμε τὴν ἡμερομηνία (βλ. τὸν πίνακα II).

15. Πάντως, μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ ἀνακριτῆ Ν. Γ. Παγκαλάκη πρὸς τὸ Γραμματεῖα τῆς Δικαιοσύνης Γ. Γλα-

ράκη γενναίε ὑποψίες πὼς κάποιες ὀλιγωρίες εἶχαν ἴσως σκοπιμότητα, πολιτικὴ ἢ ἄλλη, ἐπεὶδὴ θεωροῦνται ἀδικαιολόγητες : "Ἴσως ἐμάθετε ἀπὸ τὸν φίλον Κ. Μάμουκαν ὅτι μόνον τὴν 10ην Νοεμβρίου μεσοῦντος μὲ ἐκοινοποίησαν ὅτι εἶχε γενῆ τὴν 11ην Ἐκτωβρίου παρελθόντος οἰκιακὴ ἐπίσκεψις εἰς τὰς οἰκίας Λόντου, Καλαμογάρτου, πατρὸς καὶ υἱοῦ, καὶ τοῦ Κακλαμάνου... Ἡ ἐξομολόγησις τοῦ Λόντου καὶ τοῦ Ἄντ. Καλαμογάρτου ἐλήφθη ἤδη

Ἄλλωστε, ἡ ἀνάκριση ἔφερε στὸ φῶς στοιχεῖα, τὰ ὅποια ποτὲ δὲν ἀποκαλύφθηκαν ἐπίσημα, ἴσως ἐπειδὴ ἡ ἀποκάλυψή τους δὲν συνέφερε τὴν ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς κυβέρνησης.

Μερικὲς αὐθαίρεσες ἀπὸ τὴν πλευρὰ τῆς δικαιοσύνης δὲν ἔλειψαν : ξέρομε π.χ. ὅτι ἡ τελεσίδικη καταδικαστικὴ ἀπόφαση γιὰ τοὺς Ι. Καραγιάννη καὶ Ἄνδρ. Γεωργίου, φύλακες καὶ ἄμεσους συνενοχοὺς τῶν Γ. καὶ Κ. Μαυρομιχάλη στὴ δολοφονία, εἶχε κίβλας ἐκδοθεῖ στις 9 Ὀκτωβρίου¹⁶, πρὶν δηλαδὴ ἡ ἀνάκριση εἰσέλθει στὴν οὐσία τῆς ὑπόθεσης καὶ ἐρευνηθεῖ ἡ πραγματικὴ συνενοχὴ τῶν προσώπων αὐτῶν, καὶ μάλιστα πρὶν κἀν κινήθωιν οὐσιαστικὰ οἱ ὑποψίες γιὰ τὸν προϊστάμενό τους Πολιτάρχη Ναυπλίας Παναγιώτη Κακλαμάνο¹⁷. Ἀπὸ τὴν ταχύτητα μὲ τὴν ὁποία ἐγίναν ἡ ἐκτέλεση τοῦ Γ. Μαυρομιχάλη καὶ ἡ καταδίκη, παρόλο ποὺ ἀρνοῦνταν τὴν ἐνοχὴ τους, τῶν Ι. Καραγιάννη καὶ Ἄνδρ. Γεωργίου — τοῦ πρώτου σὲ θάνατο, ποὺ ἀργότερα μετατράπηκε σὲ ἰσόβια¹⁸ — φαίνεται καθαρὰ ὅτι ἡ κυβέρνηση σκόπευε νὰ περιο-

ἀστυνομικῶς καὶ τὰ ἴχνη τῆς ἐνοχῆς των ὡς πρὸς τὴν πατροκτονίαν συνάγονται ὁλονέν. *Λυποῦμαι παραπολὸ ὅτι ὡς πρὸς τοῦτο δὲν εἶχε γενῆ οὐδὲ βῆμα εἰς τὸ διάστημα τῆς ἀσθενείας μου.* (Ἀρχεῖο Κ, Ν. Γ. Παγκαλάκης πρὸς Γ. Γλαράκη, 13 Νοεμ. 1831). Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι πρακτικὸ ἔρευνας στὸ σπῆτι τοῦ Κακλαμάνου δὲν ὑπάρχει σὲ καμιὰ ἀπὸ τὶς τρεῖς ἀρχεακὲς συλλογές.

16. Ἀρχεῖα Δ καὶ Κ, 9 Ὀκτ. 1831. Βλ. καὶ Π. Κ. Ἐνεπεκίδη, ὅ.π., σ. 226 - 232.

17. Λεγόταν καὶ Παναγιώτης Χρυσανθόπουλος (Ἀρχεῖο Κ, 3 Νοεμ. καὶ 1 Δεκ. 1831), ἀλλὰ ἦταν πῦρ γνωστὸς ὡς *Κουλοχέρης*, ἐπειδὴ ἦταν μονόχειρ (βλ. Γεωαίου Θ. Κολοκοτρώνη, *Ἀπομνημονεύματα*, Ἀθ. 1955, σ. 212). Ἡ Πολιταρχία ἦταν ἓνα εἶδος δημοτικῆς ἀστυνομίας ἢ πολιτοφυλακῆς, ποὺ ἦταν ἐπιφορτισμένη μὲ τὴν τήρηση τῆς τάξεως στὴν πρωτεύουσα. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ ρόλος τῆς στὴ ζωὴ τῆς πρωτεύουσας ἦταν ἐξαιρετικὰ σημαντικὰς. Διοικητικὰ ἦταν ὑπὸ τὶς

διαταγὰς τοῦ Διοικητῆ Ναυπλίας (Νομάρχης), τοῦ Φρούραρχου καὶ τοῦ Ἀστυνομίου. Ὁ ἴδιος ὁ Π. Κακλαμάνος περιγράφει ὡς ἐξῆς μερικὲς ἀπὸ τὶς ἀρμοδιότητές του (Ἀρχεῖο Κ, 9 Νοεμ. 1831) :

Ἐρ. *Ἀπὸ ποίου τὰς ἀμέσους διαταγὰς ἦσων;*

Ἄπ. *Τὸ δίπλωμά μου τὸ λέγει, εἰς τὸν Διοικητὴν, εἰς τὸν Φρούραρχον, Ἀστυνόμον, τὸ δίπλωμά μου ὅμως διασαφηνίζει.*

Ἐρ. *Ὅταν ἐπρόκειτο διὰ νὰ φυλαχθῇ τις ὕποπτος, ποῖοι τοὺς ἐφύλαττον; καὶ ποῖος διέταττε αὐτό;*

Ἄπ. *Ὁ Ἀστυνόμος μὲ διέταττε νὰ φυλακίσω τὸν τάδε ἢ τὸν τάδε εἰς τὴν τάδε ἢ εἰς τὴν τάδε φυλακὴν καὶ ἐγὼ ἐκτελοῦσα. Τὸ ὅμιον συνέβαινε καὶ ὅταν ἐφυλάττοντο ἀνθρώπους εἰς τὰ οἰκήματά των.*

18. Σχετικὰ βλ. καὶ τὴν ἀγόρευση τοῦ Ἐπιτρόπου (Εἰσηγητῆ) τοῦ Στρατοδικείου (Ἀ' Διαρκὲς Πολεμικὸν Συμβούλιον τῶν Ἐλαφρῶν τῆς Πελοποννήσου) τοῦ Π.Κ. Ἐνεπεκίδη, ὅ.π., σ. 226 - 232.

ρίσει τις καταδίκες στους άμεσους ένοχους τής δολοφονίας και να αποφύγει, μέσα στις εξαιρετικά κρίσιμες εκείνες στιγμές, τις αναστατώσεις που ένδεχομένως θα προκαλούνταν από την τιμωρία αυτών που βρίσκονταν πίσω από τους δολοφόνους. "Όπως θα δοϋμε και στη συνέχεια, μια αποκάλυψη τής ύποθεσης σε όλη της την έκταση και σε όλο της το βάθος θα δημιουργούσε ακόμη και έξωτερικές περιπλοκές εξαιρετικά δυσχερεϊς για τὸ νεαρὸ ἑλληνικὸ κράτος.

4. Τὰ γεγονότα

Τὸ έννεάμηνο τοῦ 1831 ὡς τὴ δολοφονία τοῦ Ι. Καποδίστρια ἦταν ἰδιαιτέρα ταραχμμένο, μὲ στάσεις, κινήματα και συνωμοσίες, ὥστε δὲν ἦταν δυνατὴ ἡ κανονικὴ λειτουργία τοῦ κράτους. Τὰ σχετικὰ γεγονότα εἶναι γνωστὰ και γι' αὐτὸ ἡ ἀναφορά τους ἐδῶ περιττεϋεί. Σκοπὸς αὐτῆς τῆς μελέτης δὲν εἶναι νὰ διατυπώσει κρίσεις για τὴν πολιτικὴ τοῦ Κυβερνήτη· τὴν ἀπασχολεῖ κυρίως ἡ δολοφονία του ὡς πολιτικὴ πράξη και τὰ γεγονότα που ὀδήγησαν σ' αὐτήν.

Στὸ χρονικὸ αὐτὸ διάστημα τοῦ 1831, που προηγήθηκε ἀπὸ τὴ δολοφονία του, ὁ Ι. Καποδίστριας εἶχε οὐσιαστικὰ χάσει τὸν ἔλεγχο τῆς ἐξουσίας. Ἡ ἀντιπολίτευση ἐναντίον του εἶχε διαγκωθεῖ και εἶχε κατορθώσει νὰ ἐλέγχει ζωτικὸς τομεῖς τῶν κρατικῶν λειτουργιῶν. Ὁ ἀποκλεισμὸς τῆς Ὑδρας ἀπὸ τὸν Ι. Καποδίστρια ἔφερε ἀκριβῶς τὰ ἀντίθετα ἀποτελέσματα ἀπ' αὐτὰ που ἀσφαλῶς ὑπολόγιζε ὁ Κυβερνήτης : ἀπλῶς τὸ κράτος ἀποκλείσθηκε ἀπὸ τὴν Ὑδρα, ἡ ὁποία σύντομα κατόρθωσε νὰ στρέψει ἐναντίον του ὀλόκληρο σχεδὸν τὸ νησιωτικὸ χῶρο. Τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν νὰ ἀποκοπεῖ τὸ κράτος ἀπὸ τὸ χῶρο τοῦ ἐφοπλιστικοῦ κεφαλαίου, τὸ ὁποῖο μάλιστα περνοῦσε ἐξαιρετικὰ δύσκολες στιγμὲς και εἶχε ἀνάγκη ἀπὸ τὴν κρατικὴ προστασία και ἐνίσχυση.

Στὸν ἡπειρωτικὸ χῶρο ἡ κατάσταση δὲν ἦταν εὐνοϊκότερη για τὸ κράτος : μὲ τὰ στασιαστικὰ κινήματα και τὲς λεηλασίες δημιουργοῦνταν ἀποστασίες και ἐπαναστατικὲς συνθήκες που περιόριζαν τὴν ἄσκηση πραγματικῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὸ κράτος. Ὁ ἐλάχιστος και ἀνίσχυρος στρατός, καθὼς και ἡ ἀστυνομία, ἦταν εὐκολὴ λεία για κάθε ἀντικρατικὴ ἐνέργεια και φαινομενικὰ μόνο παρέμεναν στὴν ὑπηρεσία τῆς νόμιμης ἐξουσίας, παρόλο που ἀργότερα, μετὰ τὴ δολοφονία, ἔπαιζαν οὐσιαστικὸ ρόλο, ὅπως θα δοϋμε στη συνέχεια. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ὅλοι σχεδὸν οἱ κοινωνικοὶ παράγοντες που διαδραμάτιζαν ἐξουσιαστικὸ ρόλο στὴν πο-

λιτική ζωή είχαν στραφεί έναντίον του Κυβερνήτη και συχνά ενεργούσαν — και συνωμοτικά — για την άνατροπή του.

Παράλληλα, ο ξένος παράγοντας παρενέβαινε ενεργά και άμεσα στην πολιτική ζωή του τόπου, ανεξάρτητα από το αν η παρέμβαση αυτή γινόταν υπέρ ή έναντίον του Ι. Καποδίστρια. Ίδιαίτερα οι στρατιωτικές επεμβάσεις, με τις διασυνδέσεις που δημιουργούσαν στον έλλαδικό χώρο, φάνερωναν την αδυναμία της κρατικής εξουσίας να ελέγξει την κατάσταση¹⁹. Αυτό σημαίνει ότι στην πραγματικότητα υπήρχε μια έντονη σύγκρουση εξουσιών με ιδιαίτερα σημαντική την παρέμβαση του ξένου παράγοντα. Ο ρόλος του λαϊκού παράγοντα δέν ήταν αποφασιστικός παρά στο βαθμό που τα συμφέροντά του συνδυάζονταν με εκείνα των εξουσιαστικών παραγόντων. Αυτό είναι δυνατό να το διαπιστώσουμε στον έφοπλιστικό χώρο, αλλά όχι και στον ήπειρωτικό. Στον τελευταίο, ο έκμεταλλευτικός ρόλος των εξουσιαστικών παραγόντων ήταν έμφανέστερος και γι' αυτό η αντίθεσή τους προς τον Κυβερνήτη ενεργούσε στη λαϊκή συνείδηση με τρόπο που να δημιουργείται ένα κλίμα συμπάθειας προς τον τελευταίο.

Όστόσο, η ίδια η πράξη της δολοφονίας, παρόλο που είναι μια φάση στο πλαίσιο της σύγκρουσης των εξουσιών, δέν μπορεί να θεωρηθεί σαν ένα είδος πραξικοπήματος για να καταληφθεί η εξουσία από τους αντίπαλους του Κυβερνήτη. Δέν είναι μάλιστα καθόλου βέβαιο ότι αυτοί οι τελευταίοι ήταν σε θέση να καταλάβουν την εξουσία. Άλλωστε, όλους τους εξουσιαστικούς παράγοντες της χώρας, στη φάση αυτή της κρίσης, δέν τους ένωνε τίποτε άλλο από το μίσος απέναντι στον «κοινό έχθρό», όπως θεωρούσαν τον Ι. Καποδίστρια, και από την κοινή επιθυμία να τον απομακρύνουν με κάθε μέσο από την εξουσία.

Βέβαια, όσο και αν μιλούμε για πολιτική κρίση και για σύγκρουση εξουσιών, δέν πρέπει να λησμονούμε ότι στο βάθος των πραγμάτων πρέπει να αναζητηθούν θεμιτές και άθεμιτες, αλλά όπωσδήποτε ασύστολες, οικονομικές διεκδικήσεις των ποικίλων ομάδων της ολιγαρχίας²⁰. Και

19. Σημαντικές πληροφορίες για τις γαλλικές και ρωσικές στρατιωτικές ενέργειες στον έλλαδικό χώρο βρίσκουμε στα Άγγλικά Άρχεϊα. Σχετικά βλ. Άκαδημία Άθηνών, *Μνημεία της έλληνικής ιστορίας*, άρ. 9, Άθ. 1975, άρ. έγγρ. 1489, 1495, 1497, 1514, 1536, 1537, 1538, 1539,

1540, 1542, 1545 κ.ά. Ίδιαίτερα ένδιαφέρουσες είναι επίσης και οι πληροφορίες από τα Γαλλικά Άρχεϊα σχετικά με τη δράση του γαλλικού στρατού στην Πελοπόννησο (βλ. Β. Κρεμμυδά, *δ.π.*).

20. Για τις διεκδικήσεις αυτές, άλλα και για την κατάσταση στις διάφο-

πάντως, ή ανάμιξη του ξένου παράγοντα, πολύ μεγαλύτερη από όσο νομίζουμε, δεν έγινε χωρίς, όχι μόνο τη συγκατάθεση, αλλά και την πρόκληση κάποιων απ' αυτές τις ομάδες, όπως θα διαπιστωθεί και στη συνέχεια.

Κάτω απ' αυτές τις συνθήκες ή δολοφονία του Ι. Καποδίστρια δεν ήταν το τέλος του πολιτικού δράματος· απλώς μ' αυτήν τέλειωνε μιá φάση του και άρχιζε μιá άλλη. Και στις δυο φάσεις ή ιδεολογία του «Συντάγματος», που δεν ήταν ένα απλό πρόσχημα, έπαιξε ρόλο ιδιαίτερα σημαντικό. Η ιδεολογία αυτή δεν είναι νέα, αλλά είχε καλλιεργηθεί από δεκαετίες και βοήθησε τόσο στην οργάνωση, όσο και στη διεξαγωγή του έθνικοαπελευθερωτικού αγώνα. Μέσα σ' αυτή την ιδεολογία δεν πρέπει να αναζητούμε την απαίτηση γι' αυτό που ονομάζουμε σήμερα ατομικές ελευθερίες, αλλά την αντίθεση προς την άσκηση αυταρχικής και αυθαίρετης εξουσίας. Πάντως, πρέπει να επαναληφθεί εδώ ότι ή δολοφονία του Ι. Καποδίστρια δεν σήμαινε την ήττα τής φωτισμένης δεσποτείας.

5. Η οργάνωση τής δολοφονίας

Έχει γραφτεί ότι ή οργάνωση τής δολοφονίας πρέπει να ξεκίνησε από μιá συνωμοτική κίνηση που λεγόταν «Ηρακλής», είχε για έδρα το Παρίσι και για σκοπό την ανατροπή του Κυβερνήτη με κάθε μέσο, ακόμη και με τη δολοφονία²¹. Για την οργάνωση αυτή δεν έχουμε

ρες περιοχές τής χώρας, βλ. και τις παρατηρήσεις του σχολιαστή Ι. Βλαχογιάννη στην έκδοση των απομνημονευμάτων του Ν. Δ. Κασομούλη (Ν. Δ. Κασομούλη, *Ενθυμήματα στρατιωτικά τής επαναστάσεως των Ελλήνων 1821-1833*, τ. Γ', Αθ. 1942). Έκει διατυπώνεται ένας ενδιαφέρων προβληματισμός για τὰ αίτια που οδήγησαν στη δολοφονία (σ. 444-449), αλλά στη συνέχεια ή δολοφονία εξετάζεται στο επίπεδο των προσωπικών σχέσεων, με κατάληξη την παρατήρηση ότι «του κυβερνήτη ó θάνατος ήτανε φόνος Μανιάτικος» και ότι «συνωμοσία υπήρξε, αλλά αυτή δεν έπραξε τó φόνος» (σ. 455).

21. Για την οργάνωση «Ηρακλής» βλ. κυρίως André Papadopoulos-Vretos, *Mémoires biographiques - historiques sur le président de la Grèce le comte Jean Capodistrias*, Β' Παρίσι 1838, σ. 24 - 26. Επίσης, ó Ι. Μακρυγιάννης, *Απομνημονεύματα*, Αθ.,³ Μέλισσα, χ.χ., σ. 307 - 308, γράφει ότι ή ανακάλυψη τής οργάνωσης «Ηρακλής» έδωσε στην κυβέρνηση την ευκαιρία να ζητήσει όρκο πίστης προς τόν Κυβερνήτη· αφήνει μάλιστα να έννοηθεί ότι ή εταιρία ήταν επινόηση τής κυβέρνησης («Σε όλιγες ήμέρες βγάξουν ότι ξεσκέπασαν μιάν εταιρεία...»).

σαφείς πληροφορίες και δὲν φαίνεται νὰ ἔπαιξε ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴν προετοιμασία τῆς δολοφονίας. Πάντως, γιὰ τὴν ὥρα πρέπει νὰ συγκρατήσουμε ὅτι, ἂν πραγματικὰ ὑπῆρξε, ἰδρύθηκε στὸ Παρίσι. Ἀντίθετα ἀπ' αὐτό, ἔχουμε ἰδιαίτερα πολὺτιμες πληροφορίες ὅτι τὸ κέντρο συγκέντρωσης καὶ συσπείρωσης ὄσων ἦταν δυσαρεστημένοι ἢ ἀντιπολιτευόμενοι τὸν Ἰωάννη Καποδίστρια ἦταν ἡ Ὑδρα²². Δὲν εἶναι ὅμως πιθανὸ ὅτι μιὰ τέτοια συσπείρωση εἶχε γιὰ σκοπὸ τὴ δολοφονία τοῦ Κυβερνήτη. Ἡ κατάστρωση τῶν σχεδίων γιὰ τὴ μετάβαση πρὸς τὴν ἀποφασιστικὴ αὐτὴ φάση τοῦ πολιτικοῦ δράματος δὲν φαίνεται νὰ ἀπέχει χρονικὰ πολὺ ἀπὸ τὴν ἐκτέλεση τῆς ἴδιας τῆς πράξης²³. Πρέπει ἴσως νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ ἀπόφαση γιὰ τὴ δολοφονία δὲν ἔγινε ὀριστικὴ παρὰ ἀφοῦ, ὕστερα ἀπὸ τὰ γεγονότα τοῦ Πόρου καὶ τῆς Μάνης καὶ τὶς ἄλλες μικρότερες, ἀλλὰ χαρακτηριστικὲς, στάσεις, ὁ Κυβερνήτης παρέμενε στὴ θέση του, χωρὶς μάλιστα νὰ ὑποχρεωθεῖ νὰ μεταβάλλει τὴν πολιτικὴ του.

Δὲν εἶναι πάντως καθόλου βέβαιο ὅτι ἡ δολοφονία ἀποφασίστηκε καὶ ὀργανώθηκε στὴν Ὑδρα. Ἡ Ὑδρα ἦταν ἀποκλεισμένη, ἡ ἐπικοινωνία της μὲ τὸ Ναύπλιο, κυρίως, γινόταν μὲ διαβατήρια καὶ ἡ εἴσοδος καὶ ἔξοδος ἀπὸ τὸ Ναύπλιο ἐλεγχόταν μὲ ἀρκετὴ αὐστηρότητα. Ὁπωσδήποτε, ἀπὸ τὶς ἀνακρίσεις δὲν προέκυψε οὐσιαστικὴ συμμετοχὴ τῆς Ὑδρας στὰ σχέδια γιὰ τὴ δολοφονία. Αὐτὸ βέβαια δὲν σημαίνει ὅτι οἱ Ὑδραῖοι δὲν ἦταν ἐνήμεροι ἢ ὅτι δὲν ἐνέκριναν τὴ δολοφονία. Ἀπὸ τὶς ἀνακρίσεις προέκυψε σαφῶς ὅτι κέντρα τῆς συνωμοσίας γιὰ τὴ δολοφονία ἦταν κυρίως τὸ Ναύπλιο καὶ δευτερευόντως τὸ Ἄργος. Γιὰ τὴν ἔκταξη τῆς συνωμοσίας δὲν εἶναι δυνατὸ νὰ συναχθοῦν ἀκριβῆ συμπεράσματα,

22. Ὁ Κανέλλος Δεληγιάννης, *Ἀπομνημονεύματα*, τ. Γ', Ἀθ. 1957, σ. 216 [Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν τοῦ 21, ἐκδ. Γ. Τσουκαλᾶ, ἀρ. 18], πού ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς ἀντιπροσωπευτικότερους ἀντίπαλους τοῦ Ι. Καποδίστρια, ὁμολογεῖ ὅτι: «Βλέποντες λοιπὸν οἱ πρόκριτοι καὶ οἰκοκυραῖοι τῆς Πελοποννήσου αὐτὰς τὰς συγχεράς καὶ αὐθαιρέτους πράξεις καὶ παραβάσεις, ἀπελπίσθησαν ἅπαντες καὶ ἤρχισαν νὰ σκέπτονται σοβαρῶς καὶ σπουδαίως μὲ ποῖον τρόπον ἠδύναντο νὰ σώσουν τὸν ἑαυτὸν τοὺς καὶ τὴν πατρίδα ἀπὸ ἓναν τοιοῦτον ἐπίβουλον τυραννίσκον καὶ συνυπακουσθέντες μὲ τοὺς προκρί-

τους τῆς Ὑδρας, μερικῶν ἄλλων νήσων καὶ τινῶν Ρουμελιώτων, ἐνέκριναν ἐκ συμφώνου... νὰ ἀπέλθουν εἰς τὴν Ὑδραν νὰ συσσωματωθοῦν διὰ νὰ λάβουν ἐν μέτρον νὰ ἀναχαιτίσουν τὰς ἀκρατήτους παραφορὰς αὐτοῦ τοῦ ἀπονεννημένου τυραννίσκου καὶ νὰ τὸν περιστείλουν πολιτικῶς καὶ συστηματικῶς εἰς τὰ καθήκοντά του».

23. Ὁ Κάρπος Παπαδόπουλος, *Ἀπάνθισμα τοῦ ἱστορικοῦ ἀγῶνος τῶν Ἑλλήνων*, Ἀθ. 1976, σ. 189, γράφει ὅτι οἱ συνωμότες «ὑπὲρ τὰς 20 ἡμέρας ἐμόχθησαν διὰ νὰ εὑρουν τὸν καιρὸν καὶ τὸν δῆμιον».

επειδή τὰ βασικά πρόσωπα στην υπόθεση ἀρνήθηκαν τὴν ἐνοχή τους καὶ ἡ ὅλη υπόθεση, με ἐξαίρεση τοὺς αὐτουργούς, δὲν ἀκολούθησε τὴ δικαστικὴ ὁδὸ γιὰ λόγους ποὺ θὰ προσπαθήσουμε νὰ ἐξηγήσουμε στὴ συνέχεια.

6. Οἱ ἔνοχοι

Ἡ δικογραφία ποὺ σχηματίστηκε ἀπὸ τὶς ἀνακρίσεις γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια περιέχει πληροφορίες σημαντικές, ὥστε εἶναι δυνατὴ ἡ σύνταξη ἐνὸς πίνακα με τὰ στοιχεῖα τῆς ἐνοχῆς ὅσων ἀναμίχθηκαν στὰ γεγονότα ἐκεῖνα. Βέβαια, ὁ βαθμὸς ἐνοχῆς κάθε προσώπου ποὺ φαίνεται νὰ εἶχε ἀνάμιξη στὴν προετοιμασία ἢ στὴν ἐκτέλεση τῆς δολοφονίας δὲν εἶναι πάντοτε δυνατὸ νὰ καθοριστεῖ ἀκριβῶς. Αὐτὸ ἄλλωστε θὰ ἦταν τὸ ἔργο τοῦ δικαστηρίου, ἀλλά, ὅπως εἶπαμε, ἡ υπόθεση δὲν ἔφτασε στὸ σύνολό της ὡς τὴ δικαστικὴ κρίση²⁴. Οἱ καταθέσεις ποὺ διαθέτουμε καὶ ἐξετάζονται ἐδῶ βοηθοῦν νὰ διακρίνουμε κάποιες ομάδες, ἐνῶ ὁ βαθμὸς τῆς εὐθύνης τους μόνον ἕμμεσα μπορεῖ νὰ συναχθεῖ.

Ὅπως ἀναφέρεται καὶ προηγουμένως, εἶναι ἐλάχιστες οἱ ιστορικές μελέτες ποὺ τείνουν νὰ δεχθοῦν ὅτι ἡ δολοφονία βγήκε μέσα ἀπὸ μιὰ συγκεκριμένη συνωμοσία· ἡ συνηθέστερη ἄποψη, ποὺ δὲν λαμβάνει ὑπόψη τὶς πηγές, εἶναι ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ προσωπικὴ ἐκδίκηση τῆς οἰκογένειας Μαυρομιχάλη, με μόνους συνεργούς στὴν ἐκτέλεση τῆς δολοφονίας τοὺς Ι. Καραγιάννη καὶ Ἄνδρ. Γεωργίου. Ἡ ιστορικὴ αὐτὴ ἄποψη δέχεται τὴν τελικὴ στάση τῆς Πολιτείας ἀπέναντι σὲ μιὰ πολιτικὴ δολοφονία, ἐνῶ τὸ κοινὸ αἶσθημα ἱκανοποιεῖται με τὴν ἐπίρριψη εὐθυνῶν στὴν ὑδραϊκὴ ἀντιπολίτευση καὶ στὴν πολιτικὴ τῆς Ἀγγλίας καὶ τῆς Γαλλίας²⁵.

24. Ὁ Δ. Α. Κόκκινος, *Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση*, τ. ΙΒ', Ἀθ. 1960, σ. 544, γράφει ὅτι «ἡ υπόθεση ἐκοιμήθη δικαστικῶς».

25. Ὁ Δ. Α. Κόκκινος, ὁ.π., σ. 527, 541 κ.ά., φαίνεται νὰ δέχεται τὴν ὑπαρξὴ συνωμοσίας ποὺ ὀργάνωσε τὴ δολοφονία, παρόλο ποὺ δὲν ἀναφέρεται σὲ συγκεκριμένες ἐνέργειες· ἀναφέρει ὅμως καὶ ἄλλα πρόσωπα ποὺ

θεωρεῖ ὅτι ἐνέχονταν. Ἐπίσης, ὁ André Papadopoulos - Vretos, ὁ.π., σ. 25, 292, 301, 351 κ.ά., μιλάει γιὰ τὴν ὑπαρξὴ συνωμοσίας. Γράφει ἐπίσης ὅτι οἱ ἀρχηγοὶ τῆς ἐταιρίας «Ἡρακλῆς» ἦταν καὶ μέλη τῆς ὑδραϊκῆς φατρίας, καθὼς καὶ ὅτι οἱ ὀλιγαρχικοὶ ἀποφάσισαν τὸ θάνατο τοῦ κυβερνήτη ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ αὐτὸς πάτησε τὸ πόδι του στὴν Ἑλλάδα. Γιὰ συνωμο-

Πιό συγκεκριμένα, η έκθεση για τὰ γεγονότα — ουσιαστικά τὸ πόρισμα τῶν ἀνακρίσεων — ποὺ διαβάστηκε ἀπὸ τὸν Ἄρ. Μωραϊτίνη, συμβοηθὸ τοῦ Γραμματέα τῆς Δικαιοσύνης, στὴν Ε΄ Ἐθνοσυνέλευση, στὶς 7 Ἰανουαρίου 1832, τὴ στιγμή δηλαδή ποὺ σχεδὸν εἶχε ὀλοκληρωθεῖ ἡ ἀνάκριση, θεωρεῖ κέντρο τῆς συνωμοσίας τὴν Ὑδρα· κάνει ἀναδρομὴ σὲ ὅλα τὰ στασιαστικὰ κινήματα· δὲν ἀναφέρει τίποτα γιὰ τὸ ρόλο τῶν Γάλλων καὶ θεωρεῖ μόνους αὐτουργοὺς τοὺς Γ. καὶ Κ. Μαυρομιχάλη καὶ τοὺς Ι. Καραγιάννη καὶ Ἄνδρ. Γεωργίου. Μὲ τὴν ἐπιφύλαξη ὅτι κείμενα καταθέσεων ποὺ μᾶς λείπουν δὲν θὰ ἀνατρέψουν ὅτι προκύπτει ἀπὸ τὴ δικογραφία ποὺ γνωρίζουμε, πρέπει νὰ παρατηρήσουμε ὅτι ἡ ἐπίσημη ἔκθεση ἀπέκρυψε οὐσιαστικὰ στοιχεῖα ποὺ προσέκυψαν ἀπὸ τὴν ἀνάκριση καὶ πρόσθεσε ἄλλα ποὺ δὲν προσέκυψαν σαφῶς. Ἄλλωστε, στὴν ἴδια αὐτὴ ἔκθεση βρίσκουμε φράσεις ποὺ ἀφήνουν νὰ ἐννοηθεῖ ὅτι κάποιες σκοπιμότητες δὲν ἐπιτρέπουν παρὰ ὑπαινιγμοὺς γιὰ τὴν πραγματικὴ ἔκταση τῶν γεγονότων: «Πλέον ἐκτεταμένον φαίνεται νὰ ἦτο τὸ ὀλέθριον σχέδιον, καὶ ἂν τὸ κακὸ δὲν ἠῤῥησε, καθὼς ἔπρεπε φυσικῶς, καὶ καθὼς ἐκεῖνοι βέβαια ἐπροσδόκουν, τὸ αἷτιον εἶναι ἡ θεία Πρόνοια... Συναίτιοι ἢ συνειδότες τῆς δολοφονίας φαίνεται νὰ ἦσαν καὶ ἐντὸς καὶ ἔσως ἐκτὸς τοῦ Ναυπλίου· ὑποπτοὶ δὲ καὶ ἐξ ἐκείνων εἰς τοὺς ὁποίους ἦτο μάλιστα ἐμπιστευμένη ἡ κοινὴ ἀσφάλεια καὶ εὐταξία»²⁶. Βέβαια, ἡ στιγμή ἦταν ἐξαιρετικὰ κρίσιμη καὶ γι' αὐτὸ ἡ ἔκθεση ζητεῖ

σία, ἀόριστα, μιλάει καὶ ὁ Γάλλος στρατηγὸς Pellion, *La Grèce et les Carpodistriais pendant l'occupation française de 1828 à 1834*, Παρίσι 1855, σ. 237, ἐνῶ ὁ Π. Β. Πετρίδης, *Ἡ διπλωματικὴ δράσις τοῦ Ἰωάννου Καποδίστρια ὑπὲρ τῶν Ἑλλήνων 1814-1831*, Θεσσαλονίκη 1974, σ. 203, γράφει ὅτι «ἡ δολοφονία δὲν ἐστρέφετο εἰδικῶς ἐναντίον τοῦ προσώπου τοῦ Καποδίστρια· οἰοσδήποτε πολιτικός, ἐπιφανῆς ἢ μὴ, πιστεύομεν ὅτι πιθανὸν θὰ εἶχε τὸ ἴδιον τέλος, λόγῳ τῆς ἐν Ἑλλάδι ἐπικρατοῦσης χαώδους καταστάσεως κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην». Οἱ ἀπομνημονευματογράφοι δέχονται, μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, τὴν ἐπίσημη ἄποψη, παρόλο ποὺ μερικοὶ ἀπ' αὐτοὺς ὄχι μόνον ἦταν σὲ θέση νὰ ξέρουν, ἀλλὰ καὶ εἶχαν πολιτικὸ συμφέρον νὰ

ἀποκαλύψουν τὴν ἀλήθεια. Ὁ Ν. Δ. Κασομούλης, ὁ.π., σ. 443, μάλιστα θεωρεῖ μυθεύματα ὅσα διαδίδονταν γιὰ τὴ συνενοχὴ καὶ ἄλλων, πέρα τῶν 4 ἐπίσημα δεκτῶν ὡς ὑπεύθυνων, προσώπων, ἐνῶ ὁ Κάρπος Παπαδόπουλος, ὁ.π., σ. 189, θεωρεῖ, ὅπως καὶ γιὰ κάθε ἀνωμαλία, ὑπεύθυνο τὸν Ἄλ. Μαυροκορδάτο. Ἡ ἄποψη γιὰ τὴν προσωπικὴ ἐκδίκηση, ποὺ καταλήγει νὰ ἐρμηνεύεται καὶ ὡς τυχαῖο περιστατικὸ, ἐξακολουθεῖ νὰ διατυπώνεται καὶ σήμερα ἀπὸ ἱστορικοὺς καὶ μὴ, παρόλο ποὺ καὶ οἱ ἀπόψεις παλαιότερων ἱστορικῶν, ἀλλὰ καὶ ἡ δημοσίευση πληροφοριῶν ἦταν δυνατὸ νὰ ὀδηγήσουν σὲ διαφορετικὸ προβληματισμὸ.

26. Βλ. τὴν ἔκθεση στοῦ Π. Κ. Ἐνεπεκίδη, ὁ.π., σ. 233 - 247.

από την Έθνοσυνέλευση να προωθήσει την προανάκριση και να διατάξει τακτική ανάκριση, αλλά εύχεται τα δραματικά γεγονότα που προηγήθηκαν να συνετίσουν τους ένοχους και να τους επαναφέρουν στους κόλπους του Έθνους μέσα σε ένα πνεύμα πατριωτισμού και συμφιλίωσης²⁷.

Πάντως, η πραγματικότητα που ανακύπτει από τις ανακρίσεις είναι αρκετά διαφορετική από αυτήν που επίσημα δέχτηκε η Πολιτεία και παραδέχτηκαν οι περισσότεροι απομνημονευματογράφοι και ιστορικοί. Η πραγματικότητα αυτή περιγράφεται στη συνέχεια με την αναφορά στην ένοχη προσώπων και ομάδων. Είναι εύνοητο ότι η μελέτη αυτή δεν θα ασχοληθεί ιδιαίτερα με την ένοχη των Γ. και Κ. Μαυρομιχάλη και των Ι. Καραγιάννη και Άνδρ. Γεωργίου. Εύνοητο είναι επίσης ότι η σειρά με την οποία αναφέρονται οι ένοχοι δεν υποδηλώνει αναγκαστικά το βαθμό ένοχής τους, αφού αυτό είναι, όπως είπαμε και πιο πάνω, εξαιρετικά δύσκολο :

α. Ο στρατηγός Gérard.

Στην περίοδο που εξετάζεται εδώ, γύρω δηλαδή από τη δολοφονία του Ι. Καποδίστρια, ο Γάλλος στρατηγός Gérard ήταν διοικητής του έλληνικού τακτικού στρατού²⁸. Για τη συμμετοχή του στην οργάνωση της δολοφονίας έχουν ως τώρα γραφτεί ελάχιστα και αρκετά άδριαστα²⁹. Σύμφωνα όμως με τις καταθέσεις του Ι. Καραγιάννη³⁰, οι Γ. και Κ.

27. Π. Κ. Ένεπεκίδης, *ό.π.*, σ. 247.

28. Ο στρατηγός Gérard ήταν πιο κοινά γνωστός είτε ως Γενεράλης, είτε ως Γεράρδος. Για την πολιτική της Γαλλίας στα χρόνια εκείνα και ειδικότερα για την προσπάθειά της να θέσει κάτω από τον έλεγχό της τον ελληνικό τακτικό στρατό βλ. Β. Κρεμμυδάς, *ό.π.*

29. Ούσιαστικά, οι μόνοι που δεν κρύβουν ότι θεωρούσαν το στρατηγό Gérard αναμιγμένο στη συνωμοσία είναι οι Θεόδωρος και Γεωργίου Κολοκοτρώνης. Ο πρώτος (Γ. Βαλέτας, *Τετρασέτης. Άπαντα*, τ. Γ', Αθ. 1953, σ. 183 και 185) μιλάει με ύπαινιγμούς. Δεν αποκλείεται να άγνοοσε τί άκριβώς προέκυψε από την προανάκριση, παρόλο που ήταν μέλος της τριμελούς

Κυβερνητικής Έπιτροπής που σχηματίστηκε μετά τη δολοφονία του Κυβερνήτη. Με περισσότερη σαφήνεια για την ένοχη του στρατηγού Gérard μιλάει ο Γ. Θ. Κολοκοτρώνης : «... όπου ως λέγουν και συνεννοημένοι όλοι οι Γάλλοι και ή πρεσβεία και ό άρχηγός όλων των τακτικών στρατευμάτων ό Γάλλος Τζεράλ... και είχε διαφθείρει και τον άρχηγό της Πολιταρχίας Κακλαμάνον, όνομαζόμενον Κουλοχέρην...» (Γ. Θ. Κολοκοτρώνης, *Άπομνημονεύματα*, *ό.π.*, σ. 212).

30. Άρχεία Δ και Κ, 9 και 11 Όκτ. 1831 και Άρχεία Δ και Κ, Άνδρ. Γεωργίου, 11 Όκτ. 1831. Σε κάθε παραπομπή στις καταθέσεις μπορεί κανείς να βλέπει και τους πίνακες Ι και ΙΙ.

Μαυρομιχάλης ισχυρίζονταν ότι ο Gérard ήταν «όρκισμένος» να βοηθήσει με τον τακτικό στρατό, κυρίως για την τήρηση της τάξης, και ότι υπήρχε σχέδιο, στο οποίο προβλεπόταν να «πεταχθούν έξω» ο τακτικός στρατός και οι Γάλλοι για να ελέγξουν την κατάσταση άμέσως μετά τη δολοφονία. Δεν αποκλείεται με το σχέδιο αυτό να σχετίζεται και η πληροφορία, που προέρχεται από τα ανέκδοτα απομνημονεύματα του Σπηλιάδη, σύμφωνα με την οποία ο στρατηγός Gérard με ημερήσια διαταγή της 26 Σεπτεμβρίου είχε όρισει επίσημη επιθεώρηση της φρουράς με μεγάλη στολή για τις 6.30' το πρωί της Κυριακής 27 Σεπτεμβρίου έξω από το φρούριο (με τους λύκους έχοντας αντι πυριτολίθων τεμάχια από ξύλον)³¹. «Αν η πληροφορία αυτή είναι ακριβής, μπορούμε να υποθέσουμε ότι ο Gérard ήθελε να κρατήσει τη φρουρά ουσιαστικά άφοπλισμένη και άνικανη να επέμβει τη στιγμή της δολοφονίας. Άλλωστε, και μόνο το γεγονός ότι διέταξε επιθεώρηση ημέρα Κυριακή και μάλιστα στις 6.30' το πρωί δημιουργεί υποψίες.

Ίδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η κατάθεση του δεκανέα του τυπικού Χρίστου Τάκου, ο οποίος αναφέρει ότι ο Gérard στις 27 Σεπτεμβρίου πήγε πριν από την ανατολή του ήλιου, στη θέση Πέντε Άδελφια, που φρουρούσαν, κοίταξε προς τα γαλλικά πολεμικά πλοία και αναχώρησε³².

Επίσης, ο Α. Παπαδόπουλος, μέλος της Έπιτροπής της Οικονομίας, κατέθεσε ότι άμέσως μετά τη δολοφονία το πρωί της 27 Σεπτεμβρίου ο ύπασπιστής του Gérard Άντ. Καλαμογδάρτης άναζητούσε τα μέλη της έπιτροπής αυτής, σταλμένος από τον ίδιο τον Gérard για να τα ρωτήσει «πόσα χρήματα εύρίσκονται εις το Ταμείον, επειδή οι στρατιώται ζητούν τους μισθούς των και ο στρατηγός δέν έμπορεί να εκπληρώση τα χρέη του»³³. Ο ίδιος ο ύπασπιστής του στρατηγού φρόντισε με την κατάθεσή του να μάς λύσει την άπορία του ξαφνικού, κυριακά-

31. Για την πληροφορία αυτή βλ. τα σχόλια στο Ν.Δ. Κασομούλη, *ό.π.*, σ. 430. Διοικητής της φρουράς Ναυπλίου ήταν ο Κ. Παπαδόπουλος, γνωστός για τα φιλοκαποδιστριακά του αισθήματα.

32. Άρχεϊα Α και Δ, 24 Οκτ. 1831. Την κατάθεση του Χρίστου Τάκου επιβεβαίωσαν ως αυτόπτες μάρτυρες και οι στρατιώτες του τυπικού Βασίλειος Μαμούλης και Άλ. Θεοδώρου (Άρχεϊα Α και Δ, 25 Οκτ. 1831). Σε όσα κατέθεσε στις

24 Οκτωβρίου επέμεινε ο Χρ. Τάκος και στη δεύτερη κατάθεσή του (Άρχεϊα Α και Δ, 25 Οκτ. 1831).

33. Άρχεϊα Α και Δ, 21 Οκτ. 1831. Το γεγονός αυτό επιβεβαίωσαν με τις καταθέσεις τους τα μέλη της Έπιτροπής της Οικονομίας Ι. Κοντομύς (Άρχεϊα Α και Δ, 21 Οκτ. 1831) και Γ. Σταύρου (Άρχεϊο Δ, 21 Οκτ. 1831), καθώς και ο Ταμίας Α. Τσουνής (Άρχεϊα Α και Δ, 21 Οκτ. 1831).

τικού, ενδιαφέροντος του Gérard για τους μισθούς των στρατιωτών λέγοντας ότι «ό στρατηγός με τούτο ἐσκόπευεν, ὥστε, ἂν οἱ στρατιῶται θελήσουν νὰ κάμουν καμμίαν ἀταξίαν, νὰ τοὺς ὑποσχεθῇ χρήματα· τούτο μ' εἶπεν ὁ στρατηγός»³⁴.

Πρὸς τὴν κατεΐθυση τῆς ἐνοχῆς τοῦ στρατηγοῦ Gérard τείνουν καὶ ὀρισμένες ἄλλες ἐνέργειές του ποὺ, ἂν ἐξεταστοῦν στὸ πλαίσιο τῆς συνωμοσίας, θὰ δείξουν ἀκόμη καλύτερα τὸ ρόλο του. Τέτοιες ἐνέργειες ἦταν ὅτι ὁ στρατηγός ἔσπευσε στὴ γαλλικὴ πρεσβεία ἀμέσως μετὰ τὴ δολοφονία καὶ φρόντισε νὰ πάρει τὰ ὄπλα τοῦ Γ. Μαυρομιχάλη, ὅτι τὸν ὑποστήριζε δημόσια, ὅτι ἔστειλε γράμμα στὸν Ι. Κωλέτη, μετὰ τὸ ὁποῖο ζητοῦσε νὰ φανοῦν ἐπιεικεῖς ἀπέναντι στὸ δολοφόνο κ.ἄ.³⁵ Παράλληλα, ἄλλες πληροφορίες μαρτυροῦν ἔμμεσα γιὰ τὶς διαθέσεις καὶ τὴν πολιτικὴ τοῦ στρατηγοῦ Gérard ἀπέναντι στὸν Κυβερνήτη: ξέρουμε π.χ. ὅτι συχνὰ ὁ Γάλλος στρατηγός ἀρνοῦνταν νὰ ἐκτελέσει διαταγές του³⁶ καὶ ὅτι ὁ Γ. Μαυρομιχάλης, πρὶν καταφύγει στὴ γαλλικὴ πρεσβεία, προσπάθησε νὰ φύγει πρὸς τὰ Πέντε Ἀδέλφια³⁷, τὸ χωρὸ ὅπου θὰ εἶχε τὴν προστασία τοῦ Gérard καὶ ἀπὸ ὅπου, ἐνδεχομένως, θὰ τὸν παραλάμβανε γαλλικὸ πλοῖο, ὅπως θὰ δοῦμε καὶ στὴ συνέχεια.

Ἄλλὰ πῶς ἐνδεικτικὲς γιὰ τὴν ἐνοχὴ του εἶναι οἱ ἐνέργειες τοῦ στρατηγοῦ Gérard ἀμέσως μετὰ τὴ δολοφονία. Γι' αὐτὲς ξέρουμε ὅτι, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀποστολὴ τοῦ ὑπασπιστῆ του Ἄντ. Καλαμογδάρτη στὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Οἰκονομίας καὶ στὸν Ταμῖα γιὰ νὰ ζητήσει

34. Ἀρχεῖο Δ, Ἄντ. Καλαμογδάρτης, 12 Νοεμ. 1831. Σύμφωνα μετὰ ὀρισμένες πληροφορίες ὁ στρατηγός Gérard δικαιολογημένα ἀνησυχοῦσε γιὰ τὸ ἂν οἱ στρατιῶτες του θὰ πειθαρχοῦσαν στὶς διαταγές του. Ἔτσι, ὁ Θ. Κολοκοτρώνης, ὁ.π., σ. 185 γράφει ὅτι «τὸ τακτικὸν ἐστάθη πιστὸν εἰς τὸν ὄρκον του καὶ ἐμπόδισε τὴν σφαγὴ καὶ τὴν φωτιά», ἐνῶ ὁ Γ. Γλαράκης ἔγραφε στὸ Μιχ. Βόδα (Ἀρχεῖο Μ, Ἄργος 5/17 Νοεμ. 1831) ὅτι τὴν ἐπομένη τῆς δολοφονίας κατένας ἀξιωματικὸς ἢ στρατιώτης δὲν ἤθελε νὰ ἐπικοινωνήσει μετὰ τοὺς Gérard καὶ Pellion. Πρέπει ἐπίσης νὰ σημειωθεῖ ὅτι, σύμφωνα μετὰ τὴν κατάθεσή του τῆς 12 Νοεμβρίου, ὁ Ἄντ.

Καλαμογδάρτης εἶχε προηγουμένως δώσει ἄλλες δύο καταθέσεις· αὐτὲς λανθάνουν.

35. Γιὰ τὶς ἐνέργειες αὐτὲς βλ. Ἀρχεῖα Δ καὶ Κ, Ι. Καραγιάννης, 9 καὶ 11 Ὀκτ. 1831 καὶ Ἄνδρ. Γεωργίου, 11 Ὀκτ. 1831. Βλ. ἐπίσης Ἀρχεῖο Μ, «Ἀπόσπασμα ἐκ τῆς δικογραφίας τῶν δολοφόνων τῆς Α.Ε. τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος, καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὸν Γάλλον Γεράρδον, πρῶην Διευθυντὴν τοῦ Τακτικοῦ Σώματος»· στάλθηκε στὸν πρεσβευτὴ στὸ Παρίσι Μιχαὴλ Βόδα (Σουτσο), χωρὶς χρονολογία.

36. Ἀρχεῖα Δ καὶ Κ, Γεώργιος Κασσιμάτης, 28 Νοεμ. 1831.

37. Δ. Α. Κόκκινος, ὁ.π., σ. 524.

χρήματα και να πληρώσει τους στρατιώτες, ο στρατηγός Ζήτη, στις 9 το πρωί της 27 Σεπτεμβρίου, από τους τρεις πρεσβευτές που συνεδρίαζαν στο σπίτι του Reukman να του ανατεθεί ή ανώτατη διοίκηση του Ναυπλίου και όλου του στρατού, με το επιχείρημα ότι, στην αντίθετη περίπτωση, δεν θα ήταν σε θέση να τηρήσει την τάξη· το αίτημα αυτό υποβλήθηκε μέσω του Pellion και έμεινε αναπάντητο, όπως χωρίς απάντηση έμεινε ο στρατηγός Gérard, όταν, μια ώρα αργότερα, υπέβαλε αυτοπροσώπως το ίδιο αίτημα στη Γερουσία που συνεδρίαζε³⁸. Ξέρουμε επίσης ότι αμέσως μετά τη δολοφονία ο στρατηγός Gérard και ο Αντ. Καλαμογδάρτης περιφέρονταν στους δρόμους του Ναυπλίου και μιλούσαν με τρόπο προκλητικό, που μπορούσε να εξεγείρει όσους τους άκουγαν³⁹.

Υστερα από τα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν, στην προανάκριση και στην κυβέρνηση που σχηματίστηκε μετά τη δολοφονία του Ι. Καποδίστρια δεν έμεινε καμιά αμφιβολία για την απόλυτη ένοχη και την ενεργό συμμετοχή του στρατηγού Gérard στην οργάνωση της δολοφονίας. Γι' αυτό η κυβέρνηση τον απέλυσε⁴⁰, αλλά το ζήτημα έμεινε «κλειστό» και δεν έλαβε καμιά δημοσιότητα. Είναι μάλιστα αξιοσημείωτο ότι ανάμεσα στις καταθέσεις που εξακολουθούν να μάς λείπουν είναι και αυτές των Gérard, Pellion και Rouen, για τους οποίους ξέρουμε ότι ανακρίθηκαν⁴¹.

Την κυβερνητική άποψη για το ρόλο του στρατηγού Gérard — και των άλλων Γάλλων που βρισκόνταν στην Ελλάδα — στη δολοφονία του Κυβερνήτη μαθαίνουμε από έμπιστευτική έκθεση που στάλθηκε στον Έλληνα πρεσβευτή στο Παρίσι⁴². Στην έκθεση αυτή η συμπεριφορά του Gérard περιγράφεται ως εξής :

Monsieur le Prince,

La conduite indécente et scandaleuse que le Général Gérard a tenue le jour où le plus funeste des événements a plongé la Grèce dans la consternation, l'indignation que cette conduite a excité dans le cœur de tous les militaires et de tous les habitants de Nauplie, obligea le gouvernement a prendre une mesure décisive sur

38. Αρχείο Μ, Γ. Γλαράκης προς Μιχαήλ Βόδα (Σούτσο), χωρίς χρονολογία.

39. Αρχείο Μ, δ.π.

40. Ο Θ. Κολοκοτρώνης, δ.π., σ. 185, γράφει: «Εβιάσαμε τον Ζεράρ να κάμει την παραίτησή του, ειδημη ή-θέλαμε τον κηρύξει ως ένα επίβουλον».

41. Αποσπάσματα από τις καταθέσεις τους έστειλε ο Γ. Γλαράκης στο Μιχαήλ Βόδα (Σούτσο) στο Παρίσι. Βλ. τή σημ. 35.

42. Αρχείο Μ, Γ. Γλαράκης προς Μιχαήλ Βόδα (Σούτσο), "Αργος 5/17 Νοεμ. 1831.

est officier supérieur qui d'ailleurs par des écarts antérieurs, même du vivant de S.E. le Président, s'était montré si peu digne de la confiance dont il avait été honoré. Une telle mesure était d'autant plus nécessaire, que les aveux des coupables et des accusés désignent le Général comme impliqué dans ce crime horrible qu'avait pour but d'annéantir l'existence de la Nation dans l'existence de son chef.

La Commission n'oublia pas cependant qu'il lui fallait autant que possible concilier l'exercice de ses pénibles devoirs avec les égards dûs au Général Gérard en sa qualité d'officier français et aux personnages qui l'ont accompagné en Grèce de leurs lettres de recommandation. C'est pour cela qu'elle crut devoir se borner à engager Monsieur Gérard à donner lui-même sa démission, et qu'elle espéra l'obtenir par la coopération de Monsieur le Résident de France qui témoin oculaire et juge des événements aurait dû apprécier la modération du Gouvernement.

Elle fut néanmoins trompée dans son attente. Sans vouloir trop expliquer les véritables motifs qui paraissent avoir engagé Mr Rouen à ne pas apprécier les démarches de la Commission, nous pouvons assurer que ceux dont il s'étage(;) dans la lettre qu'il a adressé à un des Membres de la Commission, ne saurait être admis.

Des notes mis au bas de cette lettre dont vous recevrez copie ci jointe démontre assez la fausseté et la légèreté de ses assertions qui tout en dénaturant les intentions du Gouvernement français tendent rien moins qu'à empiéter sur les droits d'un Gouvernement indépendant, et de changer le Protecteur bienfaisant en souverain qui dispose à son gré et à l'avantage de ses sujets des emplois et des armées de la Grèce.

Ce premier essai n'ayant pas réussi, le Résident eut une entrevue avec le Président de la Commission et paraissant reconnaître la justesse des raisons qui lui avaient été mises en avant se borna à demander l'ajournement de la démission de Mr Gérard et de Mr Pellion, son chef d'État Major, d'après l'assurance qu'il venait de donner que ces officiers demanderaient un congé temporaire et qu'ils quitteraient Nauplie.

Cette démarche de leur part n'eut point lieu et le Gouvernement obligé de revenir à sa première détermination voulut encore en prévenir Monsieur le Résident par l'entremise du secrétaire des affaires étrangères. Ce furent alors des assurances de toute espèce que le Résident exigea de la Commission par l'entremise du secrétaire, et dans une seconde entrevue qu'il eut avec le Président, le Général Gérard d'après la proposition de Mr Rouen consentirait à demander un congé temporaire, s'il obtiendrait l'assurance de la part de la Commission que pendant son absence on ne le priverait de sa place.

Le Président exprima ses regrets de n'être pas en état de donner des pareilles assurances et adressa au Général sa démission.

Il est probable que cette démarche aussi simple que commandée par les circonstances sera défigurée comme à l'ordinaire aux yeux du Gouvernement français; et il importe que vous en soyez instruit pour être à même de repousser tout grief que l'on tenterait à élever contre le Gouvernement grec qui dans ses efforts pour le maintien de l'ordre et de la tranquillité publique ne saurait jamais manquer aux devoirs que la reconnaissance lui impose envers la France.

Agréez, Monsieur le Prince, l'assurance de ma considération très distinguée, avec laquelle j'ai l'honneur d'être

Votre très humble et très obéissant serviteur

Argos, le 5/17 Novembre 1831

G. Glarakis

Στο έξαιρετικά σημαντικό αυτό έγγραφο διαγράφεται με απόλυτη σαφήνεια ή μετριοπαθής, αλλά αποφασιστική πολιτική τής ελληνικής κυβέρνησης, καθώς και ή προσπάθεια τής γαλλικής πλευράς να διατηρήσει τις ιδιαίτερα σημαντικές θέσεις που κατείχε στον ελληνικό στρατό και τον έλεγχο που άσκούσε στον ελληνικό κρατικό μηχανισμό. Ειδικότερα για τὸ στρατηγὸ Gérard γίνεται σαφές ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις δὲν ἀμφέβαλλε καθόλου γιὰ τὴν ἀνάμιξή του στὴν ὀργάνωσις τῆς δολοφονίας τοῦ Ι. Καποδίστρια. Παράλληλα ὅμως, γίνεται σαφές ὅτι ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις βρέθηκε σὲ πολὺ δύσκολη θέση, ἐπειδὴ ἡ συμμετοχὴ τοῦ στρατηγοῦ Gérard στὴν ὀργάνωσις τῆς δολοφονίας τοῦ Ι. Καποδίστρια δημιουργοῦσε ἐπικίνδυνα προβλήματα στὶς ἑλληνογαλλικὲς σχέσεις, ἀπὸ τὴ στιγμὴ μάλιστα πού ὁ Rouen ἀρνοῦνταν νὰ δεχτεῖ τὴν ἐνοχὴ τοῦ Γάλλου στρατηγοῦ.

β. Ἄντ. Καλαμογδάρτης

Ὁ ὑπολοχαγὸς Ἄντ. Καλαμογδάρτης, 24 ἐτῶν καὶ γιὸς τοῦ πρόκριτου τῆς Πάτρας Ἀνδρέα Καλαμογδάρτη, ἦταν ὑπασπιστὴς τοῦ στρατηγοῦ Gérard. Ὁ ρόλος του στὴ συνωμοσίᾳ γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ Κυβερνήτη ἔγινε σαφὴς στὴν προανάκριση ἀπὸ ἓνα πλῆθος καταθέσεις. Ὁ προϊστάμενος τῆς προανάκρισης Κ. Ἀξελὸς στὶς 2 Δεκεμβρίου ἀνέφερε στὴν κυβέρνησις ὅτι «περὶ Καλαμογδάρτου εἶναι ἕως τῶρα ἀρκεταὶ ἀποδείξεις καὶ ἐλπίζω νὰ ἀνακαλυφθοῦν καὶ ἄλλαι»⁴³.

Τὸ γεγονός ὅτι ἡ συμμετοχὴ τοῦ Ἄντ. Καλαμογδάρτη στὰ γεγονότα περιορίστηκε κυρίως στὴ σύνδεση τῶν συνωμοτῶν μὲ τοὺς δολοφόνους καὶ στὴν ἐκτέλεση τῶν σχετικῶν διαταγῶν τοῦ Gérard δὲν μειώνει τὴν ἐνοχὴ του, ἀν μάλιστα λάβουμε ὑπόψη τὸ μίσος του γιὰ τὸν Κυβερνήτη, τὸ ὁποῖο συχνὰ εἶχε ἐκφράσει. Γι' αὐτόν, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἐπαφὴ του μὲ τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς Οἰκονομίας, ὕστερα ἀπὸ ἐντολὴ τοῦ στρατηγοῦ Gérard⁴⁴, τὴν ὁποία ἔχουμε κιόλας ἀναφέρει, ἀναφέρθηκε στὴν προανάκριση ὅτι εἶχε συχνὲς ιδιαίτερες ἐπαφὲς μὲ τοὺς ὑπὸ περιορι-

43. Ἀρχεῖο Δ, Κ. Ἀξελὸς πρὸς Μ. Σικελιανό, 2 Δεκ. 1831.

Α. Παπαδόπουλος, Γ. Σταύρου καὶ Α. Τσοῦνης, 21 Ὀκτ. 1831.

44. Ἀρχεῖα Α καὶ Δ, Ι. Κοντουμάς,

σμο Μαυρομιχαλαίου⁴⁵ και ότι το πρωί τῆς 27 Σεπτεμβρίου, ὕστερα ἀπὸ τὴ δολοφονία, ἔδειχνε προκλητικὰ τὴν ἱκανοποίησή του⁴⁶.

Τὸ μίσος τοῦ Ἄντ. Καλαμογδάρτη, ποὺ ἦταν μίσος ἕλης τῆς οἰκογένειάς του, γιὰ τὸν Κυβερνήτη δὲν ἦταν ἀπλῶς μιὰ προσωπικὴ ὑπόθεση, ἀλλὰ σχετιζόταν μὲ τὸν περιορισμὸ συγκεκριμένων συμφερόντων ποὺ δὲν ἔθιγε μόνο τὴν οἰκογένεια αὐτή, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἄλλους πρόκριτους. Γι' αὐτό, δὲν πρέπει νὰ μᾶς παραξενεύει ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Ἄντ. Καλαμογδάρτης ἐκφραζόταν καὶ ἔδειχνε τὰ αἰσθήματά του ἀπέναντι στὸν Κυβερνήτη. Ἔτσι, λίγες ἡμέρες πρὶν ἀπὸ τὴ δολοφονία, ὁ Ἄντ. Καλαμογδάρτης σὲ κοσμικὴ συγκέντρωση στὸ σπίτι τοῦ γερουσιαστῆ Ἄναστ. Σ. Χαραλάμπη, ἔλεγε ὅτι ἦταν βέβαιος πὼς ὁ Ι. Καποδίστριας θὰ δολοφονοῦνταν καὶ ὅτι, ἂν δὲν βρισκόταν ἄλλος νὰ τὸν δολοφονήσει, θὰ τὸ ἔκανε ὁ ἴδιος· ἦταν μάλιστα ἐξαιρετικὰ ἀγανακτισμένος γιὰτί, ὅπως ἔλεγε, «ἐπὶ Τουρκίας ποτὲ δὲν ἐμβῆκαν στρατιῶται εἰς τὴν εἰς Π. Πάτρων οἰκίαν μου, ἐπὶ δὲ τῶν ἡμερῶν τοῦ Καποδίστρια τοῦτο ἔγινε»⁴⁷.

Ἄλλὰ ἡ συμπεριφορὰ τοῦ Ἄντ. Καλαμογδάρτη δὲν ἦταν προκλητικὴ μόνο πρὶν ἀπὸ τὴ δολοφονία, ἀλλὰ καὶ κατόπιν. Ἀναφέρεται πῶς πάνω ὅτι μαζὶ μὲ τὸ Gérard περιφερόταν στοὺς δρόμους τοῦ Ναυπλίου καὶ μιλοῦσε μὲ προκλητικὴ ἱκανοποίηση γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ Κυβερνήτη. Τέτοια μάλιστα ἦταν ἡ στάση του, ὥστε τὸ πλῆθος ποὺ εἶχε συγκεντρωθεῖ στὴν πλατεία τοῦ κυβερνητικοῦ μεγάρου ἀμέσως μόλις μαθεύτηκε ἡ εἰδηση τῆς δολοφονίας ἀγανάκτησε καὶ τὸν κακοποίησε. Καὶ εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι οἱ πῶς θερμοίμοι ἔρριξαν τὸ σύνθημα νὰ σκοτώσουν ἐπιτόπου τοὺς «δολοφόνους», ἐννοώντας βέβαια τὸν Ἄντ. Καλαμογδάρτη καὶ τὸ στρατηγὸ Gérard. Ἀναφέρεται ὅτι καὶ οἱ δύο τοὺς σώθηκαν ἀπὸ τὴν ἀγανάκτηση τοῦ πλῆθους χάρις στὴν ψυχραιμία τοῦ συνταγματάρχου Almeida⁴⁸.

Προφανῶς, ὕστερα ἀπὸ τίς πληροφορίες αὐτὲς ποὺ περιῆλθαν σὲ γνώση τῶν ἀρχῶν, ἡ κυβέρνησις δὲν ἀμφέβαλλε γιὰ τὴν ἐνοχλή τοῦ Ἄντ. Καλαμογδάρτη καὶ τὸν φυλάκισε⁴⁹.

45. Ἀρχεῖα Δ καὶ Κ, Διονύσιος Πύρρος, 22 Ὀκτ. 1831.

46. Ἀρχεῖα Α καὶ Δ, Γ. Κοζώνης, 23 Ὀκτ. 1831.

47. Ἀρχεῖα Δ καὶ Κ, Ν. Ριγανᾶς, 27 Νοεμ. 1831 καὶ Γ. Κασιμάτης, 28 Νοεμ. 1831. Ὁ Ἄντ. Καλαμογδάρτης ἔδειχνε ἕνα λύγχο λέγοντας

πὼς τόσο βέβαιη ἔπρεπε νὰ θεωρεῖται ἡ δολοφονία τοῦ Κυβερνήτη, ὅσο βέβαιον ἦταν πὼς ὁ λύγχος αὐτὸς ἦταν πῶς.

48. Ἀρχεῖο Μ, Γ. Γλαράκης πρὸς Μιχαὴλ Βόδα (Σοῦτσο), χωρὶς χρονολογία.

49. Θ. Κολοκοτρώνης, ὁ.π., σ. 185.

γ. 'Ο 'Ανδρέας Καλαμογδάρτης

'Ο πρόκριτος τῆς Πάτρας 'Ανδρέας Καλαμογδάρτης φαίνεται νὰ ἦταν ἀπὸ τοὺς πρωταγωνιστὲς τῆς συνωμοσίας γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ Κυβερνήτη. 'Απ' αὐτοὺς ποὺ ἐξετάστηκαν ἀπὸ τὴν προανάκριση, ἀρκετοὶ κατέθεσαν ὅτι ὁ 'Ανδρέας Καλαμογδάρτης — ὁ γερο-Καλαμογδάρτης, ὅπως τὸν ἔλεγον — ἐπισκεπτόταν συχνὰ τοὺς ὑπὸ περιορισμὸ Μαυρομιχαλαίους, παρόλο ποὺ δὲν ἐπιτρεπόταν, καὶ κρυφομιλοῦσε μαζί τους γιὰ ἀρκετὴ ὥρα· πολὺ συχνὲς μάλιστα ἦταν οἱ νυχτερινὲς ἐπισκέψεις. Πιὸ συγκεκριμένα, κατατέθηκε στὴν προανάκριση ὅτι οἱ ἴδιοι οἱ Κ. καὶ Γ. Μαυρομιχάλης εἶχαν διαβεβαιώσει τοὺς Ι. Καραγιάννη καὶ 'Ανδρ. Γεωργίου ὅτι ὁ 'Ανδρέας Καλαμογδάρτης ἦταν μαζί τους, «ὀρκισμένους». Οἱ ἴδιοι οἱ φρουροὶ τῶν Μαυρομιχαλαίων εἶχαν παρατηρήσει τὶς συχνὲς νυχτερινὲς ἐπισκέψεις τοῦ πρόκριτου σ' αὐτούς· εἶχαν μάλιστα ἀναλάβει νὰ προσέχουν, ὥστε νὰ μὴ γίνεи ἀντιληπτὸς⁵⁰.

'Εξαιρετικὰ ἐνδιαφέρουσα καὶ ἐνδεικτικὴ γιὰ τὴν ἐνοχὴ τοῦ 'Ανδρέα Καλαμογδάρτη εἶναι ἡ πληροφορία πὼς καὶ τὴν Κυριακὴ 20 Σεπτεμβρίου οἱ Μαυρομιχαλαῖοι ἐπιχείρησαν νὰ δολοφονήσουν τὸν Ι. Καποδίστρια, ἀλλὰ ἐκείνη τὴν Κυριακὴ ὁ Κυβερνήτης δὲν πῆγε στὴν ἐκκλησία. 'Η ἐπιχείρηση αὐτὴ, ποὺ δὲν ἀποκλείεται νὰ ἦταν μιὰ γενικὴ δοκιμὴ γιὰ ὅ,τι σχεδιαζόταν νὰ γίνεи τὴν ἐπόμενη Κυριακὴ, φαίνεται νὰ κατευθυνόταν ἀπὸ τὸν 'Ανδρέα Καλαμογδάρτη⁵¹. Γενικὰ, οἱ ἀνακριτικὲς ἀρχὲς εἶχαν διασταυρωμένους πληροφορίες γιὰ τὶς ἐπαφές του μὲ τοὺς Μαυρομιχαλαίους, ὥστε νὰ μὴ μένουν πολλὲς ἀμφιβολίες γιὰ τὸν ἰδιαίτερα σημαντικὸ ρόλο του στὴ συνωμοσία⁵². 'Αναφέρθηκε μάλιστα ὅτι

50. 'Αρχεῖα Δ καὶ Κ, Ι. Καραγιάννης, 9 καὶ 11 'Οκτ. 1831 καὶ Α. Γεωργίου, 11 'Οκτ. 1831.

51. 'Αρχεῖα Δ καὶ Κ, Ι. Καραγιάννης, 9 'Οκτ. 1831. Τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν κατάθεση τοῦ Ι. Καραγιάννη ἔχει ὡς ἐξῆς: «Τὴν Κυριακὴν λοιπὸν τὸ πρωὶ εἰς τὰς 20 μὲ εἶπαν [οἱ Μαυρομιχαλαῖοι] νὰ πᾶμε εἰς τὴν ἐκκλησίαν καὶ θὰ κάμωμεν μεγάλο πρᾶγμα ὅπου θὰ εἴμεθα, πρὶν ὅμως νὰ πᾶμε εἰς τὴν ἐκκλησίαν τὸ πρωὶ ἦλθεν ὁ Γεροκαλαμογδάρτης, εὐθὺς ὅταν ἐκτύπησεν ἡ πρώτη καμπάνα καὶ ὁμίλησε μὲ τοὺς μπετζατέδες καὶ πάντοτε μ' ἐκαλόπιανε χωρὶς νὰ

μὲ γνωρίζῃ. 'Επήγαμεν λοιπὸν εἰς τὴν ἐκκλησίαν, ὅπου εἶδαμεν καὶ τὸν Γεροκαλαμογδάρτην καὶ ἐστάθησαν οἱ Μαυρομιχάληδες ἀπ' ἐξῶ ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν... ἐκείνην τὴν ἡμέραν δὲ δὲν ἦλθε ὁ Κυβερνήτης καὶ τότε ἠρώτησα σπῆτι τί εἶναι αὐτὸ τὸ μεγάλο πρᾶγμα ὅπου θὰ κάμετε καὶ τότε αὐτοὶ μὲ εἶπον ὅτι θὰ σκοτώσωμεν τὸν Κυβερνήτην».

52. Μερικὲς ἀπὸ τὶς καταθέσεις ποὺ ἀναφέρονται στὶς ἐπαφές τοῦ 'Ανδρ. Καλαμογδάρτη μὲ τοὺς Μαυρομιχαλαίους εἶναι οἱ ἐξῆς: 'Αρχεῖα Δ καὶ Κ, 'Αθ. Καραγιάννης, Κ. Μπαλαχαμόπουλος, Διον. Πύρρος καὶ Μι-

τά όπλα πού χρησιμοποιήθηκαν γιά τή δολοφονία τοῦ Κυβερνήτη φυλάγονταν στό σπίτι τοῦ Ἀνδρέα Καλαμογδάρτη⁵³.

Τό ότι ἡ προανάκριση θεώρησε τόν Ἀνδρέα Καλαμογδάρτη κλειδί στή συνωμοσία γιά τή δολοφονία τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια ἀποδεικνύεται καί ἀπό τήν ἔρευνα πού διατάχθηκε καί διενεργήθηκε στό προσωπικό του ἀρχεῖο. Ἀπό τήν ἀνάγνωση τῶν 101 ἐγγράφων πού ἔγινε στίς 16, 17, 23, 24 καί 25 Νοεμβρίου προέκυψαν οὐσιαστικά στοιχεῖα σχετικά μέ τήν ἀντικαποδιστριακή του δράση καί τίς διασυνδέσεις του μέ τίς ἀντικαποδιστριακές κινήσεις⁵⁴. Ἡ συμμετοχή τοῦ Ἀνδρέα Καλαμογδάρτη

χαλῆ Τσ(ζ)μάκης, 22 Ὀκτ. 1831, Γ. Ἀντωνόπουλος καί Γ. Δουλφής, 23 Ὀκτ. 1831, Μαρία Σαλένα, 27 Ὀκτ. 1831 Ἀρχεῖο Κ, Γ. Π. Μισιρλής, 30 Ὀκτ. 1831 καί Μαριγώ Ἀλεξάνδροπούλου, 31 Ὀκτ. 1831.

53. Ἀρχεῖο Δ καί Κ, Ἀνδρ. Γεωργίου, 26 Ὀκτ. 1831, Α. Γεωργίου - Ν. Χασαπάκης (σέ ἀντιπαράσταση) καί Ι. Καραγιάννης - Ν. Χασαπάκης (σέ ἀντιπαράσταση), 26 Ὀκτ. 1831.

54. Γιά τήν καταγραφή τῶν ἐγγράφων πού βρέθηκαν στό προσωπικό ἀρχεῖο τοῦ Ἀνδρέα Καλαμογδάρτη: Ἀρχεῖο Δ, «Ὁ ἔκτακτος Γραμματεὺς τῆς Ἀστυνομίας Ν. Γ. Παγκαλάκης πρὸς τήν ἐπί τῆς Δικαιοσύνης Γραμματεῖαν», Ναύπλιο 25 Νοεμ. 1831. Κάθε ἐγγράφο περιγράφεται περιληπτικά, ἀλλά δὲν ἀναφέρεται πάντοτε ἡ χρονολογία του. Στῆ συνέχεια σταχυολογοῦνται ὅσα ἀπ' αὐτὰ παρουσιάζουν ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιά τὸ θέμα μας: «1. Γραμματίον (= μικρὸ γράμμα) γαλλικὸν ἀνυπόγραφον καί ἀχρονολόγητον εἰς πέντε ἡμισυ γραμμὰς ὅτι ὁ Γενεράλης ἐπιθυμεῖ νὰ ἴδῃ τὸν Κον Καλαμογδάρτην καί τὸν παρακαλεῖ νὰ τοῦ φέρῃ ἐν ταῦτῳ τὸ διὰ τύπου ἐγγραφον τῆς Κυβερνήσεως, τὸ διαλαμβάνον τὰ ἐπάξια τῆς πατρίδος πρόσωπα. 2. Ὅμοιον τοῦ Γεράρδου πρὸς τὸν αὐτόν, τὸν παρακαλεῖ νὰ μεταβεῖ εἰς τὴν οἰκίαν του ἀχρο-

νολόγητον. 3. Γράμμα Σπυρ. Παπαλεξοπούλου πρὸς τὸν Ἀνδρ. Καλαμογδάρτην—23 Ἀπρ. 1831—Ναύπλιον, ὅτι ὁ Ζαΐμης δὲν ἔλαβεν ὑπόρρημα· ὅτι τὰ ἐσωτερικά μας εἰς τὴν αὐτὴν κατάστασιν· ἐξωτερικά, μεγάλας νίκας, τὰς ὁποίας ἔκαμον οἱ Πολωνοὶ κατὰ τῶν Ρώσων εἰς τὰς 31 Μαρτίου καί 1ην Ἀπριλίου, τῶν ὁποίων τὴν περιγραφὴν θέλει στείλει μέ τὸν ἄλλον ταχυδρόμον. 4. Παναγῆς Κομποθέκρος—4 Δεκ. 1829—πρὸς τὸν Ἀνδρ. Καλαμογδάρτην, ἐν Πάτραις, ὅτι ἐπῆγε βρῖκι ἀγγλικὸν μέ τὸν Γόρδων καί εὐθὺς ἀνεχώρησε διὰ Βοστίτσαν πρὸς ἐντάμωσιν τοῦ Ζαΐμη καί τοῦ εἶπε νὰ τοῦ δώσῃ τὰς ἐπτὰ χιλιάδας τάληρα, ὅπου τοῦ χρεωστεῖ ὁ Ζαΐμης ἀπεκρίθη νὰ λάβῃ ὑπομονήν, πλὴν ὁ Γόρδων εἶπε, σὰς βλέπω διαφορετικούς, καί ἡ Κυβέρνησις ἐπῆρε πολλὴν δύναμιν· ὁ Ζωγράφος τοῦ ἀπεκρίθη μὴ τὰ πιστεύει καί θέλει ἴδει ἐντὸς ὀλίγου· ἔγραψαν εἰς τοὺς Ζουμπαταίους καί ὀρκώνονται νὰ ἴδωῦν πόσοι συνάζονται· καί ἐβγαίνουν ἐξακόσια τουφέκια τὰ χωρία, χωρὶς τὴν πολιτείαν, διὰ νὰ ἀνοίξουν τουφέκι ἐναντίον τῆς Κυβερνήσεως. 5. Ἄσμα, γαλλιστί γραμμένον, ὅτι ἡ ἐλευθερία ἀνοίγει πάλιν τοὺς βραχίονάς της, ὅτι τοὺς ἠθέλησαν σκλάβους, πλὴν θεὸς νὰ εἶναι στρατιῶται. 6. Στίχοι, γαλλιστί, ὅτι ὁ ὠραῖος τόπος τῆς Ἑλλάδος, ἐν ᾧ ἤλπισεν ὅτι ἡλευθε-

στή συνωμοσία για τή δολοφονία τοῦ Ι. Καποδίστρια, σέ συνδυασμὸ μάλιστα μετὰ τὴ συμμετοχὴ τοῦ γιοῦ του, καθὼς καὶ τῆς κόρης του Καλλιόπης Παπαλεξοπούλου, για τὴν ὁποία θὰ μιλήσουμε στὴ συνέχεια, ἔχει ἐξαιρετικὴ σημασία, ἐπειδὴ μᾶς δείχνει, ὡς ἓνα σημαντικὸ βαθμὸ, τὴν κοινωνικὴ προέλευση τῆς συνωμοσίας. Πρὸς αὐτὴ τὴν κατεῦθυνση ὑπάρχουν στοιχεῖα καὶ για ἄλλα σημαντικὰ πρόσωπα.

δ. Ὁ Παναγιώτης Κακλαμάνος

Ὁ Πολιτάρχης Ναυπλίου Παναγιώτης Χρυσανθόπουλος ἢ Κακλαμάνος, 28 χρόνων, ἀπὸ τὴν Καρύταινα, γνωστὸς καλύτερα ὡς Κουλοχέρης, εἶχε τὴν ἀπόλυτη εὐθύνη για τὴ φύλαξη τῶν Γ. καὶ Κ. Μαυρομιχάλη. Ὁ ρόλος του στὴν ὀργάνωση τῆς δολοφονίας τοῦ Ι. Καποδίστρια ἦταν βασικὸς καὶ φαίνεται ὅτι ἦταν μυημένος στὴ συνωμοσία

ρῶθη, ἤλλαξε μόνον τυράννους διὰ τῶν βαρβάρων τῆς ἄρκτου, οἵτινες δὲν ἔχουν ἄλλον ἐπιτήδευμα, εἰμὴ τὴν σκλαβιάν. 7. Ἰωάννης Μπερτίνης πρὸς τὸν Ἄνδρ. Καλαμογδάρτην, τὴν 6 Ὀκτ. 1830, ὅτι ἔλαβε διαταγὴν ἀπὸ τὸν Ρουὰν νὰ ὑψώσῃ τὴν τρίχρωμον σημαίαν· ὅτι ἡ Γαλλία εἶναι τὸ μέγα ἔθνος, ὅτι αἰσθάνεται μεγάλην ἀγαλλίασιν διὰ λαμπρὰ καὶ ἔνδοξα κατορθώματά της, ὅτι καὶ οἱ ἴδιοι ἀντίζηλοι τῆς Ἀγγλίας νὰ τὴν ἐπαινοῦν βιάζονται. 8. Γεώργιος Σισίνης πρὸς τὸν Ἄνδρ. Καλαμογδάρτην, τὴν 1ην Σεπτ. 1831, ὅτι παραμονεύει καὶ ἔστειλεν ἄλλους πεζοὺς, φανερώσει ἀνακτάτωμα τῶν Γάλλων εἰς τὰ τῶν Ἑλλήνων. 9. Κ. Δρακόπουλος — 12 Αὐγ. 1831 — ὅτι ἀπὸ γράμμα, ὅπου εἶδεν ἐκ Νεοκάστρου, περιμένονται ἐκεῖ 5.000 γαλλικὰ στρατεύματα ἐντὸς 8 ἡμερῶν. 10. Ὁ αὐτὸς — 22 Ἰουν. 1831 — ὅτι ἐκ μέρους τῶν Γάλλων ἔχουν σημαντικὴν ὑπεράσπισιν, ὅτι ὁ Ρουὰν εἶπεν ὅτι πηγαίνει αὐτὸς καὶ διαλύει τὴν πολιορκίαν τῆς Ἰθρας. 11. Γράμμα ἀνυπόγραφον καὶ ἀχρονολόγητον (χαρακτὴρ Γεωργίου Σισίνης) ὅτι ὁ Ἀλεξάκης καὶ Κολο-

κοτρῶνης μετὰ παρακινουῦν νὰ λάβω πληρεξούσιον τάχα διὰ τὴν Προεδρίαν τῆς Συνελεύσεως καὶ τῆς Γερουσίας καὶ ὅτι θὰ ὠφεληθῶ μεγάλως· τοῦτα δὲν τὰ πιστεύω, ἀλλ' εἶναι ἔως νὰ με βάλουν εἰς τὸ σακκί· πλὴν ἐγὼ τηράζω τὸ κίνημα τῶν Γάλλων εἰς Καλαμάταν, ἂν εἶναι ἀληθινόν, τότε θὰ τὸ ἀκολουθήσω· εἶδὲ θὰ ἀλλάξω δρόμον, Καλαμογδάρτη, μετὰ εὐκρινείαν σοῦ τὸ φανερώσω καὶ σοῦ λέγω τὸ μυστικόν. 12. Πελλιδόν γράφει γαλλιστὶ τῇ 6/18 Σεπτ. ὅτι μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀναχωροῦν, ἐπειδὴ ὁ Γενεράλης ἐπιθυμεῖ νὰ περιμένῃ τὸν κουριέρην· τὸν προσκαλεῖ δὲ νὰ ὑπάγῃ νὰ τοὺς ἰδῇ».

Πρέπει ἐδῶ νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ ἔρευνα ἔγινε στὰ σπίτια τῶν Ἄνδρ. καὶ Ἄντ. Καλαμογδάρτη, Ἀναστ. Λόντου, Σπ. Παπαλεξόπουλου καὶ Π. Κακλαμάνου. Ἡ καταγραφή τῶν ἐγγράφων τοῦ τελευταίου παραμένει ἀγνωστὴ, ἐνῶ τῶν ὑπολοίπων ὑπάρχει, ἀλλὰ μόνον στὸ Ἀρχεῖο Δ' (ὡπὲρ τὰ δέκα σακκία) — βλ. καὶ τὴν σημείωση 15 στὴ σελ. 236), ἐκτὸς ἀπὸ τοῦ Α. Λόντου ποὺ ὑπάρχει καὶ στὸ Ἀρχεῖο Α.

ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ στρατηγὸν Gérard⁵⁵. Ξέρουμε ἐπίσης ὅτι ἦταν κουμπάρος τοῦ Γ. Μαυρομιχάλη⁵⁶, πράγμα ποὺ διευκόλυνε τὶς κινήσεις του.

Ἡ προανάκριση συγκέντρωσε ἕνα πλῆθος πληροφορίες ποὺ δὲν ἐπέτρεπαν ἀμφιβολίες γιὰ τὴ συμμετοχὴ του στὴ συνωμοσία καὶ γιὰ τὴν ἐνοχὴ του στὴ δολοφονία⁵⁷. Χαρακτηριστικά, ὁ ἀνακριτὴς Ν. Γ. Παγκαλάκης ἔγραφε στὸ Γ. Γλαράκη: «Ἡ δικογραφία τοῦ πρώην Πολιτάρχου Κακλαμάνου δύναμαι νὰ εἶπω εὐχαρίστως ὅτι ἀπρητίσθη εἰς τρόπον ὥστε ἐξάγεται ἀπ' αὐτῆς ἕνοχος μυρίων θανάτων»⁵⁸. Οἱ πληροφορίες γιὰ τὴ δραστηριότητα τοῦ Π. Κακλαμάνου ποὺ ἔκαναν τὸν ἀνακριτὴ νὰ τὸν χαρακτηρίσει ἕνοχο «μυρίων θανάτων» μποροῦν νὰ συνοψιστοῦν ὡς ἑξῆς:

1. Οἱ ἴδιοι οἱ Μαυρομιχαλαῖοι ἰσχυρίζονταν πὼς ὁ Π. Κακλαμάνος ἦταν «ὀρκισμένον» μέλος τῆς συνωμοσίας γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ Ι. Καποδίστρια⁵⁹.

2. Οἱ ἐπισκέψεις του στοὺς ὑπὸ περιορισμὸ Μαυρομιχαλαίους, ἡμερησίαι καὶ νυχτερινές, χωριστὰ ἢ μαζὶ μὲ τὸν Ἀναστ. Λόντο καὶ Ἀνδρέα Καλαμογδάρη, καὶ οἱ κρυφές συνομιλίες μαζὶ τους ἦταν ἰδιαίτερα συχνές⁶⁰.

3. Ἦταν γνωστὸ ὅτι, γιὰ τὴ συμμετοχὴ τους στὴν ὀργάνωση τῆς δολοφονίας καὶ γιὰ τὶς ἰδιαίτερες πρακτικὲς ὑπηρεσίες ποὺ θὰ προσέφεραν, ὁ Π. Κακλαμάνος καὶ οἱ στρατιῶτες του θὰ ἔπαιρναν ἀπὸ τὸν Ἀναστ. Λόντο 5.000 τάληρα⁶¹.

4. Σοβαρότατες ὑπόνοιες εἶχε δημιουργήσει ἡ ὑπηρεσιακὴ συμπεριφορὰ τοῦ Π. Κακλαμάνου σχετικὰ μὲ τὴ φύλαξη τῶν Μαυρομιχαλαίων. Ἐνῶ δηλαδὴ ἔφειλε νὰ ἀλλάζει τοὺς φρουροὺς τοὺς κάθε 24 ὥρες, ἄφησε τοὺς Ι. Καραγιάννη καὶ Ἀνδρ. Γεωργίου γιὰ 40 περίπου συνεχεῖς ἡμέρες. Ὅταν μάλιστα ὁ Ἀστυνόμος Εὐάγγελος Ποταμιάνος πλη-

55. Γ. Θ. Κολοκοτρώνης, ὁ.π., σ. 212.

56. Ἀρχεῖα Δ καὶ Κ, Μιχ. Τσ(ζ)ιμάκης, 22 Ὀκτ. 1831.

57. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι, ὕστερα ἀπὸ τοὺς Γ. καὶ Κ. Μαυρομιχάλη καὶ Ι. Καραγιάννη καὶ Ἀνδρ. Γεωργίου, ὁ Π. Κακλαμάνος εἶναι ὁ μόνος σχεδὸν ποὺ ἀναφέρεται ὡς ἕνοχος ἀπὸ τοὺς περισσότερους μεταγενέστερους ἱστοριογράφους.

58. Ἀρχεῖο Κ, Ναύπλιο 13 Νοεμ. 1831.

59. Ἀρχεῖα Δ καὶ Κ, Ι. Καραγιάννης, 9 καὶ 11 Ὀκτ. 1831 καὶ Α. Γεωργίου, 11 Ὀκτ. 1831.

60. Ἀρχεῖα Δ καὶ Κ, Ι. Καραγιάννης, 9 Ὀκτ. 1831, Κ. Μπαλαχάμπουλος, Μιχ. Τσ(ζ)ιμάκης, 22 Ὀκτ. 1831, Γ. Ἀντωνόπουλος καὶ Γ. Δουλφής, 23 Ὀκτ. 1831 καὶ Καλίτσα Μελιγονοκωνσταντῆ καὶ Μ. Σαλένα, 27 Ὀκτ. 1831.

61. Ἀρχεῖα Δ καὶ Κ, Ι. Καραγιάννης, 11 Ὀκτ. 1831.

ροφορήθηκε κάποιες ύποπτες κινήσεις τῶν φρουρῶν καὶ διέταξε τὸν Πολιτάρχη νὰ τοὺς ἀλλάξει, ὁ τελευταῖος ἀρνήθηκε νὰ ἐκτελέσει τὴ διαταγὴ του⁶².

5. Σύμφωνα μὲ τὸ σχέδιο ποὺ εἶχε καταστρωθεῖ, τὴ στιγμή τῆς δολοφονίας ὁ Π. Κακλαμάνος ἔφειλε νὰ καταλάβει μὲ τοὺς στρατιῶτες του τοὺς γύρω ἀπὸ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνα δρόμους γιὰ νὰ διευκολύνει τὴ φυγὴ τῶν δολοφόνων⁶³.

6. Τὸ Σάββατο 26 Σεπτεμβρίου ὁ Π. Κακλαμάνος ἐπισκέφθηκε τὴ νύχτα τοὺς Γ. καὶ Κ. Μαυρομιχαλαίους καὶ συνομίλησε μαζί τους. Κατόπιν πέρασε τὴ νύχτα του μὲ φαγοπότη στὸ σπίτι κοινῶν γυναικῶν. Τὰ ξημερώματα πέρασε πάλι ἀπὸ τοὺς Μαυρομιχαλαίους καὶ κατόπιν, ἀφοῦ ἤπια ἓνα ρούμι σὲ καφενεῖο, ἄρχισε νὰ συγκεντρώνει τοὺς στρατιῶτες του γιὰ νὰ συνοδέψουν, ὅπως ἔλεγε, τὸν Κυβερνήτη στὴν ἐκκλησία. Οἱ στρατιῶτες παραξενεύτηκαν γιατί ποτὲ δὲν τοὺς εἶχε καλέσει νωρίς, καὶ μάλιστα Κυριακῇ, καὶ γιατί δὲν ὑπῆρχε συνήθεια ὁ Πολιτάρχης νὰ συνοδεύει τὸν Κυβερνήτη στὴν ἐκκλησία· ὅτι ποτὲ ἄλλοτε δὲν τοὺς εἶχε συνοδεύσει τὸ παραδέχτηκε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Π. Κακλαμάνος στὴν κατάθεσή του. Ἐντούτοις, παρὰ τὸν ἰσχυρισμὸ του γιὰ συνοδεία τοῦ Κυβερνήτη, στὴν ἐκκλησία ἔφτασε ἀπὸ ἀπόμερα στενοσόκακα τὴ στιγμή ποὺ ἀκούστηκαν οἱ πυροβολισμοί. Τὴ στιγμή ἐκείνη, ἀντὶ νὰ καταδιώξει τὸν Γ. Μαυρομιχάλη, ὁ ὁποῖος ἀρχικὰ κατευθύνθηκε πρὸς τὴ θέση Πέντε Ἀδέλφια, καὶ παρόλο ποὺ ὑπέδειξαν στὸν Πολιτάρχη πρὸς τὰ ποῦ κατευθύνθηκε ὁ δολοφόνος, αὐτὸς ἐπέστρεψε μαζί μὲ τοὺς στρατιῶτες του στὴν Πολιταρχία⁶⁴.

Αὐτὰ προέκυψαν ἀπὸ τὶς καταθέσεις γιὰ τὶς κύριες εὐθύνες τοῦ Π. Κακλαμάνου. Μερικὲς ἀπὸ τὶς εὐθύνες αὐτῆς τοῦ Πολιτάρχη περιγράφει καὶ ὁ ἀνακριτὴς Ν. Γ. Παγκαλάκης σὲ συνοπτικὸ ἔγγραφο του πρὸς τὸ Γ. Γλαράκη⁶⁵. Ἡ κυβέρνησις, στὴ βεβαιότητά της γιὰ τὴν ἐνοχλή τοῦ

62. Ἀρχεῖο Κ, Ἄντ. Καράτης, 18 Νοεμ. 1831, Π. Κακλαμάνος - Ι. Καραγιάννης (σὲ ἀντιπαράσταση), 1 Δεκ. 1831, Εὐάγγ. Ποταμιάνος, 12 Νοεμ. 1831 καὶ Ἀλέξ. Ἀλεξανδρόπουλος, 13 Νοεμ. 1831.

63. Ἀρχεῖο Δ καὶ Κ, Ι. Καραγιάννης, 11 Ὀκτ. 1831.

64. Ἀρχεῖο Δ καὶ Κ, Μιχ. Τσ(ζ)ιμάκης, 22 Ὀκτ. 1831, Γ. Ἀντωνόπουλος καὶ Δ. Γεωργίου, 23 Ὀκτ.

1831, Ι. Παπαδιαμαντόπουλος, 26 Ὀκτ. 1831, Ν. Χασαπάκης, 27 Ὀκτ. 1831, Σωτ. Ἀντωνίου, Ἄνδρ. Βασιλείου, Δημητρούλα Δαριωτοπούλα καὶ Μπεμπέ Μαριγώ, 28 Ὀκτ. 1831· Ἀρχεῖο Κ, Ἄντ. Καράτης, 18 Νοεμ. 1831, Κ. Μπαλαχαιμόπουλος, 29 Ὀκτ. 1831 καὶ Π. Κακλαμάνος, 3 Νοεμ. 1831.

65. Ἀρχεῖο Κ, 13 Νοεμ. 1831.

Π. Κακλαμάνου, τὸν φυλάκισε, χωρὶς δίκη, γιὰ κάποιο διάστημα⁶⁶. Ἀναφέρεται σχετικὰ ὅτι ὁ Πολιτάρχης ἀπέφυγε τὴ δικαστικὴ δίωξη μὲ ἐνέργειες τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Στρατιωτικῶν Ρόδιου, μὲ τὸν ὁποῖο συνδεόταν στενά⁶⁷.

ε. Ὁ Ἀναστάσιος Λόντος

Ὁ ρόλος τοῦ μεγαλοκτηματία τῆς Βοστίτσας Ἀναστάσιου Λόντου στὴ συνωμοσία γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ Ι. Καποδίστρια ἦταν παρόμοιος μὲ ἐκεῖνον τοῦ Ἀνδρέα Καλαμογδάρτη, ἂν καὶ ἀπὸ τὴν προανάκριση δὲν προέκυψαν γι' αὐτὸν τόσα ἐπιβαρυντικὰ στοιχεῖα ὅσα γιὰ τὸν δεύτερο. Ἀπὸ τὶς καταθέσεις προκύπτει ὅτι καὶ ὁ Ἀναστ. Λόντος ἦταν ἕνας ἀπὸ τοὺς τακτικούς ἐπισκέπτες τῶν ὑπὸ φρούρηση Μαυρομιχαλαίων, μὲ τοὺς ὁποίους συχνὰ κρυφομιλοῦσε. Φαίνεται μάλιστα ὅτι ἦταν κι αὐτὸς «ὀρκισμένος» στὴ συνωμοσία γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ Κυβερνήτη⁶⁸. Ὁ γενικότερα ἀντιπολιτευτικὸς ρόλος τοῦ Ἀναστ. Λόντου ἦταν βέβαια γνωστός, ἀλλὰ οἱ πολιτικές του διασυνδέσεις καὶ ἐπιλογές ἀποκαλύφθηκαν καὶ ἀπὸ τὰ ἔγγραφα ποὺ βρῆκε ἡ Ἀστυνομία στὸ σπίτι του, ὅταν ἔκανε ἔρευνα στὸ προσωπικὸ του ἀρχεῖο, ὅπου, ἀνάμεσα σὲ ἄλλα στοιχεῖα, βρέθηκε καὶ συνθηματικὸς κώδικας ἀλληλογραφίας⁶⁹.

66. Θ. Κολοκοτρώνης, ὅ.π., σ. 185.

67. Δ. Α. Κόκκινος, ὅ.π., σ. 541.

Ὁ Ὑπουργὸς Ρόδιος εἶχε μεσολαβήσει καὶ ὅταν ὁ Ἀστυνόμος Εὐάγγελος Ποταμιάνος ζήτησε τὴν ἀντικατάσταση τοῦ Πολιτάρχῃ ὁ τελευταῖος εἶχε προηγουμένως ὀρκιστεῖ, κλαίγοντας, ὅτι ἦταν πιστὸς στὸν Κυβερνήτη (André Papadopoulos - Vretos, ὅ.π., σ. 299).

68. Ἀρχεῖα Δ καὶ Κ, Ι. Καραγιάννης, 9 καὶ 11 Ὀκτ. 1831, Α. Γεωργίου, 11 Ὀκτ. 1831, Ἀθ. Καραγιάννης, Κ. Μπαλαχασάπουλος καὶ Μιχ. Τσι(ζ)ιμάκης, 22 Ὀκτ. 1831, Γ. Ἀντωνόπουλος καὶ Γ. Δουλφής, 23 Ὀκτ. 1831 καὶ Μ. Σαλένα, 27 Ὀκτ. 1831.

69. Ἀρχεῖα Α καὶ Δ, Ἀποσφράγιση ἐγγράφων τοῦ Ἀναστασίου Λόντου, Ν. Γ. Παγκαλάκης, Ναύπλιο 14 Νοεμ. 1831. Ἡ ἀνάγνωση τῶν ἐγγράφων ἔγινε στὶς 10, 11, 12 καὶ 13 Νοεμ.

1831. Ἀπὸ τὰ ἔγγραφα τοῦ Ἀναστ. Λόντου τὰ χαρακτηριστικότερα εἶναι τὰ ἀκόλουθα : 1. Σημείωσις περὶ τῶν ἐρωτημάτων τῶν διαλαμβανομένων εἰς μίαν ἐπιστολὴν πρὸς Β.Α.Υ. τὸν Κύριον Δοῦκα τοῦ Ὁρλεάνς, τῆς 15 Ἀπριλίου 1826. 2. Σχέδιον ἀναφορᾶς χωρὶς ἐπιγραφὴν (sic) καὶ ἀχρονολόγητον διαλαμβάνον ἀπολογία τῶν ὑπογραψάντων ἀναφορὰν πρὸς τὴν Β.Α.Υ. τὸν πρίγκηπα Λεοπόλδον. Ἡ ἀπολογία ἢ αἱ παρατηρήσεις ἀποτεινόνται πρὸς τὴν Αὐτοῦ Ἐξοχότητα. Τὸ γράψιμον, καθ' ἃ παρετήρησεν ὁ κύριος Γ. Μελετόπουλος, φαίνεται ὅτι εἶναι τοῦ Κυρίου Α. Λόντου. 3. Ἐπιστολὴ ἄνώνυμος τῆς 6 Νοεμβρίου 1827 πρὸς ἀνώνυμον κατὰ Κολοκοτρώνη καὶ τοῦ υἱοῦ του. 4. Ἐπιστολὴ Ἀνδρέα Λόντου πρὸς τὸν Ἀναστάσιον εἰς Βοστίτζαν, δι' ἧς τὸν εἰδοποιεῖ ὅτι προσπαθεῖ μετὰ τοῦ Α. Ζαίμη γὰ

Πρέπει πάντως να τονιστεί ότι η Κυβερνητική 'Επιτροπή που ανέλαβε τη διαχείριση της εξουσίας μετά τη δολοφονία του Κυβερνήτη

έβγαλουν την Α.Ε. από τας κατ' αὐτοῦ ἀνυπάρχοντες ὑποψίας. 5. 'Επιστολή 'Ανδρέα Καλαμογδάρτη πρὸς τὸν 'Αναστ. Λόντον τῆς 22 Μαρτίου 1830, ἐσπέρας, ἐκ Ναυπλίου, δι' ἧς τὸν εἰδοποιεῖ ὅτι ὁ 'Απόλλων πάντοτε πειράζει καὶ δὲν εἶναι καλόν. Τὸν προσκαλεῖ δὲ εἰς "Αργος διὰ νὰ συνομιλήσουν. 6. Φύλλα τῆς ἐφημερίδος 'Ηοῦς. 7. Φύλλα τῆς ἐφημερίδος 'Απόλλων. 8. Προκήρυξις τοῦ Κοινοῦ τῆς 'Υδρας τῆς 20 Αὐγούστου 1831. 9. 'Ανδρέας Λόντος πρὸς τὸν ἀδελφόν του — 30 'Απρ. 1831 — ἐξ "Αργους. Κατηγορεῖ τὸ ὑπόμνημα τῆς Γερουσίας ἐπὶ τοῦ τελευταίου Πρωτοκόλλου, δι' οὗ ζωγραφίζει τὴν 'Ελλάδα (ὡς λέγει αὐτὸς) μὲ τὰ πλέον μελανὰ χρώματα διὰ ν' ἀηδιάσῃ ἡ Β.Α.Υ. καὶ νὰ μὴν ἔλθῃ εἰς τὴν 'Ελλάδα. Προτρέπει νὰ γενοῦν ἀναφοραὶ ἀπὸ Βοστίτζαν, Πάτραν καὶ Καλάβρυτα πρὸς τὴν Β.Α.Υ. ὅτι τὸ ὑπόμνημα τῆς Γερουσίας ἔγινεν ἀπὸ ἰδιοτέλειαν καὶ νὰ διευθυνθοῦν εἰς τοὺς 'Αντιπρέσβεις, ὁ Κύριος Ζαΐμης νὰ μεταβεῖ εἰς "Αργος, ὅτι ὁ Δούκις τὸν ἀσπάζεται. 10. Λέων Μεσσηνέζης πρὸς τὸν 'Αναστ. Λόντον ἀχρονολόγητον, ὅτι εἰς τὴν ἐπαρχίαν ἐπρότειναν ἀναφορὰν κατὰ 'Υδραίων καὶ τὴν ἐμπόδισαν. 11. 'Ανδρέας Λόντος - 6 'Ιουλίου, χωρὶς ἔτος - πρὸς τὸν 'Αναστάσιον, ὅτι μεταχειρίζεται τὸν Καλαμογδάρτην εἰς διάφορα μέρη. 12. Μισὴ κόλλα χαρτίου περιέχει τὰ ψηφία τοῦ ἀλφαβήτου, ἀπὸ τοῦ πρώτου μέχρι τοῦ προτελευταίου. Εἰς ἕκαστον αὐτῶν ἀντικρύζει ἀραβικὸς ἀριθμὸς, περιέχει ἕξ συλλαβὰς μὲ τοὺς ἀπέναντι ὁμοίους ἀριθμοὺς καὶ ὡσαύτως τὰς λέξεις ἄνθρωπος, ὁ Κολοκοτρώνης, ὁ Μεταξᾶς, ὁ Γρίβας, ὁ Στράτος μὲ

τοὺς ἀντικειμένους ἀραβικοὺς ἀριθμοὺς. 13. "Εν τεταρτημόριον τῆς κόλλας περιέχον τὸ ἀλφάβητον μὲ ἀραβικοὺς ἀντικρὺς ἀριθμοὺς καὶ ἄλλας πέντε συλλαβὰς ὡσαύτως. 14. Δύο ἡμισὴ φύλλα μὲ διάφορα ὀνόματα καὶ σημεῖα ἑταιρείας. 15. 'Ο 'Ανδρέας Ζαΐμης πρὸς τὸν 'Αναστάσιον Λόντον — 17 'Οκτ. 1829 — ὅτι ἡ Γαλλία τραβᾷ ἀπὸ τὴν 'Ελλάδα τοὺς εἰς τὴν δούλευσίν της Γάλλους, κόπτει τὰ βοηθήματα, ὁ Βασιλεὺς της στέλλει ὀπίσω τὰ ἐλληνόπαιδα, προμηνύματα κακὰ. 16. 'Ο Καλαμογδάρτης πρὸς τὸν 'Αναστάσιον Λόντον — τὴν 15 'Οκτ., χωρὶς ἔτος — ὅτι εἶναι ἀφωσιωμένος εἰς αὐτὸν καὶ εἰς τὸν χρυσοῦν του Μπετζανδέ, ἀποφασίζει καὶ τὴν ἰδίαν του ζωὴν εἰς τὴν θέλησίν των, πρετεντάρει ὅμως τὴν θεματορχίαν ἢ τοῦ Ναυπλίου ἢ ὅποιαν ἄλλην στοχασθοῦν συμφεωτέραν. 17. Σπύρος Παπαλεξόπουλος πρὸς τὸν 'Αναστάσιον Λόντον — 10 Νοεμ., χωρὶς ἔτος — "Οτι ἡ περίστασις φαίνεται σύμφωνος μὲ τὰ πατριωτικὰ φρονήματά της (sic) καὶ νὰ φυλαχθῆτε νὰ μὴν ἐνδώσετε εἰς τὰς ἀερῶδεις προτάσεις τοῦ μὲν καὶ τοῦ δέ. 18. 'Αλφάβητον αἰνιγματικόν. 19. Σχέδιον ὀρκωμοσίας κατὰ Κολοκοτρώνη καὶ τοῦ υἱοῦ του Πάνου, ὑποσχομένης εἰς τοὺς Κουντουριώτην, Μπότασην, Λόντον καὶ λοιπούς. 20. Γράμμα ἀνυπόγραφον καὶ ἀχρονολόγητον. Φαίνεται ἰδιόχειρον τοῦ 'Ανδρέου Καλαμογδάρτη, ὅτι ὁ Μεταξᾶς εἶπεν ἐμπρὸς του ὅτι πρέπει νὰ συστηθῇ ἑταιρεία διὰ νὰ φωνεσθῇ ὅλους τοὺς ἄρχοντας τῆς Πελοποννήσου. 'Εγὼ τὸν ἀπεκρίθη, οἱ ἄρχοντες φροντίζουν ὑπὲρ τῆς πατρίδος. Αὐτὰ ὅλα ἔγραψα χθὲς τοῦ Κου Ζαΐμην.

δὲν ἔλαβε κανένα μέτρο ἐναντίον τοῦ Ἀναστ. Λόντου, ὅπως δὲν ἔλαβε καὶ ἐναντίον τοῦ Ἀνδρέα Καλαμογδάρτη.

ς. Οἱ ἄλλοι ἔνοχοι

Ὅπως ἀναφέρεται καὶ πῦθ πάνω, ἡ ἔκταση τῆς συνωμοσίας γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ Ι. Καποδίστρια δὲν μᾶς εἶναι μὲ ἀκριβεία γνωστή, ἀφοῦ μᾶς διαφεύγουν ἀκόμη καὶ ἡ ἀκριβὴς ἔκταση τῆς προανάκρισης καὶ τὰ πλήρη στοιχεῖα ποὺ προέκυψαν ἀπ' αὐτήν. Σχετικὰ μὲ τὰ πρόσωπα ποὺ ἀναμείχθηκαν στὴν ὀργάνωση τῆς δολοφονίας, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς Γ. καὶ Κ. Μαυρομιχαλαίους καὶ τοὺς Ι. Καραγιάννη καὶ Ἀνδρ. Γεωργίου, μὲ τοὺς ὁποίους δὲν ἀσχολεῖται ἰδιαίτερα ἡ μελέτη αὐτή, ἐπειδὴ ὁ ρόλος τους στὴ δολοφονία εἶναι γνωστός καὶ εἶχαν καταδικαστεῖ, ἡ προανάκριση ἔδειξε ὅτι ἡ ἐνοχὴ τῶν πέντε προσώπων ποὺ ἀναφέρονται προηγουμένως ἦταν σαφέστατη καὶ ἰδιαίτερα σημαντικὴ. Ὡστόσο, τὰ πέντε αὐτὰ πρόσωπα δὲν ἦταν τὰ μόνια ποὺ κίνησαν τὴ συνωμοσία καὶ ὀργάνωσαν τὴ δολοφονία. Ἐνδείξεις γιὰ τὴν ἐνοχὴ καὶ ἄλλων προέκυψαν ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν προανάκριση.

Δὲν εἶναι δηλαδὴ δυνατὸ νὰ ἀγνοήσουμε ὀρισμένες πληροφορίες ποὺ τοποθετοῦν πολὺ κοντὰ στὴ συνωμοσία τὸν Πετρόμπετη Μαυρομιχάλη⁷⁰, τὸ Ν. Παπαλεξόπουλο καὶ τὴ γυναίκα του⁷¹, τὸ Σπ. Σπη-

70. Σύμφωνα μὲ ὅσα κατέθεσε στὴν προανάκριση ὁ Σταῦρος Ράπτης, ὅταν 3 - 4 ἡμέρες πρὶν ἀπὸ τὴ δολοφονία, ὁ Πετρόμπετης, ἐπιστρέφοντας στὴ φυλακὴ του, περνοῦσε ἀπὸ τὸ σπίτι ὅπου ἔμεναν ὑπὸ περιορισμὸ οἱ Γ. καὶ Κ. Μαυρομιχαλαῖοι, τοὺς εἶπε : «Ήσυχάσετε, ἐπειδὴ εἰς 5 - 6 ἡμέρας θέλομεν ἀνταμοθεῖ ὅλοι». Ἐπίσης, οἱ Γαρουφαλιά καὶ Ἀγγελικὴ Μαμουναῖνα κατέθεσαν ὅτι ὁ Γ. Μαυρομιχάλης καὶ ὁ Πετρόμπετης, ἀπὸ τὸν Ἴτς-Καλὲ ὁ δεῦτερος καὶ ἀπὸ τὸ λιακωτὸ τοῦ σπιτιοῦ του ὁ πρῶτος, βλέπονταν καὶ συνεννοοῦνταν καὶ ὅτι καμιά ἐβδομάδα πρὶν ἀπὸ τὴ δολοφονία ἀκούστηκε ὁ Γεώργιος Μαυρομιχάλης νὰ λέει στὸν Πετρόμπετη : «Δὲν εἶναι εὐκαιρία τώρα καὶ λάβε ὑπομονήν, θὲ νὰ εὔρω ὅμως εὐκαιρίαν καὶ τρῶγε καὶ πίνε ἡσυχος». Τῆ στιγμὴ μάλιστα ποὺ τοῦ ἀπευθύ-

νονταν αὐτὰ τὰ λόγια, ὁ Πετρόμπετης ἔκανε στὸ Γ. Μαυρομιχάλη νοήματα κρατώντας μιὰ ράβδο, ὅπως κρατοῦν τὸ ὄπλο (ΓΕ, ἀρ. 20, 12 Μαρτίου 1832).

71. Ὁ Θ. Κολοκοτρώνης, ὁ.π., σ. 185, γράφει ὅτι οἱ Ν. Παπαλεξόπουλος καὶ Σπ. Σπηλιωτόπουλος, ὅταν ἔμαθαν ὅτι δολοφονήθηκε ὁ Κυβερνήτης, ἔφτασαν ἀπὸ τὴν Ὑδρα στὸ Ναύπλιο «διὰ νὰ κάμουν ὅ,τι θέλουν καὶ νὰ βάλουν εἰς ταραχὴν», ἀλλὰ ἡ Κυβέρνηση τοὺς φυλάκισε. Ὁ ἀντιπολιτευτικὸς ρόλος τοῦ Ν. Παπαλεξόπουλου εἶναι γνωστός. Ἰδιαίτερη σημασία ἔχει ἡ συμμετοχὴ του στὴ στάση τῆς Μάνης (Ἀρχεῖο Δ, Ι. Μ. Σεβαστός, 28 Νοεμ. 1831. Βλ. καὶ Π.Κ. Ἐνεπεκίδης, ὁ.π., σ. 235). — Γιὰ τὴ σύζυγο τοῦ Ν. Παπαλεξόπουλου Καλλιόπη, ποὺ ἦταν κόρη τοῦ Ἀνδρέα καὶ ἀδελφὴ τοῦ Ἀντ. Καλαμογδάρτη, ζέ-

λιωτόπουλο⁷², τὸν Α. Ζαῖμη⁷³, τὸν Κ. Ζωγράφο⁷⁴ κ.ά. Καὶ βέβαια, ἐνδιάμεσα ἔχουν ἀναφερθεῖ καὶ ἄλλα ὀνόματα, ὅπως αὐτὸ τοῦ Γ. Κουντουριώτη, τὰ ὁποῖα δὲν πρέπει, ἴσως, νὰ θεωρηθοῦν ἀμέτοχα, παρόλο ποὺ ἀπὸ τὴν προανάκριση δὲν προέκυψαν στοιχεῖα σὲ βάρος τους. Ἐπίσης, τὸ γεγονός ἐστὶ ἡ Κυβέρνηση ἀνέκρινε τὸ Γάλλο πρεσβευτὴ Rouen καὶ τὸ συνταγματάρχην Pellion⁷⁵ δείχνει ὅτι ὑπῆρχαν σοβαρὲς ὑποψίες γιὰ συμμετοχὴ τους στὴ συνωμοσία.

Σημαντικὴ εὐθὴνη ἐπίσης ἀνήκει καὶ στὰ ἀρμόδια κρατικὰ ὄργανα, τὰ ὁποῖα δὲν ἔλαβαν τὰ μέτρα ποὺ ἔπρεπε γιὰ νὰ προστατευθεῖ ὁ ἀρχηγὸς τοῦ κράτους, ὕστερα μάλιστα ἀπὸ τὶς ἀλλεπάλληλες πληροφορίες

ρομε ὅτι εἶχε πολλὰς ἐπαφὰς μὲ τοὺς ὑπὸ περιορισμὸ Γ. καὶ Κ. Μαυρομιχαλαίους (κατὰ τὰ ἀνέκδοτα ἀπομνημονεύματα τοῦ Δ. Γ. Δημητρακάκη, ὅπως τὰ ἀναφέρει ὁ Ι. Βλαχογιάννης στοῦ Ν. Δ. Κασομούλη, *ὁ.π.*, σελ. 434). Ἄπὸ μερικὸς μάλιστα τὸ σπῆτι της θεωροῦνταν κέντρο τῆς συνωμοσίας. Σχετικὰ βλ. καὶ Δ. Ν. Κόκκινου, *ὁ.π.*, σ. 541, ὅπου γράφεται ὅτι ἡ Παπαλεξοπούλου ὤθησε τοὺς Μαυρομιχαλαίους στὴ δολοφονία.

72. Θ. Κολοκοτρώνης, *ὁ.π.*, σ. 185. Καὶ ὁ Σπ. Σπηλιωτόπουλος ἔλαβε μέρος στὴν ἐξέγερση τῆς Μάνης. Σχετικὰ βλ. τὴν προηγούμενη σημείωση.

73. Ἀρχεῖο Δ, Ν. Παπαλεξοπούλου, 14 Νοεμ. 1831.

74. Ἀναφέρεται ἀπὸ τὸ Δ. Γ. Δημητρακάκη (σχόλια Ι. Βλαχογιάννη στοῦ Δ. Ν. Κασομούλη, *ὁ.π.*, σ. 434) ὅτι ὁ Κ. Ζωγράφος ἔστειλε στὸν Ἄνδρ. Καλαμογάρτη 1.000 βενετικὰ φλωριά ποὺ ὁ Λάζ. Κουντουριώτης διέθετε γι' αὐτὸν ποὺ θὰ δολοφονοῦσε τὸν Κυβερνήτη καὶ ὅτι αὐτὸς καλλιέργησε στοὺς Ὑδραῖους τὴν ἰδέα τῆς δολοφονίας· φεύγοντας μάλιστα γιὰ τὴν Ὑδρα, τὴ στιγμή ποὺ ἀποχαιρετοῦσε τὸν Ἄναστ. Λόντο τοῦ ψιθύρισε στὸ αὐτὸ: «ἓνα πιστόλι θὰ μᾶς σώσει ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον τοῦτον» ἐννοώντας τὸν Κυβερνήτη.

75. Ὅτι ἡ κυβέρνηση θεωροῦσε ἔνοχο τὸ συνταγματάρχην Pellion φαίνεται κυρίως ἀπὸ τὶς ἐπιστολὰς ποὺ ὁ Γ. Γλαράκης ἔστειλε στὸ Μιχαῆλ Βόδα (Σοῦτσο) στὸ Παρίσι (Ἀρχεῖο Μ, *ὁ.π.*). Σὲ μὴ ἀπ' αὐτὰς ἀναφέρονται τὰ ἐξῆς: «Après les événements ce Général [ἐννοεῖ τὸ Gérard], ainsi que Mr Pellion, son chef d'État Major, se rendirent dans la maison du Résident de France et passèrent toute la journée avec les assassins du Président qui s'y trouvaient réfugiés. Mr Pellion poussa l'imprudence jusqu'à vouloir les escorter jusqu'à la prison en disant au Colonel Almeida qu'il le rendait responsable de la vie de ces hommes qui n'avaient commis aucun crime». Ἦταν ἐπίσης, σύμφωνα μὲ τὴν κυβερνητικὴ ἀπόψη, ἐπιβαρυντικὸ γιὰ τοὺς Rouen καὶ Pellion τὸ ὅτι στίς καταθέσεις τους θεωροῦσαν ἀθῶο τὸ Γ. Μαυρομιχάλη. Πάντως, ἀπὸ τὴν προανάκριση δὲν προέκυψε μὲ σαφήνεια ὅτι ὁ Rouen εἶχε ἀναμιχθεῖ μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο στὴ συνωμοσία γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ Ι. Καποδίστρια, χωρὶς αὐτὸ νὰ ἀποκλείει νὰ ἦταν σὲ γνώση του οἱ προετοιμασίες. Ἄλλὰ σ' αὐτὸ τὸ ζήτημα θὰ ἐπανέλθουμε καὶ στὴ συνέχεια.

πού περιέρχονταν σέ γνώση τους ὅτι ἐτοιμαζόταν ἡ δολοφονία του⁷⁶. Ὁ ἰσχυρισμὸς ὅτι ὁ Κυβερνήτης εἶχε εἰδοποιηθεῖ, ἀλλὰ ὅτι ἀρνοῦνταν νὰ ληφθοῦν μέτρα γιὰ τὴν προστασία του, ἐπειδὴ δὲν πίστευε ὅτι θὰ βρισκόταν Ἐλληνας νὰ τὸν δολοφονήσει⁷⁷, δὲν ἀπαλλάσσει τὶς ἀρμόδιες ὑπηρεσίες ἀπὸ τὴν εὐθύνη.

Βέβαια, δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφεύγει ὅτι στὰ χρόνια ἐκεῖνα ὁ Νομάρχης, ὁ Φρούραρχος, ὁ Ἀστυνόμος καὶ τὰ ἄλλα ὄργανα πού εἶχαν τὴν εὐθύνη γιὰ τὴν τήρηση τῆς τάξης, οὔτε τὴν ἀπαραίτητη πείρα διέθεταν, οὔτε οὐσιαστικὴ ἐξουσία εἶχαν στὰ χέρια τους· ἡ πολιτικὴ κατάσταση ἦταν τόσο ρευστὴ καὶ ἡ ψυχολογία τοῦ ἐλεύθερου καὶ νομοταγοῦς πολίτη τόσο ἀμφίβολη, ὥστε ἡ ἐξουσία τῶν ὀργάνων αὐτῶν ἦταν στὴν πραγματικότητά πολλὴ σχετικὴ.

Τέλος, δὲν πρέπει νὰ ἀποφύγουμε νὰ ἐπισημάνουμε κάποιες παραλείψεις τῶν ἀνακριτικῶν ἀρχῶν, οἱ ὁποῖες εἶναι δυνατὸ νὰ ὀδηγήσουν στὴ σκέψη πὼς ἡ συνωμοσία εἶχε ἔκταση πολλὴ μεγαλύτερη ἀπ' αὐτὴν πού ξέρουμε. Γιὰ τὸ συντάκτη τῆς μελέτης αὐτῆς ἓνα ἀπὸ τὰ πῖθ κρίσιμα σημεῖα τῆς προανάκρισης θὰ ἔπρεπε νὰ ἦταν ὁ ρόλος τοῦ Ι. Κωλέτη. Οἱ καταθέσεις δὲν περιέχουν παρὰ ἔμμεσες πληροφορίες γιὰ συμμετοχὴ τοῦ στὴ συνωμοσία, ἀλλὰ ἀφήνουν νὰ φανοῦν καὶ κάποιες διαταγμοὶ τῆς προανάκρισης νὰ ἐκμεταλλεῖται αὐτὲς τὶς πληροφορίες. Ἐκτὸς ἀν πρέπει νὰ κάνουμε τὴ σκέψη ὅτι τὸ μέρος τῆς δικογραφίας πού ἀκόμη δὲν γνωρίζουμε εἶναι πολλὴ μεγάλο. Ἀπὸ μερικὲς καταθέσεις πάντως μαθαίνουμε πὼς ὁ Ι. Καραγιάννης σύχναζε στὸ σπίτι τῶν ἀδελφῶν Σαγιάννη, πού ἦταν στρατιῶτες τοῦ Ι. Κωλέτη⁷⁸· ὅτι ἐκεῖ εἶχε πεῖ «οἱ ἀφεντάδες μου ἀγόρασαν πιστόλαις. Σάββατον ἢ Κυριακὴν ἔχομεν κοντινὴν γιορτὴν... σηκώνεται ὁ τύραννος...»⁷⁹. Ἐπίσης, ὁ ἴδιος Ι. Καραγιάννης ἰσχυρίστηκε ὅτι οἱ Μαυρομιχαλαῖοι θεωροῦσαν βέβαιο πὼς ὁ Ι. Κωλέτης «θὰ γυρίσῃ μαζί μας τοὺς ἀνθρώπους τοῦ Αὐγουστίνου»⁸⁰, ἐνῶ ὁ Μαρίνος Δεσάντης κατέθεσε ὅτι ἡ μητέρα τῶν ἀδελφῶν

76. Ὁ Ἄγγλος πρεσβευτὴς Dawkins, γράφοντας στὸν Palmerston στίς 7/19 Ὀκτωβρίου 1831, ἔλεγε ὅτι ἡ ἀστυνομία εἶχε πληροφορηθεῖ τὴν ὑπαρξὴ σχεδίων γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ Κυβερνήτη (Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, *Μνημεῖα ἑλληνικῆς ἱστορίας*, ἀρ. 9, ἀρ. ἐγγρ. 1546). Ἐπίσης, ὁ Κ. Ἀξιώτης λέει ὅτι συχνὰ τοῦ ἔρχονταν πληροφορίες γιὰ τὸν κίνδυνον πού διέτρεχε ὁ Κυ-

βερνήτης (Ἀρχεῖο Δ, 16 Νοεμ. 1831).

77. Ἀρχεῖο Δ, Κ. Ἀξιώτης, 16 Νοεμ. 1831.

78. Ἀρχεῖο Α καὶ Δ, Α. Ν. Σαγιάννης, Σπ. Ν. Σαγιάννης καὶ Ἀργυρίτσα Ἀνεμογιάννη, 14 Νοεμ. 1831.

79. Ἀρχεῖο Δ, Ἀργ. Ἀνεμογιάννη, 14 Νοεμ. 1831.

80. Ἀρχεῖο Δ, Ι. Καραγιάννης, 9 Ὀκτ. 1831.

Σαγιάννη συχνά μετά τη δολοφονία έλεγε «ανάθεμα τὸν Κωλέτην» και ὅτι ἔπρεπε νὰ ξέρει πολλά⁸¹. Ἀλλά, ἀπὸ ὅσο μπορούμε νὰ ξέρουμε, ἡ προανάκριση δὲν κινήθηκε μὲ τὸ ἐνδιαφέρον πού θὰ ἔπρεπε πρὸς αὐτὴ τὴν κατεύθυνση. Θὰ πρέπει ἴσως νὰ ὑποθέσουμε ὅτι ἡ παρουσία τοῦ Ι. Κωλέτη στὴν τριμελὴ Κυβερνητικὴ Ἐπιτροπὴ, πού ἀνέλαβε τὴ διακυβέρνηση τῆς χώρας μετὰ τὴ δολοφονία τοῦ Κυβερνήτη, ἐμπόδιζε τὴν προανάκριση νὰ στραφεῖ πρὸς μιὰ βαθύτερη ἔρευνα σχετικὰ μὲ τὴν ἐνοχὴ του. Ἴσως πάλι, οἱ πολλὲς ἀντιθέσεις και μέσα στὸ ἀντικαποδιστριακὸ στρατόπεδο νὰ ὀδήγησε ἄλλους, καποδιστριακοὺς και ἀντικαποδιστριακοὺς, στὴν ἀναζήτηση ἐνὸς *modus vivendi* και μιᾶς προσωρινῆς ἀνακωχῆς.

ζ. Ὁ ρόλος τῶν Γάλλων

Στὰ 150 περίπου χρόνια πού πέρασαν ἀπὸ τὴ δολοφονία τοῦ Ἰ. Καποδίστρια, ἡ ἱστοριογραφία μας, σχεδὸν μονότονα ἐπαναλαμβάνομενη, εἶδε τὸν ξένο παράγοντα νὰ ὀπλίζει τὸ χέρι τῶν δολοφόνων, κυρίως τοὺς Ἀγγλοὺς και τοὺς Γάλλους. Οἱ παλαιότερες μάλιστα οἰκονομικὲς και πολιτικὲς διασυνδέσεις τῶν στασιαστῶν Ὑδραίων μὲ τὸν ἀγγλικὸ παράγοντα, καθὼς και ὁ πρωταγωνιστικὸς ρόλος τοῦ ἰδιαίτερα συνδεόμενου μὲ τὴν Ἀγγλία Ἀλ. Μαυροκορδάτου στὴν ὑδραϊκὴ ἀντικαποδιστριακὴ κίνηση εἶχαν ὀδηγήσει στὴν πεποίθηση ὅτι κύριοι ὑποκινητὲς τῆς δολοφονίας, ὅπως και ἄλλων τῶν στάσεων, ἦταν οἱ Ἀγγλοι⁸². Ἡ πεποίθηση αὐτὴ ὅμως δὲν εἶχε στηριχτεῖ στὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα και ἦταν, συχνά, δημιούργημα τῆς συγκυρίας, κυρίως τῶν πολιτικῶν ἀνταγωνισμῶν.

Δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία ὅτι, στὰ πλαίσια τοῦ μεταξὺ τους ἀνταγωνισμοῦ, κάθε μιὰ ἀπὸ τίς τρεῖς μεγάλες δυνάμεις εἶχε δημιουργήσει τὰ ἰδιαίτερα στηρίγματα τῆς στοὺς ντόπιους παράγοντες τῆς οἰκονομικῆς, κοινωνικῆς και πολιτικῆς ζωῆς. Ἀπὸ ὅσα ὅμως μπορούμε ὡς τώρα νὰ γνωρίζουμε, στὸ νεαρὸ ἑλληνικὸ κράτος τοῦ Ι. Καποδίστρια ἡ Γαλλία εἶχε τίς μεγαλύτερες δυνατότητες νὰ ἀποκτήσει σημαντικὴ ἐπιρροή,

81. Ἀρχεῖο Δ, Μ. Δεσάντης, 20 Νοεμ. 1831.

82. Πρέπει πάντως νὰ τονιστεῖ ὅτι ἡ σύγχρονη μὲ τὰ γεγονότα ἱστορικὴ περιγραφή ἔβλεπε τὰ πράγματα καθαρότερα ἀπὸ ὅ,τι ἡ μεταγενέστερη ἱστοριογραφία και ὅτι οἱ ἀπομνημονευ-

ματογράφοι πού ἀνῆκαν στὴν καποδιστριακὴ μερίδα δὲν θεωροῦν κύριους ὑπεύθυνους τοὺς Ἀγγλοὺς, μὲ ἐξαίρεση τὸν Κάρπο Παπαδόπουλο (ὁ.π.) πού θεωρεῖ κύριο ὑπεύθυνο γιὰ τὴ δολοφονία τὸν Ἀλέξανδρο Μαυροκορδάτο.

έξαιτίας κυρίως τῆς παρουσίας τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ καὶ τῆς κατάληψης ἡγετικῶν θέσεων στὸν ἑλληνικὸ στρατὸ ἀπὸ Γάλλους ἀξιοματικούς⁸³.

Αὐτὲς οἱ προκαταρκτικὲς παρατηρήσεις ἦταν ἀπαραίτητες γιὰ νὰ κατανοήσουμε καλύτερα τὸ ρόλο τῶν Γάλλων στὴ συνωμοσία γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ Ι. Καποδίστρια. Μερικοί, ἐλάχιστοι, ἀπομνημονευματογράφοι τῆς περιόδου ἐκείνης κατηγοροῦν κατευθεῖαν καὶ ἀπερίφραστα τὴ γαλλικὴ πολιτικὴ καὶ τὸ γαλλικὸ στρατὸ τῆς Πελοποννήσου γιὰ τὴν ὑποκίνηση τῶν ἀντικαποδιστριακῶν στάσεων καὶ γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ ἴδιου τοῦ Κυβερνήτη⁸⁴. Ἡ προανάκριση ἔφερε στὸ φῶς, παράλληλα μὲ τὸ ρόλο ποὺ ἔπαιξαν στὴ συνωμοσία ὁ Γάλλος στρατηγὸς Gérard καὶ ὁ Γάλλος συνταγματάρχης Pellion, σημαντικὰ στοιχεῖα γιὰ τὸ ρόλο τῶν

83. Γιὰ τὰ ζητήματα αὐτὰ καὶ κυρίως γιὰ τὸ ρόλο τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ στὴν Πελοπόννησο καὶ τῶν Γάλλων ἀξιοματικῶν στὸν ἑλληνικὸ στρατὸ βλ. Β. Κρεμμυδά, ὁ.π.

84. Ὁ Χρ. Βυζάντιος, *Ἱστορία τῶν κατὰ τὴν ἑλληνικὴν ἐπανάστασιν ἐκστρατειῶν καὶ μαχῶν ὧν συμμετέσχεν ὁ τακτικὸς στρατὸς ἀπὸ τοῦ 1821 μέχρι τοῦ 1833*, [Ἀπομνημονεύματα ἀγωνιστῶν τοῦ 21, ἐκδ. Γ. Τσουκαλά, ἀρ. 10], Ἀθ. 1956, σ. 259, γράφει τὰ ἐξῆς: «Τούτων οὕτως ἐχόντων καὶ ἄκρας ἡσυχίας καὶ εὐταξίας ὑπαρχούσης ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Ἐπικρατείᾳ, ἐπῆλθεν ἡ Ἰουλιανὴ μεταβολὴ τῆς Γαλλίας τῷ 1830, ὅτε ἐκθρονισθέντος Καρόλου τοῦ δεκάτου, ἐνεθρονίσθη ὁ Φίλιππος. Ἐκτοτε ἤρχισαν τὰ δεινὰ τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἰδίως τοῦ Κυβερνήτου, ὄντος εὐνοουμένου τοῦ ἐμπτότου βασιλέως τῆς Γαλλίας. Ἐν πρώτοις ἡ νέα γαλλικὴ κυβέρνησις ἔπαυσε τὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα κατὰ μῆνα χορήγησιν τῶν βοηθημάτων, δι' ὧν διετηρεῖτο ὁ τακτικὸς στρατὸς· συγχρόνως δὲ αὐτὴ συμπράττουσα μετὰ τῆς ἀγγλικῆς πολιτικῆς ἠρέθιζε καὶ ἀναφανδὸν ὑπέθαλπε τὴν κατὰ τοῦ Κυβερνήτου ἐν Ἑλλάδι ἀντιπολίτευσιν μέχρι τῆς μετὰ

ταῦτα καταστροφῆς αὐτοῦ». Ἐπίσης, ὁ Γ. Θ. Κολοκοτρώνης, ὁ.π., σ. 208, ἔγραφε τὰ ἐξῆς: «Ἦλθε καὶ ἡ Ἰουλιανὴ ἐπανάστασις τῶν Γάλλων, ὅπου ἔδιωξαν τὸν Βασιλέα τους καὶ ἔβαλαν τὸν Φίλιππον καὶ ὡς ἐκ τούτου ἄρχισε καὶ τὸ ἐξωτερικὸν Ἀγγλίας καὶ Γαλλίας νὰ ἀντιπολιτευῶνται τὸν Κυβερνήτην καὶ ἐρέθιζαν καὶ τοὺς Ἕλληνας καὶ τὰ βοηθήματα ὅπου ἐρχόντουσαν ἀπὸ τὴν Γαλλίαν ἄρχισαν νὰ λιγοστεύουν». Ἐπίσης, στὴ σ. 211: «Οἱ Γάλλοι... ἀφοῦ ἔγινεν ἡ μεταβολὴ εἰς τὴν Γαλλίαν, ἄρχισαν νὰ εἶναι φανερὰ ἐνάντιοι ... καὶ ἐκεῖνοι ἐρέθισαν καὶ ἐπαραιννοῦσαν μᾶλλον τοὺς Μανιάτας καὶ ἀμέσως ὠργάνωσαν καὶ ἔκαμαν ἀναφορὲς τινὲς καὶ ἐπροσκαλοῦσαν τοὺς Γάλλους καὶ ὡς ἐκ τούτου ἦλθαν οἱ Γάλλοι καὶ ἐκάθεζαν τὰς Καλάμας... φαίνεται οἱ Γάλλοι νὰ ὀργάνωσαν τινὰς ἀντεθνικούς Ἕλληνας ἀπὸ τὸ Νησι καὶ τοὺς ἔκαμαν πρόσκληση νὰ πᾶνε οἱ Γάλλοι καὶ ἐπῆγαν». Καὶ στὴ σ. 212: «καὶ ἐφόνευσαν τὶς 27 Σεπτεμβρίου τὸν Κυβερνήτην..., ὅπου ὡς λέγουν καὶ συνεννοημένοι ὅλοι οἱ Γάλλοι καὶ ἡ πρεσβεία καὶ ὁ ἀρχηγὸς ὄλων τῶν τακτικῶν στρατευμάτων...»

Γάλλων στην οργάνωση τῆς συνωμοσίας γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ Κυβερνήτη. Ἀπὸ τὶς καταθέσεις διαφόρων προσώπων γίνεται φανερὸ ὅτι ὁ ρόλος τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ στὴν Πελοπόννησο δὲν περιοριζόταν στὴν ὑποβοήθηση τῶν συνωμοτῶν καὶ στὴν κάλυψη ἢ φυγάδευση τῶν δολοφόνων, ἀλλὰ ἐκτεινόταν καὶ μέχρι τὴν κατάληψη τῆς ἐξουσίας. Δυὸ μῆνες πρὶν ἀπὸ τὴ δολοφονία οἱ ἀξιωματικοὶ τοῦ γαλλικοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος στὶς μεταξύ τους συζητήσεις δὲν ἀμφέβαλλαν καθόλου ὅτι πλησίαζε ἡ ἡμέρα τῆς δολοφονίας ἢ ἀπλῶς τῆς ἀνατροπῆς τοῦ Κυβερνήτη. Αὐτὴ τὴν ἐνδιαφέρουσα πληροφορία κατέθεσε στὴν προανάκριση ὁ ἱεροδιάκονος Καλλιόπιος⁸⁵.

Γιὰ τὴ συμμετοχὴ τῶν Γάλλων στὴ συνωμοσία καὶ γιὰ τὸ σχέδιο νὰ δράσουν μετὰ τὴ δολοφονία βεβαίωσαν τοὺς Ι. Καραγιάννη καὶ Ἄνδρ. Γεωργίου οἱ Γ. καὶ Κ. Μαυρομιχαλαῖοι⁸⁶. Ἰσχυρίζονταν μάλιστα οἱ Μαυρομιχαλαῖοι ὅτι μετὰ τὴ δολοφονία τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια οἱ Γάλλοι θὰ ἀναλάβαν τὴ διακυβέρνηση καταλαμβάνοντας τὸ Ναύπλιο⁸⁷. Καὶ ὑπῆρχε σχέδιο βέβαια νὰ ἀποφασιστεῖ μετὰ τὴ δολοφονία ἂν θὰ κυβερνοῦσαν οἱ Γάλλοι ἢ ὁ Πετρόμπεης⁸⁸.

85. Ἀρχεῖα Α καὶ Δ, 5 Ὀκτ. 1831. Ὁ ἱεροδιάκονος Καλλιόπιος διέμενε στὴ Ζάκυνθο, ὅπου παλιότερα εἶχε φιλοξενήσει ἀξιωματικούς τοῦ Γαλλικοῦ στρατοῦ ποὺ μετέβαιναν στὴν Πελοπόννησο. Στὰ τέλη Ἰουλίου 1831, ταξιδεύοντας πρὸς Ναύπλιο, ὁ Καλλιόπιος σταμάτησε στὴ Μεθώνη νὰ χαιρετίσει τοὺς Γάλλους ἀξιωματικούς ποὺ εἶχε γνωρίσει. Τὸ ἀπόσπασμα τῆς κατάθεσης ποὺ ἀναφέρεται στὸ διάλογο τοῦ ἱεροδιακόνου μετὰ τοὺς Γάλλους ἀξιωματικούς, ὅταν αὐτοὶ τὸν ρώτησαν ποῦ πηγαίνει, ἔχει ὡς ἐξῆς :

« Ἄπ. Ὑπάγω εἰς τὸ Ναύπλιον διὰ νὰ ἀνταμώσω τὸν ἀυταδελφόν μου καὶ ὡς Ἑλληνα νὰ προσφέρω τὸ σέβας μου καὶ νὰ προσκυνήσω τὸν Κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος.

Ἐρ. Καὶ τί σὲ εἶπον αὐτοί;

Ἄπ. Αὐτοὶ μὲ εἶπαν : ἔ, φίλε παπά, ἔως νὰ ὑπάγῃς εἰς τὸ Ναύπλιον δὲν θέλεις εἶρε τὸν Καποδίστριαν.

Ἐρ. Διατί, δὲν τοὺς ἐρώτησες;

Ἄπ. Τοὺς εἶπα διατί; ἀλλὰ δὲν μὲ

ἀπεκρίθησαν, παρὰ εἰς ἐξ αὐτῶν μὲ εἶπεν ὅτι μετ' ὀλίγας ἡμέρας θέλει ἀνταμώσωμεν ἐκεῖ». Ἡ συζήτηση αὐτὴ ἔγινε στὶς 3 Αὐγούστου 1831.

86. Ἀρχεῖα Δ καὶ Κ, Ι. Καραγιάννης, 9 Ὀκτ. 1831 καὶ Α. Γεωργίου, 11 Ὀκτ. 1831. Ὁ Ι. Καραγιάννης κατέθεσε ὅτι οἱ Γ. καὶ Κ. Μαυρομιχαλάς τὸν βεβαίωσαν ὅτι μετὰ τὴ δολοφονία «οἱ Φραντσέζοι θὰ ἔμβουν μέσα εἰς τὴν Πολιτείαν» καὶ ὅτι «θὰ πεταχθοῦν οἱ Φραντσέζοι ἔξω καὶ τὰ τάγματα τὰ τακτικά».

87. Ἀρχεῖα Δ καὶ Κ, Ι. Καραγιάννης, 11 Ὀκτ. 1831 :

« Ἐρ. Διὰ τοὺς Φραντσέζους τί σὲ ἔλεγον;

Ἄπ. Ὅτι θὰ ἔβγουν ἀπὸ τὰ 5 Ἀδέλφια ἀπὸ τὰ καράβια διὰ νὰ μᾶς διοικήσουν καὶ νὰ εἰρηνεύσουν τὸν λαὸν καὶ νὰ πεταχθεῖ καὶ ὁ Γεωργιάδης μετὰ τὰ τακτικά στρατεύματα νὰ εἰρηνεύῃ τὸν λαόν».

88. Ἀρχεῖα Δ καὶ Κ, Ι. Καραγιάννης, 11 Ὀκτ. 1831 : «... καὶ τότε

Κατατέθηκε επίσης ότι σχεδιαζόταν ή δολοφονία και άλλων παραγόντων της πολιτικής ζωής που ανήκαν στην καποδιστριακή παράταξη⁸⁹. Ως κυριότερος μάλιστα στόχος θεωρούνταν ο Θ. Κολοκοτρώνης⁹⁰. Για τα πρόσωπα που επισκέπτονταν τους Γ. και Κ. Μαυρομιχαλαίους μερικές καταθέσεις κάνουν διάκριση ανάμεσα σε Φράγκους και Έλληνες. Θα μπορούσε, βέβαια, να υποθέσει κανείς ότι η διάκριση οφειλόταν στην ένδυμασία και όχι στην εθνικότητα. Την υπόθεση αυτή όμως σχεδόν αποκλείει η κατάθεση του γιατρού Διονύσιου Πύρρου, που επίσης μιλάει για Φράγκους και Έλληνες⁹¹.

Τους ισχυρισμούς των Μαυρομιχαλαίων για σχεδιασμένη επέμβαση των Γάλλων επιβεβαιώνουν και οι μαρτυρίες για την επίσκεψη του στρατηγού Gérard στη θέση Πέντε Αδέλφια, τα ξημερώματα της 27 Σεπτεμβρίου, για να διαπιστώσει τη θέση των γαλλικών πλοίων, καθώς και οι κινήσεις των πλοίων αυτών την ημέρα της δολοφονίας. Προφανώς, τα γαλλικά πλοία έπρεπε, σύμφωνα με κάποιο σχέδιο, να βρίσκονται σε όρισμένη θέση και κατάσταση και ασφαλώς αυτό πήγε να διαπιστώσει ο Γάλλος στρατηγός. Σύμφωνα με διάφορες μαρτυρίες, μετά τη δολοφονία τα γαλλικά πλοία άνοιξαν πανιά, τοποθέτησαν τα κανόνια τους σε θέση μάχης και άρχισαν να πλησιάζουν προς την ακτή⁹².

βλέπομεν η Φραντσέζους θα βάλωμεν η τον πατέρα μας θα κατεβάσωμεν από τον "Ιτς Καλέ να τον κάμωμεν άρχηγόν».

89. Αρχεία Α και Δ, Χατζή 'Ιμπραήμ 'Αγάς, 20 'Οκτ. 1831.

90. Αρχείο Δ, 'Αργ. 'Ανεμογιάννη, 14 Νοεμ. 1831.

91. Αρχεία Δ και Κ, Διον. Πύρρος, 22 'Οκτ. 1831 και Μ. Σαλένα, 27 'Οκτ. 1831. 'Ο Διον. Πύρρος ήταν γνωστός ως «ιατροφιλόσοφος» και ο ίδιος δήλωσε στην κατάθεσή του ως επάγγελμα «ιατροδιδάσκαλος».

92. Αρχεία Α και Δ, Χρ. Τάκος, 24 'Οκτ. 1831 :

«'Απ. Το πρωί, μετά την Διάναν, πριν έβγη ο ήλιος, ήλθε μέσα ο Γενεράλης και έκοιταξε προς τα καράβια και ανεχώρησε.

'Ερ. 'Ητον πλησίον τα καράβια; 'Απ. Κατ' άρχάς δέν ήτον κοντά.

'Επειτα ετραβοήντο και έσφρουσαν και έμβήκαν εις γραμμήν τα δύο, το άλλο ήτον από πίσω.

'Ερ. Τι καράβια ήσαν αυτά;

'Απ. Φραντσέζικα.

'Αρχεία Α και Δ, 'Αλ. Θεοδώρου, 25 'Οκτ. 1831: «'Απ. "Υστερ' από καμπόσας ώρας, κοντά το μεσημέρι, τότε έπλησίασαν και άνοιξαν ταίς μπουκάις». 'Αρχεία Α και Δ, Β. Μαμούλης, 25 'Οκτ. 1831 : «'Απ. 'Αφού έβάρεσεν η Διάννα έως εις ένα κουάρτο της ώρας, είδα τα φραντσέζικα καράβια και έμβήκαν έως εις τα πανιά. "Εκαμαν μίαν βόλτα, ώσαν δια να φύγουν προς τον "Ιτς Καλέ και έπειτα εγύρισαν όπισω, έμασαν τα πανιά και άραξαν σιμότερα και άνοιξαν τότε τα πορτέλια. 'Επέρασε σχεδόν ένα κουάρτο της ώρας και εγώ έμβήκα σκοπός εις την πόρτα της Τάμπιας. Τότε ειθής ήλθεν ο Γενεράλης ο Φραντσέζος...». Σε άλλη κατάθεσή του, ο

Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς κινήσεις αὐτὲς τῶν γαλλικῶν πλοίων ποὺ στάθμευαν στὸν κόλπο τοῦ Ναυπλίου, μαθαίνουμε καὶ ἄλλα πολὺ σημαντικὰ πρᾶγματα γιὰ τὸ ρόλο τους, τὰ ὁποῖα εἶναι δυνατὸ νὰ ὀδηγήσουν στὴν ὑπόθεση ὅτι ἡ συνωμοσία γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ Ι. Καποδίστρια δὲν ἀποκλείεται νὰ ὀργανώθηκε πάνω σ' αὐτὰ τὰ πλοῖα. Ἄν αὐτὴ ἡ ὑπόθεση ἔχει σχέση μὲ τὴν ἀλήθεια, εἶναι εὐκόλο νὰ βροῦμε τὰ νήματα τῶν διασυνδέσεων τοῦ ὑδραϊκοῦ παράγοντα μὲ τὸ τμήμα τῆς συνωμοσίας ποὺ ὀργανωνόταν στὸ Ναύπλιο. Ἄπ' αὐτὴ τὴν ἀποψη εἶναι ἐξαιρετικὰ διαφωτιστικὲς οἱ καταθέσεις τοῦ Κεφαλλονίτη Μαρίνου Δεσάντη (Marino De Santi) ποὺ κατέθεσε ὅτι σὲ ἓνα γαλλικὸ βρῖκι εἶδε, 10-12 ἡμέρες πρὶν ἀπὸ τὴ δολοφονία, «Ἵδραῖους σημαντικούς». Ἀνακοίνωσε ἐπίσης τὶς ὑποψίες του γιὰ ἐπικοινωνία ἀνάμεσα στὰ γαλλικὰ πλοῖα καὶ στὴν Ἵδρα καὶ γιὰ ἀλληλογραφία ἀνάμεσα στοὺς Ἵδραῖους, τὸ Γάλλο ναύαρχο καὶ τὸ Rouen⁹³. Γιὰ τὶς ἐπαφὲς αὐτὲς δὲν ὑπάρχει ἄλλη μαρτυρία στὴ δικο-

ἴδιος Χρ. Τάκος (Ἀρχεῖα Α καὶ Δ, 25 Ὀκτ. 1831) προσθέτει ὅτι μετὰ τὸ μεσημέρι τὰ γαλλικὰ καράβια ἄρχισαν νὰ σφυρίζουν καὶ νὰ μετακινοῦνται. Ἐπίσης, ὁ Ἀνάργ. Λεμπέσης (Ἀρχεῖο Δ, 30 Ὀκτ. 1831) κατέθεσε ὅτι τὴ νύχτα τῆς 27 πρὸς τὴν 28 Σεπτεμβρίου ἄκουσε πρὸς τὸ μέρος τοῦ «Πορτέλου» καὶ τῆς «Ἀρβανιτιάς», δηλαδὴ κάτω ἀπὸ τὸν Ἴτς-Καλέ, μιὰ τουφεκιά, εἶδε ἓνα φανάρι καὶ τέσσερις γαλλικὲς λέμβους μὲ πλῆθος ἀνθρώπων μέσα νὰ κατευθύνονται πρὸς τὰ ἐκεῖ.

Δὲν πρέπει ἐπίσης νὰ λησμονοῦμε ὅτι, σύμφωνα πάντοτε μὲ κάποιον σχέδιο, ἓνα γαλλικὸ πλοῖο θὰ παραλάμβανε τοὺς δολοφόνους γιὰ νὰ τοὺς μεταφέρει σὲ ἀσφαλὲς μέρος (Δ. Α. Κόκκινος, ὁ.π., σ. 541).

93. Ἀρχεῖα Α καὶ Δ, 14 Νοεμ. 1831. Ὁ Μ. Δεσάντης εἶχε ἀναλάβει τὴν καθαρῖότητα τῶν στολῶν τῶν «ὀφφικιαλέων» ρωσικῶν καὶ γαλλικῶν πολεμικῶν, πρᾶγμα ποὺ σημαίνει ὅτι ἐπισκεπτόταν συχνὰ τὰ καράβια αὐτά. Ἡ κατάθεσή του εἶναι χρήσιμη καὶ ἀρνητικὰ καὶ θετικὰ : ἀρνητικὰ, ἐπειδὴ δὲν

κατέθεσε νὰ παρατήρησε ὁτιδήποτε ἀξιοσημείωτο στὰ ρωσικὰ καὶ θετικὰ, γιὰ ὅσα κατέθεσε σχετικὰ μὲ τὰ γαλλικὰ καράβια. Στὴν κατάθεση, ἀφοῦ ἀνέφερε ὅτι στὸ γαλλικὸ βρῖκι εἶδε «Ἵδραῖους σημαντικούς», συνέχισε :

«Ἐρ. Τί ἤκουσες νὰ λέγουν μέσα εἰς αὐτὸ τὸ πλοῖον;

Ἄπ. Μὲ κάτι σεζόντους ὠμιλοῦσα, οἱ ὁποῖοι μ' ἔλεγον : Τί κάμνει ἐκεῖνος ὁ κομιόνος ὁ Πρεζιδέντες στὸ Ἀνάπλι ἀκόμη δὲν ἔφυγε; Τοὺς ἀπεκρινόμενον κι' ἐγὼ γαλλιστί : αὐτὸς ἦλθε καλεσμένος ἀπὸ τὸ ἔθνος καὶ σταλμένος ἀπὸ ταῖς τρεῖς ποτένταις, πῶς θέλεις νὰ φήγῃ τόρρα μὲ τὴ συναίνεσιν ἐνός; Τότε αὐτοὶ ἐπανέλαβον ὅτι ἐντὸς ὀλίγου θὰ λείπει.

Ἐρ. Μὲ τί πλοῖον ἐπήγετε ἐπάνω εἰς αὐτὸ τὸ βρῖκιον;

Ἄπ. Ἐπῆγγα μ' ἓνα καΐκι, τὸ ὁποῖον τὸ εἶχε ναυλώσει ὁ Φρειδερίκος ὁ ἐπιφορτισμένος τὴν προμήθειαν τῶν τροφῶν τῶν γαλλικῶν πλοίων καὶ μέσα εἰς αὐτὸ τὸ πλοῖον ἦτον καὶ ἓνας ἄνθρωπος τοῦ ὀνομαζόμενος Παῦλος καὶ σνομιλῶν μ' αὐτὸν εἰς τὸ ταξείδιον περὶ τῶν ταραχῶν τῆς Ἑλλάδος,

γραφία, χωρίς αυτό να μειώνει την αξία των πληροφοριών που έδωσε ο Μαρίνος Δεσάντης.

Ἐξαιρετικά σημαντική για τὸ ρόλο καὶ τὶς δραστηριότητες τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ στὴν ὀργάνωση τῆς ἀντικαποδιστριακῆς κίνησης καὶ τῆς δολοφονίας τοῦ Κυβερνήτη εἶναι ἡ κατάθεση τοῦ Μῆτρος Γ. Κυριακόπουλου ἀπὸ τὴν Κορώνη. Τὸ τμῆμα τῆς κατάθεσής του ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει εἶναι τὸ ἀκόλουθο⁹⁴:

Ἐρ. Εἰς τὴν Κορώνην ἢ εἰς τὴν Μοθώνην, ὅπου ἦσθε εἰς αὐτὴν τὴν ἐποχὴν, δηλαδὴ πρὶν τῆς δολοφονίας καὶ μετ' αὐτῆν, ἐμπορέσατε ν' ἀκούσετε τίποτε, ἢ ἔχετε νὰ μᾶς δώσητε καμμίαν πληροφορίαν ὡς πρὸς τὴν δολοφονίαν τῆς Α.Ε.;

Ἄπ. Εἰς τὴν Κορώνην, ἐπειδὴ ὑπῆρχεν τὸ φατριαστικὸν μέρος ὀργανισμένον ἀπὸ τοὺς Γάλλους καὶ ἔχον ἐπὶ κεφαλῆς τὸν Σχοινᾶν, ἐκινῶντο ὅτι ἤθελαν ἐπιτύχει τοὺς ἀνταρτικὸς σκοποὺς των μετ' τὴν ἐκστρατείαν τῆς Σπάρτης, εἰς Κιτριάς, Ἀλμυρὸν καὶ Καλαμάταν ἄλλ' ἐπειδὴ ἡ παρουσία τοῦ ἐθνικοῦ στόλου καὶ τοῦ Ρικάρδου ἐμταίωσε τὸ ἐπιχειρήμα των, ἤρχισαν τότε νὰ κινῶνται ὅτι ἔχον καὶ ἄλλο ἐπιχειρήμα νὰ δοκιμάσων καὶ, ἂν ἐπιτύχων τοῦ σκοποῦ των, ἐπέτυχαν. Καί, ἐπειδὴ μετ' ὀλίγας ἡμέρας συνέβη ἡ δολοφονία τοῦ Κυβερνήτου, εἶναι βέβαιον ὅτι αὐτὸς ἦτον ὁ σκοπὸς τους.

Ἐρ. Ποῦ εὐρίσκεται τώρα αὐτὸς ὁ Σχοινᾶς καὶ πῶς ὀνομάζεται;

Ἄπ. Μιχαὴλ Σχοινᾶς, Φαναριώτης, καὶ εὐρίσκεται τώρα εἰς τὴν Μοθώνην ὑπερασπιζόμενος μόνον ἀπὸ τοὺς Γάλλους διότι εἰς κανὲν ἄλλο μέρος τοῦ κράτους δὲν τολμᾷ νὰ μεταβῇ.

μ' ἔλεγεν ὅτι ὁ Κυβερνήτης πρόπει νὰ λείψῃ διότι ἡ Γαλλία ἐδάνεισε τὴν Ἑλλάδα ἐβδομήντα μιλλιόνια τάληρα διὰ τὴν ἐλευθερίαν της καὶ ὁ Καποδίστριας τὴν τυραννεῖ καὶ θέλει νὰ βάλῃ ρωσικὴν διοίκησιν καὶ τόσα ἄλλα, τὰ ὅποια δὲν ὑπέφερα. Εἶδα ἐπίσης ὅτι αὐτὸς ἔφερε καὶ ἓνα ἀρκετὰ μεγάλον φάκελλον γραμμάτων. Τὸν ἠρώτησα ποῖον εἶναι καὶ πρὸς ποῖον τὰ πηγαίνει; καὶ με εἶπεν ὅτι τὰ ἔδωσεν ὁ Ρονὰν καὶ τὰ πηγαίνει εἰς τὸν Διοικητὴν τοῦ βουζιῶν μ' εἶπεν προσοιούτοις ὅτι κάθε ἐβδομάδα ἐπήγαυε τέτοιους φακέλλους γράμματα εἰς τὰ ἐν Ἐὐδρα εὐρισκόμενα πλοῖα, καὶ τροφὰς καὶ ὅτι ἐπιστρέφοντας τὸν εἶδον καὶ ἐκεῖνοι καὶ τὰ ἔφερον ἐδῶ. Ὅταν δ' ἐφθάσαμεν εἰς τὸ γαλλικὸν βουζιῶν, ἀφοῦ ἐπῆγε καὶ εἶδε πρῶτα τὸν πλοίαρχον,

ἀμέσως ἐμβῆκεν εἰς ἓνα μικρὸν πλοῖον καὶ ἐπῆγεν εἰς Ἐὐδραν. Τὸν ἠρώτησα ποῦ πηγαίνει καὶ μ' εἶπεν ὅτι ὑπάγει εἰς ἓνα φίλον του κατοικοῦντα εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Μιαούλη. Ἐπιστρέψας δὲ ἀπὸ τὴν στερεὰν ἐμβήκαμεν εἰς τὸ ἴδιον πλοῖον καὶ ἤλθαμεν εἰς Ναύπλιον. Εἰς τὸν δρόμον δὲ πάλιν ἐπαρτήρησα ὅπου εἶχεν ἓνα ἄλλον φάκελλον γραμμάτων, τὸν ὅποιον μ' εἶπεν ὅτι τὸν ἔφερον εἰς τὸν Ναύαρχον Γάλλον καὶ τὸν Ἀντιπρόσβυνν).

Πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι τὰ ἀσφαλῶς ἐνδιαφέροντα γιὰ τὴν ἀνάκριση ἄτομα Φρειδεरिकὸς καὶ Παῦλος, ἢ δὲν ἀνακρίθηκαν, ἢ, ἂν ἀνακρίθηκαν, οἱ καταθέσεις τους δὲν μᾶς εἶναι ἀκόμη γνωστές.

94. Ἀρχεῖα Α καὶ Δ, Μῆτρος Γ. Κυριακόπουλος, 15 Ἰαν. 1832.

⁹⁴ Απ. Εἰς τὴν ἰδίαν ἐπαρχίαν τῆς Κορώνης αὐτοὶ οἱ συνωμοταὶ μετὰ τοῦ Σχοινᾶ περιφερόμενοι ἔλεγον : «Εἰς ὀλίγας ἡμέρας θὰ ἰδῆτε ἂν ὑπάρχη κυβέρνησις ἢ ὄχι. καὶ χαρὰ εἰς ἐσᾶς, ἂν ὑψώσετε σημαίαν γαλλικὴν, διότι τότε θέλετε σωθῆ, ἀλλῶς θὰ πάθετε ὅσα δὲν ἐλπίζετε)... στὴν Μοθώνην μὲ εἶπαν πολλοὶ Μοθωναῖοι ὅτι δις καὶ τρις πρὸ καιροῦ ἐφήμισαν οἱ Γάλλοι ὅτι ἐσκότωσαν τὸν Καποδίστριαν εἰς τὸ Ναύπλιον μὲ ἄλλους πολλούς.

Αὐτὰ κατέθεσε ὁ Μῆτρος Γ. Κυριακόπουλος καὶ πρόσθεσε ὅτι, ὅταν ἔφτασε ἡ εἶδησις τῆς δολοφονίας, ὁ διοικητὴς τῶν Μεσσηνιακῶν φρουρῶν ἔκλαιγε στὸ «κατάστημα τοῦ Γκενεράλε, ἀρχηγοῦ τοῦ γαλλικοῦ στρατοπέδου», ὁ ὁποῖος, γιὰ νὰ τὸν παρηγορήσει, τοῦ ἔλεγε : «τώρα θὰ σιάσουν καλύτερα τὰ πράγματα καὶ ἔχω ἔτοιμον ἕν μπαταλιόν, ὡς καὶ τὰ κανόνια, ὅπου εἶχαν εἰς τὸ Μισοχώρι ἐτοιμασμένα, διὰ νὰ ἐκστρατεύσῃ εἰς τὸ Ναύπλιον».

Εἶναι ἀρκετὲς καὶ ἀπὸ ποικίλης κατευθύνσεως οἱ καταθέσεις ποῦ μαρτυροῦν γιὰ τὸ ρόλο τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ γαλλικοῦ στόλου, ποῦ στάθμευε στὰ ἑλληνικὰ νερά, στὴν ὀργάνωσις τῆς συνωμοσίας γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ Ι. Καποδίστρια⁹⁵. Φαίνεται μάλιστα πὺς ἡ συνωμοσία εἶχε εὐρὴ καὶ συγκεκριμένο χαρακτήρα ἀνάμεσα στοὺς Γάλλους ἀξιωματικούς τοῦ ἐκστρατευτικοῦ σώματος· αὐτοὶ ἴσως ὀργάνωσαν καὶ τὴ συνωμοσία ἀνάμεσα πρὸς Ἕλληνες ἀντικαποδιστριακοὺς. Καὶ βέβαια, ὅπως ἀναφέρεται καὶ πιὸ πάνω, δὲν μένουν πολλὲς ἀμφιβολίες ὅτι ὁ γαλλικὸς παράγοντας εἶχε ἀναλάβει τὴ σύνδεσις τῆς ἀποκλεισμένης Ὑδρας μὲ τοὺς ἀντικαποδιστριακοὺς τῆς Πελοποννήσου.

Μέσα στὸ ἴδιο αὐτὸ πλαίσιο τῆς σύνδεσεως τῆς Ὑδρας μὲ τοὺς Γάλλους γιὰ τὴ δολοφονία ἢ τὴν ἀνατροπὴ τοῦ Ι. Καποδίστρια, μιὰ σύνδεσις ποῦ δὲν ἀποκλείεται νὰ ὑποδήλωνε καὶ μιὰ γενικότερη πολιτικὴ συνεργασία, πρέπει νὰ ἐνταχθοῦν καὶ ἄλλες χαρακτηριστικὲς ἐνέργειες τοῦ γαλλικοῦ στόλου, ὅπως ὅτι γαλλικὰ πλοῖα μετέφεραν τοὺς Ν. Παπαλεξόπουλο, Σπ. Σπηλιωτόπουλο, Ἐμμ. Βούλγαρη κ.ἄ. στὴ Μάνη, γιὰ νὰ βοηθήσουν τὴ στάση, καὶ ἀπὸ ἐκεῖ ξανά στὴν Ὑδρα⁹⁶ γαλλικὰ ἐπίσης

95. Ὁ ρόλος τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ καὶ τοῦ γαλλικοῦ στόλου στὰ ἀντικαποδιστριακὰ κινήματα καὶ στάσεις μᾶς εἶναι ἀρκετὰ γνωστός. Ἡ γενικότερη πολιτικὴ ποῦ ὑπηρετοῦσε ὁ γαλλικὸς στρατὸς μὲ τὴν παρουσίαν του στὴν Ἑλλάδα γίνεται σαφὴς καὶ ἀπὸ τὸ ὅτι οἱ Γάλλοι ἐπωφελήθησαν ἀπὸ τὴν στάση τῆς Μάνης γιὰ νὰ καταλάβουν τὴν Καλαμάτα καὶ ἐπιχείρησαν νὰ κατα-

λάβουν καὶ τὸ Νησί (σημ. Μεσσήνη). Γιὰ τὴν κατάληψιν τῆς Καλαμάτας ἀπὸ τὸν Guéhenneuc καὶ τὰ ἐπεισόδια τοῦ Νησιῦ βλ. Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, *Μνημεῖα ἑλληνικῆς ἱστορίας*, ἀρ. 9, ἀρ. ἐγγρ. 1536, 1537, 1538, 1539, 1540 καὶ 1541· βλ. ἐπίσης Θ. Κολοκοτρώνη, *δ.π.*, σ. 181 - 182.

96. Ἀρχεῖο Δ, Ι. Σοῦτσος, 14 Νοεμ. 1831.

πλοῖα μετέφεραν στην Ἰδρα καὶ πληρεξούσιους τῆς ἀντικαποδιστριακῆς παράταξης ποὺ ἐκλέγονταν ἢ ὀρίζονταν παράνομα⁹⁷.

Ἄρκετὰ ἀμφισβητήσιμη ἀφήνεται ἀπὸ τὴν προανάκριση ἢ συμμετοχὴ στὴ συνωμοσία τοῦ Γάλλου πρεσβευτῆ Rouen : τὸ ὅτι ὁ Γ. Μαυρομιχάλης κατέφυγε στὴ γαλλικὴ πρεσβεία ἀποδεικνύει περισσότερο τὴ συνολικότερη γαλλικὴ συμμετοχὴ καὶ λιγότερο τὴ συμμετοχὴ τοῦ Rouen στὴ συνωμοσία γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ Κυβερνήτη. Ἄλλωστε, ὁ Γ. Μαυρομιχάλης, πρὶν καταφύγει στὴ γαλλικὴ πρεσβεία, κατέφυγε στὸ σπίτι τοῦ Βαλλιάνου⁹⁸, ἐνῶ τὸ σχέδιο, τὸ ὁποῖο προφανῶς δὲν λειτούργησε, πρόβλεπε νὰ καταφύγουν οἱ δολοφόνοι στὸ σπίτι τοῦ στρατηγοῦ Gérard, ἀπὸ ὅπου, ὅπως ξέρουμε, θὰ φυγαδεύονταν μὲ γαλλικὸ πλοῖο. Οὐτε ἡ ἀποστολὴ τῆς ἀλληλογραφίας ἀπὸ τὸ Rouen στὸ διοικητὴ τῆς γαλλικῆς μοίρας μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει στοιχεῖο ἐνδεικτικὸ γιὰ τὴν ἐνοχὴ τοῦ Γάλλου πρεσβευτῆ στὴ δολοφονία. Ἀντίθετα, εἶναι ἐνδεικτικὰ τὸ ὅτι δὲν ἤθελε νὰ παραδώσει τὸ Γ. Μαυρομιχάλη καὶ τὸν Ι. Καραγιάννη παρὰ μόνο στὴν Ἐθνοσυνέλευση⁹⁹, ἡ περιποίησις ποὺ ἐγίνε στα δύο αὐτὰ ἄτομα, ὅταν κατέφυγαν στὴ γαλλικὴ πρεσβεία¹⁰⁰, καθὼς καὶ τὸ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Rouen πῆγε καὶ παρέλαβε τὴ σύζυγο τοῦ διερμηνέα τῆς πρεσβείας Καρατζᾶ λίγο μετὰ τὴ δολοφονία γιὰ νὰ τὴν ὀδηγήσει στὴν πρεσβεία καὶ μάλιστα ὕστερα ἀπὸ μεσολάβηση τοῦ Ἄντ. Καλαμογδάρτη¹⁰¹.

Ἄσφαλῶς, ὁ Γάλλος πρεσβευτῆς γνώριζε τὴν πολιτικὴ τῆς κυβερνήσεως του¹⁰² καὶ ἦταν πληροφορημένος γιὰ τὶς συνωμοτικὲς ἐνέργειες

97. Ἄρχεῖο Δ, Ἄνδρ. Κομνηνὸς καὶ Π. Παπατσώνης, 14 Νοεμ. 1831.

98. Ἄρχεῖο Μ, («Ἀπόσπασμα...») καὶ Ν. Δ. Κασομούλης, ὁ.π., σ. 440.

99. Ἄρχεῖο Δ καὶ Κ, Ι. Καραγιάννης, 9 Ὀκτ. 1831· ἀρχεῖο Μ, ἀρ. ἐγγρ. 1277.

100. Ἄρχεῖο Δ, Ι. Καραγιάννης, 9 Ὀκτ. 1831: «Μᾶς ἐβάλαν εἰς ἓνα ὄνδαν καὶ μᾶς ἔφεραν κότες, καφέ, φαγιά, κρασί, νὰ φῶμεν».

101. Ἄρχεῖο Δ, Ν. Ζαβιτσάνος, 2 Ὀκτ. 1831 : «Μετὰ ταῦτα ἦλθεν ἔφιππος ὁ νέος τοῦ Καλαμογδάρτη καὶ ἐπῆγεν εἰς τοῦ κυρίου Καραντσᾶ καὶ ἐντὸς ὀλίγου ἢ μετὰ ἓν τέταρτον τῆς ὥρας ἦλθεν ὁ Κύριος Ρουάν καὶ ἐπῆρε τὴν γυναῖκα τοῦ Καραντσᾶ καὶ ἔφυγεν».

102. Εἶναι δύσκολο νὰ συμφωνήσει κανεὶς μὲ τὴν ἀπόψη πὼς ἡ γαλλικὴ πολιτικὴ ἀπέναντι στὸν Καποδίστρια μεταβλήθηκε ριζικὰ μετὰ τὴν ἀλλαγὴ τοῦ Ἰουλίου 1830 στὴ Γαλλία (Γ. Θ. Κολοκοτρώνης, ὁ.π., σ. 208 καὶ 211, Χρ. Βυζάντιος, ὁ.π., σ. 259 κ.ἄ.), γιὰτὶ γνωρίζουμε μὲ ἀναμφισβήτητα στοιχεῖα πὼς οἱ στόχοι τῆς γαλλικῆς πολιτικῆς ἦταν οἱ ἴδιοι καὶ πρὶν ἀπὸ τὴν πολιτικὴ μεταβολὴ τοῦ Ἰουλίου (Β. Κρεμμυδάς, ὁ.π.). Δὲν ἀποκλείεται ὅμως τὰ πράγματα νὰ ὠθήθησαν πρὸς βίαιες λύσεις, ἐπειδὴ ἡ Γαλλία ἔβλεπε τὴν πολιτικὴ τῆς νὰ ἀποτυγχάνει στὴν Ἑλλάδα καὶ κύριο ἐμπόδιο θεωροῦσε τὸν Κυβερνήτη. Ἴσως μάλιστα ἡ ἐξέλιξη τῶν γεγονότων νὰ μὴ εἶναι ἄσχετη μὲ μιὰ σημαντικὴ πληροφορία,

στην Ελλάδα που είχαν για στόχο τη ζωή του Ι. Καποδίστρια. Από τις ανακρίσεις όμως και τις καταθέσεις, τουλάχιστο αυτές που γνωρίζουμε ως τώρα, δεν προκύπτει σαφής και ένεργος συμμετοχή του στη συνωμοσία για τη δολοφονία του Κυβερνήτη, πράγμα που δεν θά ήταν ιδιαίτερα περίεργο.

Πάντως, ο βαθμός συμμετοχής του Γάλλου πρεσβευτή Rouen έχει μικρή σημασία, αφού ο γαλλικός στρατός και ο στόλος δεν είναι δυνατό να ενεργοῦσαν ανεξάρτητα από τη γενικότερη κυβερνητική πολιτική τῆς Γαλλίας. Και από τις ανακρίσεις για τη δολοφονία του Ι. Καποδίστρια αποδείχτηκε ότι ο γαλλικός στρατός και ἡ γαλλική μοίρα ἔπαιξαν τὸν κυριότερο ρόλο στην ὀργάνωση τῆς συνωμοσίας.

η. Οἱ Ὑδραῖοι

Ἡ ἀνάκριση, παρὰ τὴν ἔκτασή της σὲ πρόσωπα καὶ σὲ οὐσία, δὲν ἀποκάλυψε παρὰ ἐλάχιστα σημεῖα προσέγγισης στὴν Ὑδρα. Κάποιες ἀόριστες μαρτυρίες γιὰ τὴ συνωμοτικὴ ἀντικαποδιστριακὴ δραστηριότητες προσθέτουν βέβαια σημαντικὲς γνώσεις στὰ ὅσα, ἀρκετά, γνωρίζουμε κιόλας, ἀλλὰ δὲν φωτίζουν τὸ ρόλο τῶν Ὑδραίων στὸ εἰδικὸ θέμα τῆς συνωμοσίας γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ Κυβερνήτη. Ἡ ἀνάκριση δὲν ἔφτασε ὡς τοὺς Ὑδραῖους, ἐπειδὴ αὐτὸ ἦταν περίπου ἀδύνατο : ἡ Ὑδρα ἦταν ἀποκλεισμένη καὶ ὅποιαδήποτε πρόσκληση τοῦ ἀνακριτῆ σὲ πρόσωπα ποὺ ἔμεναν στὴν Ὑδρα γιὰ νὰ καταθέσουν θά ἔμενε χωρὶς ἀνταπόκριση, ἐνῶ μιὰ μετάβαση τοῦ ἴδιου τοῦ ἀνακριτῆ ἐκεῖ ἦταν ἀδιανόητη. Ἀλλωστε, ὅσο ὁ γαλλικὸς στόλος ἐξασφάλιζε, ἐνδεχομένως, τὴ συνωμοτικὴ ἐπικοινωνίαν τῆς Ὑδρας μὲ τὴ στεριά, ἄλλο τόσο ἀπομόνωνε τὴν Ὑδρα ἀπὸ τοὺς χώρους τῆς κυβερνητικῆς δραστηριότητος, ὅπως βέβαια ἀπομόνωνε καὶ τὴν κυβέρνησις ἀπὸ τὴν Ὑδρα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τὰ μόνον πρόσωπα ποὺ ἦταν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὴν Ὑδρα καὶ ταυτόχρονα στὴ διάθεσις τῆς προανάκρισης, ἐπειδὴ εἶχαν συλληφθεῖ καὶ φυλακιστεῖ, δηλαδὴ οἱ Ν. Παπαλεξόπουλος καὶ Σπ. Σπηλιωτόπουλος ἀρνήθησαν νὰ ἀπαντήσουν στὰ ἐρωτήματα τοῦ ἀνακριτῆ¹⁰³.

σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ Ι. Καποδίστριας σχεδίαζε νὰ στρατολογήσει ἑλβετικὰ στρατεύματα γιὰ νὰ βοηθήσουν τὴ στρατιωτικὴ δράσις τῶν Ἑλλήνων. (Τὴν πληροφορία, ἡ ὁποία στηρίζεται σὲ ἀρχεὶακὰς πηγὰς, ἀνακοίνωσε ὁ Ἑλβετὸς καθηγητὴς Olivier

Reverdin σὲ ὁμιλίαν του στὸ Ἐθνικὸ καὶ Καποδιστριακὸ Πανεπιστήμιον στίς 26 Ἀπριλίου 1977).

103. Ἀρχεῖο Δ, Ν. Παπαλεξόπουλος καὶ Σπ. Σπηλιωτόπουλος, 14 Νοεμ. 1831.

Έτσι, ή πιό σημαντική πληροφορία για τὸ ρόλο τῶν Ὑδραίων στὴ συνωμοσία για τὴ δολοφονία τοῦ Κυβερνήτη παραμένει αὐτὴ ποὺ ἀναφέρεται στὴν ἀποστολὴ ἑνὸς ἀτόμου ἀπὸ τὰ γαλλικὰ πλοῖα στὴν Ὑδρα, για τὴν ὁποία μιλήσαμε¹⁰⁴. Βέβαια, ή ἐπικοινωνία τῆς Ὑδρας με τὴ στεριά δὲν παρουσίαζε πολὺ μεγάλες δυσχέρειες, ἀλλὰ ἦταν περίπου ἀδύνατη ή ἀπευθείας ἐπικοινωνία με τὸ Ναύπλιο, ἰδιαιτέρα ἀπὸ τὴ θάλασσα¹⁰⁵. Γι' αὐτὸ ἄλλωστε, ἀποχτάει ἰδιαιτέρη σημασία ή πληροφορία για ἐνδεχόμενη συνωμοτικὴ σύνδεση τῆς Ὑδρας με τὸ Ναύπλιο μέσω τῶν γαλλικῶν πλοίων. Ἡ παρουσία «Ὑδραίων σημαντικῶν» στὸ γαλλικὸ βρῖκι ἐπιτρέπει κάθε ὑπόψια γι' αὐτό.

Μιά ἄλλη, ἔμμεση, ἐνδειξὴ για τὴ συμμετοχὴ τῆς Ὑδρας στὴ συνωμοσία για τὴ δολοφονία τοῦ Κυβερνήτη δὲν ἀποκλείεται νὰ εἶναι τὸ ὅτι τὴν ἐπομένη τῆς δολοφονίας μερικοὶ γνωστοὶ καὶ σημαίνοντες ἀντικαποδιστριακοὶ ποὺ εἶχαν καταφύγει στὴν Ὑδρα, εἴτε ἀπὸ μόνοι τους, εἴτε με διαταγὴ τῆς ἀστυνομίας, εἴτε ἐπειδὴ εἶχαν ἐλεγεῖ ὡς ἀντικαποδιστριακοὶ πληρεξούσιοι στὶς ἐπαρχίες τους, δοκίμασαν νὰ ἐπιστρέψουν στὸ Ναύπλιο, ἀλλὰ ή ἀστυνομία τοὺς συνέλαβε καὶ τοὺς φυλάκισε στὸ Μπούρτζι. Πρόκειται για τοὺς Ν. Παπαλεξόπουλο, Σπ. Σπηλιωτόπουλο, Π. Παπατσώνη καὶ ἄλλους¹⁰⁶. Ὅπως ξέρουμε κιόλας, οἱ Ν. Παπαλεξό-

104. Ἀρχεῖα Α καὶ Δ, Μαρίνος Δεσάντης, 14 Νοεμ. 1831. Βλ. καὶ τὴ σημείωση 93.

105. Ἴσως μάλιστα πρέπει νὰ υποθέσουμε πὸς γινόταν κυρίως ἀπὸ τὴν Ἀθήνα, ἂν ἕνα περιστάτικὸ πού συνέβη στὶς 26 Σεπτεμβρίου 1831 μπορεῖ νὰ εἶχε κάποια σχέση με τὶς συνωμοτικὲς ἐπαφὲς τῆς Ὑδρας : τὴν ἡμέρα ἐκείνη μιὰ γολέττα τοῦ πολεμικοῦ στόλου συνέλαβε μιὰ βάρκα ποὺ ἐρχόταν ἀπὸ τὴν Ὑδρα καὶ κατευθυνόταν στὴν Ἀθήνα. Οἱ ἐπιβαίνοντες μετέφεραν γράμματα, τὰ ὁποῖα πέταξαν στὴ θάλασσα καὶ τὰ συνέλεξε ή γολέττα. Ἀπὸ τὶς καταθέσεις τους δὲν διαφωτίζεται ὁ ρόλος τῆς Ὑδρας, ἀλλὰ οὔτε ἀπὸ τὰ ἐρωτήματα ποὺ τοὺς υποβλήθηκαν φαίνεται νὰ περιέχονταν στὶς ἐπιστολὲς ἐπιβαρυντικὰ στοιχεῖα για τοὺς Ὑδραῖους (Ἀρχεῖο Δ, Ι. Ἀποστόλου, Ἀναστ. Μπαλάνος, Γκίκας Μελα-

χροινός, Κυριάκος Χατσῆ Ἀλέξη καὶ Ι. Χατσῆ Μελέτης, 26 Σεπτ. 1831. Αὐτοὶ ἦταν οἱ ἐπιβάτες τῆς βάρκας. Οἱ καταθέσεις τους δὲν περιλαμβάνονται στοὺς πίνακες Ι καὶ ΙΙ, ἐπειδὴ ἔγιναν πρὶν ἀπὸ τὴ δολοφονία καὶ δὲν ἔχουν σχέση μ' αὐτήν). Ὁ Κάρπος Παπαδόπουλος, ὅ.π., σ. 189, γράφει τὰ ἐξῆς για τὴν ἐπικοινωνία τῆς Ὑδρας με τὴ στεριά : «Ὁ Σατανάς δὲ (ἐννοεῖ τὸν Ἀλ. Μαυροκορδάτο), ἔχων συνεχῆ ἀλληλογραφίαν δια ἀλιευτικῶν πλοιαρίων με τὸ δολοφόνον παράρτημα τοῦτο τῆς σπείρας του καὶ βλέπων τὴν βραδύτητα τῆς στυγερῆς πράξεώς του, ἀπειλήσε αὐτὸ με τὴν ἀπόλειαν τῆς ζωῆς του, ἂν δὲν ἐπιταχύνουν τὸ ἔργον».

106. Ἀρχεῖο Δ, Π. Παπατσώνης, Γ. Ροδιώτης, Ι. Σούτσος, Σπυρ. Σπηλιωτόπουλος, Ν. Παπαλεξόπουλος - Ι. Σούτσος (σὲ ἀντιπαράσταση), Ν. Παπαλεξόπουλος, Ἀνδρ. Κομνηνός

πουλος και Σπ. Σπηλιωτόπουλος, μαζί με άλλους, είχαν λάβει μέρος στη στάση της Μάνης, ξεκινώντας από την "Υδρα με υδραϊκά πλοία"¹⁰⁷, όπου και επέστρεψαν με γαλλικό.

Πάντως, ή προσπάθεια μερικῶν ἀπὸ τοὺς σημαίνοντες ἀντικαποδιστριακούς νὰ ἐπιστρέψουν ἀπὸ τὴν "Υδρα στὸ Ναύπλιο τὴν ἐπομένη τῆς δολοφονίας δὲν θὰ ὑποδῆλωνε ἀναγκαστικὰ συμμετοχὴ τους στὴ συνωμοσία γιὰ τὴ δολοφονία, ἀν καὶ ἄλλες ἐνέργειές τους δὲν τοὺς εἶχαν καταστήσει ὑποπτους.

Ἐπάρχει ἐπίσης καὶ ἡ πληροφορία πὼς οἱ Ἑδραῖοι ἀπὸ παλαιότερα σχεδίαζαν τὴ δολοφονία τοῦ Γ. Καποδίστρια καὶ ὅτι τρεῖς μῆνες πρὶν ἀπὸ τὴ δολοφονία εἶχαν ὑποσχεθεῖ στὸν Πετρόμπετη 500 τάληρα γιὰ νὰ ὀργανώσει τὴ δολοφονία τοῦ Κυβερνήτη «εἰς τὸν περίπατον»¹⁰⁸. Ἄλλοι πάλι κατέθεσαν ὅτι εἶχαν παρακολουθήσει ἀόριστες καὶ ἀκατάληπτες συζητήσεις στὸ σκοτάδι γιὰ κάποια δολοφονία στὸν περίπατο¹⁰⁹.

Θ. Ὁ ρόλος τῆς Ἀγγλίας

Ἡ νεοελληνικὴ ἱστοριογραφία, ὅταν δὲν δέχεται τὴ δολοφονία ὡς προσωπικὴ ἐκδίκηση, τείνει νὰ θεωρήσει ὡς κύριο ὑπεύθυνο τὴν Ἀγγλία καὶ τὴν πολιτικὴ της. Ἐντούτοις, στὴν προανάκριση δὲν προέκυψαν οὐσιαστικὲς ὑποψίες γιὰ ὁποιαδήποτε ἀνάμιξη τοῦ ἀγγλικοῦ παράγοντα

καὶ Β. Γ. Ἀνωτόπουλος, 14 Νοεμ. 1831. Ὁ Θ. Κολοκοτρώνης, ὁ.π., σ. 185, γράφει γι' αὐτὰ τὰ πρόσωπα: «Εἰς τὴν Ἑδραν, μόλις ἔμαθαν ὅτι ὁ Κυβερνήτης ἐσκοτώθηκεν, ἐκίνησαν ὁ Σπηλιωτόπουλος καὶ Παπαλεξόπουλος καὶ ἄλλοι καὶ ἔτρεξαν εἰς τὸ Ἀνάπλι διὰ νὰ κάμουν ὅ,τι θέλουν καὶ νὰ βάλουν εἰς ταραχὴν. Τοὺς ἐπιτάσαμε καὶ τοὺς ἐβάλαμε στὸ Καστέλι».

107. Ἀρχεῖο Δ, Γ. Σοῦτσος, 14 Νοεμ. 1831: «Καθ' ὅσον ἔμαθα εἰς Ἑδραν, ἐπαγγελματικῶς, μετ' ἔγγραφα τοῦ Κοινοῦ τῆς Ἑδρας, ἦτον ἐφωτισμένος ὁ Ἐμμανουήλ, ἀδελφὸς τοῦ Δημητρίου Βουλγαρη, ἔπειτα μετ' αὐτοῦ ἦσαν καὶ διάφοροι ἄλλοι, ἀγνοῶ ὑπὸ ποῖον τίτλον, ὡς ὁ Σπηλιωτόπουλος, Παπαλεξόπουλος, ἓνας ἄλλος νέος, τὸν ὁποῖον δὲν γνωρίζω, ἄλλος νέος, Ἀνδρέας νομίζω, Παπαθανασό-

πουλος καὶ ἄλλοι». Ὁ Κάρπος Παπαδόπουλος, ὁ.π., σ. 189, ποὺ ἦταν Φρούραρχος Ναυπλίου στὴν περίοδο ἐκείνη, θεωρεῖ τὸ Ν. Παπαλεξόπουλο (τὸν ὁποῖο ἀπὸ παραδρομὴ ὀνομάζει Σπύρο) μέλος τῆς «μυστικῆς ἐταιρείας» ποὺ εἶχε γιὰ σκοπὸ νὰ δολοφονήσει τὸν Κυβερνήτη: «Ἐν τούτοις, ἐξαγριωθεὶς πάλιν ὁ Σατανάς, σχημάτισε πάλιν μυστικὴν ἐταιρίαν ἐν τῇ ἰδίᾳ πρωτεύουσῃ παρὰ τῶν Κυρίων Ἀνδρέα Καλαμογδάρτη, Ἀναστάσιον Λόντον, Παπαλεξόπουλο Σπύρο, Κωνσταντῖνον καὶ Γεώργιον Μαυρομιχάλην, εἰς οὓς ἀνέθεσε νὰ πράξουν τὴν στυγερὰν δολοφονίαν τοῦ Κυβερνήτου».

108. Ἀρχεῖα Α καὶ Δ, Λυμπεράκης Γιαννακόπουλος, 26 Νοεμ. 1831.

109. Ἀρχεῖα Α καὶ Δ, Π. Γ. Ρόδιος, 29 Ἰαν. 1832 καὶ Χ. Οἰκονομίδης, 27 Ἰαν. 1832.

στή συνωμοσία για τή δολοφονία. Ἡ μόνη σχετική μαρτυρία, ἀόριστη κι αὐτή, προέρχεται ἀπὸ τὸν Ι. Καραγιάννη, ὁ ὁποῖος κατέθεσε ὅτι οἱ Γ. καὶ Κ. Μαυρομιχάλης τοῦ ἔλεγαν: «Ἡμεῖς ἔχομεν ἀκόμη καὶ νὰ φάγωμεν καὶ νὰ πῖωμεν¹¹⁰ καί, ἂν δὲν ἤμεθα συναγροικισμένοι μὲ τὰ γράμματα καὶ ὀρισμένοι μὲ τὸν Πολιτάρχην, μὲ τὸν Καλαμογδάρτην, μὲ τὸν Λόντον καὶ μὲ τοὺς Ἰγγλέζους καὶ Φραντσέζους, ἀπεφασίζαμεν ποτὲ νὰ κάμωμεν κανὲν τέτοιο πράγμα»¹¹¹;

Εἶναι ἐπίσης ἀξιόπρόσεκτο ὅτι οἱ σύγχρονοι μὲ τὰ γεγονότα ἀπομνημονευματογράφοι δὲν κατηγοροῦν τοὺς Ἕλληνας ὡς κύριους ὑπεύθυνους γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς συνωμοσίας· μερικοὶ μόνο θεωροῦν βέβαιον ὅτι ἡ ἀγγλικὴ πρεσβεία γνώριζε τὶς προετοιμασίες γιὰ τὴ δολοφονία καὶ τὶς ἐνθάρρυνε. Ἡ ἀπόδοση στοὺς Ἕλληνας ῥόλου πρωταγωνιστῆ στὴν προετοιμασία εἶναι ἔργο μεταγενέστερων ἱστορικῶν, οἱ ὁποῖοι ἐρμήνευσαν τὰ γεγονότα ὄχι ὕστερα ἀπὸ μελέτη τῶν πηγῶν, ἀλλὰ μὲ βάση πολιτικὴς ἀνάγκης τῆς στιγμῆς. Ἀνάλογη ἄλλωστε ἔννοια ἔχει καὶ ἡ ἀπόδοση στὴ δολοφονία τοῦ χαρακτήρα μιᾶς προσωπικῆς ἐκδίκησης.

Ἀσφαλῶς, δὲν πρέπει νὰ ἀμφιβάλλουμε ὅτι οἱ Ἕλληνοὶ ποὺ βρίσκονταν στὴν Ἑλλάδα (πρεσβεία, στόλος κλπ.) γνώριζαν τὴν ὑπαρξὴ τῆς συνωμοσίας ποὺ προετοίμαζε τὴ δολοφονία τοῦ Ι. Καποδίστρια καὶ δὲν ἀποκλείεται νὰ τὴν ἐνθάρρυναν¹¹², ἀλλὰ ὅποιαδήποτε ἐνεργὸς συμμετοχὴ τους, εἴτε στὴ συνωμοσία, εἴτε στὴν προετοιμασία τῆς δολοφονίας πρέπει, γιὰ τὴν ὥρα, νὰ θεωρεῖται ἐντελῶς ἀμφίβολη. Ἐκεῖνο ποὺ δὲν πρέπει νὰ θεωρεῖται ἀμφίβολο εἶναι ὅτι ὁ ἀγγλικὸς παράγοντας θὰ τήρησε εὐμενὴ στάση ἀπέναντι στὴ συνωμοσία, ἐπειδὴ ἡ ἀπομάκρυνση τοῦ Ι. Καποδίστρια ἀπὸ τὴν ἐξουσία ἐξυπηρετοῦσε τὰ ἀγγλικὰ συμφέροντα στὴν Ἑλλάδα.

110. Στὸ σημεῖο αὐτὸ πρέπει νὰ ἀναφεροῦν ὅσα σχετικὰ ἰσχυρίζεται γιὰ τοὺς Γ. καὶ Κ. Μαυρομιχάλους ὁ Ι. Μακρυγιάννης, ὁ.π., σ. 311: «Τοὺς πλάκωσαν οἱ δαινεσταὶ τους, τοὺς γύρευαν τὸ δικό τους. Δὲν εἶχαν οὔτε ψωμὶ νὰ φᾶνε».

111. Ἀρχεῖα Δ καὶ Κ, Ι. Καραγιάννης, 11 Ὀκτ. 1831.

112. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ι. Καραγιάννη (Ἀρχεῖα Δ καὶ Κ, 11 Ὀκτ. 1831) ποὺ κατέθεσε ὅσα ἀναφέρθηκαν προηγουμένως, γιὰ γνώση τῆς συνωμοσίας

καὶ ἐνθάρρυνσή της μιλάει καὶ ὁ Δ. Γ. Δημητρακάκης στὰ ἀνέκδοτα ἀπομνημονεύματά του, ὅπως ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν Ι. Βλαχογιάννη στοῦ Ν. Δ. Κασομούλη, ὁ.π., σελ. 434. Ἀκόμη πιὸ ἀξιόλογη εἶναι ἡ πληροφορία, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ Ἕλληνας πρεσβευτὴς Dawkins εἶχε συστήσει στὸν Κυβερνήτη νὰ προσέχει γιὰ τὴν προσωπικὴ του ἀσφάλεια, γιὰτὶ κινδύνευε ἡ ζωὴ του (Δ. Α. Κόκκινος, ὁ.π., σ. 519).

Προκαλεί πάντως εντύπωση ή αφάνταστα πενιχρή πληροφόρηση τῆς ἀγγλικῆς κυβέρνησης ἀπὸ τοὺς ἐδῶ ἀντιπροσώπους τῆς, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὶς δημοσιευμένες περιλήψεις τῶν Ἀγγλικῶν Ἀρχείων. Ἔτσι, στὶς 7/19 Ὀκτωβρίου 1831, ὁ Dawkins πληροφόρησε τὸν Palmerston ὅτι οἱ δυὸ Μαυρομιχαλαῖοι «ἐνήργησαν ἐξ ἰδίας πρωτοβουλίας», προφανῶς ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ διάφορα σχέδια ποὺ ὑπῆρχαν γιὰ τὴ δολοφονία καὶ ποὺ εἶχαν περιέλθει σὲ γνώση τῆς ἀστυνομίας, ὅπως ἀντιφάσκοντας ἰσχυρίζεται ὁ ἴδιος¹¹³. Γιὰ πράξη προσωπικῆς ἐκδίκησης μιλάει καὶ ὁ Ἀγγλος πρόξενος στὴν Πάτρα Crowe σὲ γράμμα του στὸν Palmerston στὶς 5/17 Ὀκτωβρίου 1831¹¹⁴.

7. Ἡ κυβερνητικὴ στάση καὶ τὰ ἐπακόλουθα τῆς δολοφονίας

Οἱ ἀνακρίσεις γιὰ τὴ δολοφονία τοῦ Ι. Καποδίστρια ἔδειξαν, ἀπὸ ὅσο μπορούμε νὰ συμπεράνουμε μὲ τὶς πληροφορίες ποὺ διαθέτουμε, μὲ ἀρκετὴ σαφήνεια ὅτι ἄμεσος στόχος τῆς συνωμοσίας δὲν ἦταν ἡ πραξικοπηματικὴ κατάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τοὺς ἀντικαποδιστριακοὺς μὲ τὴ βοήθεια τῶν Γάλλων· ἀν ὑπῆρχε τέτοιο σχέδιο, κάποιες πληροφορίες θὰ εἶχαν ἀσφαλῶς διαρρεύσει. Ἀντίθετα μάλιστα, φαίνεται ὅτι τὸ πρῶτο ποὺ ἐνδιέφερε ἦταν ἡ δολοφονία τοῦ Κυβερνήτη καὶ τὰ ὑπόλοιπα ἀφήνονταν στὴν ἐξέλιξη τῶν γεγονότων, ἐπειδὴ οἱ συνωμότες πίστευαν ἴσως ὅτι τὸ μόνον ἐμπόδιο ἦταν ὁ Κυβερνήτης καὶ ὅτι ἡ συνέχεια θὰ ἦταν γι' αὐτοὺς εὐκολή. Ἀπὸ τὶς καταθέσεις τῶν προσώπων ποὺ ἦταν σὲ θέση νὰ γνωρίζουν τὰ σχέδια τῶν συνωμοστῶν προκύπτει ὅτι ἡ ἀναμενόμενη στρατιωτικὴ ἐπέμβαση τῶν Γάλλων στὸ Ναύπλιο θὰ εἶχε γιὰ στόχο τὴν κατάληψη τῆς ἐξουσίας γιὰ ἓνα διάστημα ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς Γάλλους μὲ σκοπὸ νὰ «εἰρηνεύσουν τὸν λαόν»¹¹⁵. Ἀλλωστε, σύμφωνα μὲ αὐτὰ ποὺ ἔλεγαν οἱ Γ. καὶ Κ. Μαυρομιχαλαῖοι δὲν ἀποκλείεται ἡ ἀνάθεση τῆς ἐξουσίας στοὺς Γάλλους¹¹⁶, χωρὶς βέβαια νὰ ἀποκλείεται αὐτὰ νὰ ἦταν ἐπιθυμίες τῆς οἰκογένειας Μαυρομιχάλη καὶ ὄχι σχέδια τῆς συνωμοσίας.

113. Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, *Μνημεῖα ἑλληνικῆς ἱστορίας*, ἀρ. 9, ἀρ. ἐγγρ. 1546.

114. Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, *Μνημεῖα ἑλληνικῆς ἱστορίας*, ἀρ. 9, ἀρ. ἐγγρ. 1619.

115. Ἀρχεῖα Δ καὶ Κ, Ι. Καραγιάννης, 11 Ὀκτ. 1831 : «Ὅτι θὰ ἐβγουν [οἱ Γάλλοι] ἀπὸ τὰ Πέντε Ἀδελφια

ἀπὸ τὰ καράβια διὰ νὰ μᾶς διοικήσουν καὶ νὰ εἰρηνεύσουν τὸν λαόν...».

116. Ἀρχεῖα Δ καὶ Κ, Ι. Καραγιάννης, 11 Ὀκτ. 1831 : «... καὶ τότε βλέπομεν ἢ Φραντσέζους θὰ βάλωμεν ἢ τὸν πατέρα μας θὰ κατεβάσωμεν ἀπὸ τὸν Ἴτσακαλὲ νὰ τὸν κάμωμεν ἀρχηγόν».

“Όλα αυτά πάντως, και ιδιαίτερα ή άναμονή για μιá στρατιωτική επέμβαση τών Γάλλων με σκοπό να τηρηθεῖ ή τάξη, σημαίνουν πώς οί οργανωτές τῆς δολοφονίας άνέμεναν τήν εκδήλωση ταραχών από τούς καποδιστριακούς έναντίον τους, πράγμα που θά διευκόλυνε τή γαλλική επέμβαση. Σύμφωνα μάλιστα με όρισμένες πληροφορίες άναμενόταν εμφύλιος πόλεμος¹¹⁷.

Ώστόσο, τά πράγματα δέν εξελίχτηκαν όπως περίμεναν οί αντίπαλοι του Κυβερνήτη και τó σχέδιο άρχισε να μη λειτουργεί σωστά από τήν πρώτη στιγμή μετά τή δολοφονία, όταν ό Πολιτάρχης Π. Κακλαμάνος, ύστερα από μιá νύχτα κραιπάλης που πέρασε σε σπίτι κοινών γυναικών, δέν μπόρεσε να συγκεντρώσει τούς στρατιώτες του και να φτάσει έγκαιρα στους γύρω από τήν εκκλησία του Αγίου Σπυριδωνα δρόμους, ώστε να διευκολύνει τή φυγή τών δολοφόνων προς τά Πέντε Άδελφια, από όπου προφανώς, όπως είδαμε, θά τούς παραλάμβανε γαλλικό πλοίο για να τούς μεταφέρει σε ασφαλές μέρος¹¹⁸. Τό αποτέλεσμα είναι γνωστό : ό Κ. Μαυρομιχάλης σκοτώθηκε επιτόπου και οί άλλοι τρεις βρέθηκαν σχεδόν άμέσως στα χέρια τών άρχών, ενώ οί Ι. Καραγιάννης και Άνδρ. Γεωργίου έδωσαν στις άνακριτικές άρχές τις πιο σημαντικές πληροφορίες για τή συνωμοσία και τήν οργάνωση τῆς δολοφονίας.

Τελικά, ή άνωμαλία, από τήν όποία οί συνωμότες περίμεναν να δημιουργηθοῦν οί συνθήκες για να καταλυθεῖ τó καποδιστριακό κράτος, δέν έγινε, ίσως επειδή καμιά από τις αντίπαλες παρατάξεις δέν γνώριζε ακριβώς τή δύναμη και τά σχέδια τῆς άλλης¹¹⁹, ίσως επειδή βασικοί παράγοντες τῆς συνωμοσίας δέν έφεραν σε πέρας τó έργο που ένδεχομένως τούς είχε άνατεθεῖ¹²⁰. Έτσι, εκτός από τις πρώτες εκδηλώσεις

117. Σ' αὐτή τή συζήτηση σε ένα σκοτεινό κατώι, για τήν όποία μιλήσαμε, άκούστηκαν και τά εξής για τó τί θά συνέβαινε μετά τή δολοφονία του Κυβερνήτη στόν περίπατο : «... τρέχουμε εις τήν όπλοθήκην θ' άρχιση ό πόλεμος και, αν κατά περίστασιν δέν υπερισχύσωμεν, τότε βάζομεν φωτιά και όπως εἴθη ως εἴθη» (Άρχεῖο Δ, Χρ. Οικονομίδης, 27 Ίαν. 1832 και Π. Γ. Ρόδιος, 29 Ίαν. 1832).

118. Βλ. και Δ. Α. Κόκκινου, *ό.π.*, σ. 524 και 527.

119. Ό Δ. Α. Κόκκινος, *ό.π.* σ.

527, γράφει σχετικά : «Οί μετέχοντες τῆς συνωμοσίας έφοβοῦντο ότι ό ύπακούων εις τούς καποδιστριακούς στρατός θά προέβαινε εις συλλήψεις τών αντίθετων και εις ώμότητας. Οί δέ καποδιστριακοί δέν εγνωρίζον μέχρι ποίου σημείου είχε φθάσει ή συνωμοσία και ποῖον ἦτο τó πρόγραμμά της. Έφαντάζοντο ότι οί μυημένοι εις τó κίνημα θά ώρμοῦσαν προς τά ύπουργεῖα δια να καταλάβουν τήν έξουσίαν και ότι αἱ διώξεις και αἱ σφαγαῖ ἦσαν άναπόφευκτοι».

120. Ό Θ. Κολοκοτρώνης, *ό.π.*,

τῶν κατοίκων τῆς πρωτεύουσας, πού εἶχαν καθαρὰ συγκινησιακὸ χαρακτήρα, καὶ ἀπὸ μερικές ζωηρὲς ἐκδηλώσεις ἐναντίον τῶν Gérard καὶ Ἄντ. Καλαμογδάρτη, πού περιφέρονταν στὴν πλατεία τοῦ κυβερνητικοῦ μεγάρου καὶ μιλοῦσαν προκλητικὰ¹²¹, καὶ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἀπαίτηση πού ζωηρὰ πρόβαλε στὸ Rouen τὸ συγκεντρωμένο πλῆθος νὰ παραδώσει ἀμέσως τοὺς δολοφόνους, καμιά ἄλλη ἐκδήλωση δὲν σημειώθηκε πού νὰ δικαιολογοῦσε ἐπέμβαση ξένου στρατοῦ. Παράλληλα, ἡ ἄμεση ἀνάληψη τῆς ἐξουσίας ἀπὸ τριμελὴ Κυβερνητικὴ Ἐπιτροπὴ, στὴν ὁποία μετεῖχε καὶ ὁ Ι. Κωλέτης, ἡ σύλληψη τῆς ομάδας Ν. Παπαλεξόπουλου καὶ ἡ ἀντίδραση τοῦ τακτικοῦ στρατοῦ στὰ σχέδια τοῦ στρατηγοῦ Gérard¹²² δημιούργησαν ἕνα κλίμα φαινομενικῆς ἰσορροπίας.

Στὴν πραγματικότητα, ἡ σχετικὴ ἡρεμία πού ἐπικράτησε καὶ ἡ ἔλλειψη ἄμεσης ἀντίδρασης ἀπὸ τὴν κυβερνητικὴ πλευρὰ φανερώνει αὐτὸ πού ἀναφέρεται στὴν ἀρχὴ αὐτῆς τῆς μελέτης, ὅτι δηλαδή ἡ κυβέρνησις δὲν διέθετε οὐσιαστικὴ ἐξουσία· τὸ ὅτι ἡ ἐξουσία δὲν περιῆλθε ἀμέσως στοὺς ἀντικαποδιστριακοὺς ὀφείλεται κυρίως στὴν ἀδυναμία τους νὰ κινητοποιήσουν ὀργανωμένες δυνάμεις μέσα στὸ Ναύπλιο, καθὼς καὶ στὴν ἀνάθεση τῆς στρατιωτικῆς δράσης στοὺς Γάλλους.

Ἰδιαιτέρα ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ κυβερνητικὴ στάση ἀπέναντι στοὺς ἔνοχους γιὰ τὴ δολοφονία. Ἡ στάση αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ χαρακτηριστεῖ παρὰ ὡς ἐξαιρετικὰ ἤπια στὴ διάρκεια τῆς προανάκρισης, ἐνῶ στὴν πραγματικότητά δὲν ἐπιβλήθηκαν ποινὲς ἀπὸ δικαστήρια, ἢ, ὅπως ἀναφέρεται καὶ ἄλλοῦ, «ἡ ὑπόθεσις ἐκοιμήθη δικαστικῶς»¹²³. Ἐκτὸς ἀπὸ τὴ θανατικὴ καταδίκη τοῦ Γ. Μαυρομιχάλη καὶ τὶς καταδικές τοῦ Ι. Καραγιάννη σὲ ἰσόβια καὶ τοῦ Ἄνδρ. Γεωργίου σὲ 10 χρόνια φυλάκιση, τὰ δικαστήρια δὲν ἀσχολήθηκαν πιά μὲ τὴν ὑπόθεση τῆς δολοφονίας τοῦ Κυβερνήτη· ἄλλωστε, ὅπως ξέρουμε, οὔτε τακτικὴ ἀνάκρισις δὲν διατάχθηκε. Ἀντίθετα μάλιστα, ἡ κυβέρνησις προσπάθησε μὲ ἡμίμετρα καὶ αὐθαίρετη ἐπιβολὴ ποινῶν νὰ παρακάμψει τὴν ὑπόθεση καὶ νὰ ἀποφύγει τὶς ὀξυτήτες. Αὐτὴ ἡ κυβερνητικὴ στάσις ὑπαγορεύθηκε ἴσως, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν πραγματικὴ ἀνισορροπία στὶς πολιτικὲς σχέσεις πού

σ. 185, γράφει: «Τὸ τακτικὸν ἐστάθηκε πιστὸν εἰς τὸν ὄρκον του καὶ ἐμπόδισε τὴν σφαγὴ καὶ τὴν φωτιά», ἐνῶ, ὅπως ξέρουμε, τὸ σχέδιο τῆς συνωμοσίας ὑπολόγιζε πολὺ στὴν ἐπέμβαση τοῦ τακτικοῦ.

121. Ἀρχεῖο Μ, Γ. Γλαράκης πρὸς Μιχαὴλ Βόδα (Σοῦτσο).

122. Εἶδαμε καὶ πιὸ πάνω ὅτι, ὅπως ἔγραφε ὁ Γ. Γλαράκης στὸ Μιχαὴλ Βόδα (Σοῦτσο) (Ἀρχεῖο Μ., ὁ.π.) τὴν ἐπομένη τῆς δολοφονίας κανένας ἀξιωματικὸς ἢ στρατιώτης δὲν ᾔθελε νὰ ἔλθει σὲ ἐπαφὴ μὲ τοὺς Gérard καὶ Pellion.

123. Δ. Α. Κόκκινος, ὁ.π., σ. 544.

δημιουργούνταν φυσιολογικά από την ίδια την πράξη τής δολοφονίας, και από την έκταση και τη σοβαρότητα τής συνωμοσίας που αποκαλύπτονταν με την πρόοδο τής προανάκρισης. "Έτσι, ενώ ο 'Αναστ. Λόντος και ο 'Αντ. Καλαμογδάρτης φυλακίστηκαν χωρίς δίκη και ή ομάδα του Ν. Παπαλεξόπουλου, επίσης χωρίς δίκη, φυλακίστηκε στο Μπούρτζι, ο στρατηγός Gérard πείστηκε, ύστερα από πολλές προσπάθειες, να παραιτηθεῖ και ο Πολιτάρχης Π. Κακλαμάνος, παρά τις μεγάλες ευθύνες του, απλώς απομακρύνθηκε από τη θέση του, επειδή ο 'Υπουργός τῶν Στρατιωτικῶν Ρόδιος ἔδειξε γι' αὐτὸν ιδιαίτερο ἐνδιαφέρον¹²⁴.

"Έτσι, ἡ ὑπόθεση τής δολοφονίας τοῦ Ι. Καποδίστρια δὲν ἔφτασε στὰ δικαστήρια και ἐπομένως ἡ ἔκταση και ὁ οὐσιαστικὸς ρόλος τής συνωμοσίας ἔμειναν στὸ σκότος. Ἀντίθετα μάλιστα ἀφέθηκε νὰ καλλιεργηθεῖ ἡ ἐντύπωση ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ τὸ ἀποτέλεσμα προσωπικῆς διένεξης ἀνάμεσα στὸν Κυβερνήτη και στὴν οἰκογένεια Μαυρομιχάλη, ἐνῶ παρατηρήθηκαν καθυστερήσεις και ἀτέλειες στὴν προανάκριση¹²⁵. Ἄλλὰ και γενικότερα, φαίνεται πὼς ἡ κυβέρνηση εἶχε λόγους νὰ μὴν ἀποκαλύψει τίς πραγματικὲς διαστάσεις τής συνωμοσίας, ὅπως μπορούμε νὰ συμπεράνουμε ἀπὸ τὴν ἔκθεση γιὰ τὰ γεγονότα, τὴν ὁποία διάβασε στὴν Ε' Ἐθνοσυνέλευση ὁ συμβοηθὸς τοῦ 'Υπουργοῦ τής Δικαιοσύνης στίς 7 Ἰανουαρίου 1832¹²⁶, ὅταν δηλαδὴ οἱ ἀνακρίσεις εἶχαν οὐσιαστικὰ περατωθεῖ. Στὴν ἔκθεση αὐτὴ διαπιστώνουμε τὴν προσπάθεια νὰ περιοριστεῖ ἡ ἐνοχὴ στοὺς καταδικασμένους δολοφόνους και νὰ ἀποδοθεῖ και πάλι στὴν "Υδρα ἡ εὐθύνη γιὰ τὴν ὀργάνωση τής συνωμοσίας, ἐνῶ γιὰ τὸ ρόλο τῶν Γάλλων δὲν γίνεται λόγος.

Σ' αὐτὸ ἀκριβῶς, δηλαδὴ στὸ ρόλο τῶν Γάλλων, ἴσως νὰ ὀφείλεται ἡ κυβερνητικὴ προσπάθεια νὰ ἐπιβληθεῖ σιωπὴ σχετικὰ μὲ τὴν ἔκταση τής συνωμοσίας. Μιὰ προσαγωγή σὲ δίκη, τοῦ Gérard π.χ., θὰ ὀδηγοῦσε στὴν ἀποκάλυψη και τῶν σχεδίων τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ νὰ ἐπέμβει δυναμικὰ και νὰ καταλάβει τὴν ἐξουσία, πράγμα πού θὰ δυσχέραινε τίς σχέσεις τοῦ νεαροῦ ἑλληνικοῦ κράτους μὲ τὴ Γαλλία και θὰ ὄξυνε τὸν ἀνταγωνισμό ἀνάμεσα στίς τρεῖς μεγάλες δυνάμεις μὲ ἀπρόβλεπτες συνέπειες γιὰ τὴν τρυφερὴ ἀκόμη ἑλληνικὴ ἀνεξαρτησία. Ἄλλωστε, εἶναι πολὺ ἀμφίβολο ἂν ὁ ντόπιος, ὁ ἑλληνικὸς, φιλογαλλικὸς παράγοντας θὰ ἐπέτρεπε τὴν ἀποκάλυψη τοῦ πραγματικοῦ ρόλου τοῦ γαλλικοῦ στρατοῦ. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα, τής ἐπιβολῆς δηλαδὴ μιᾶς σκόπιμης

124. Δ. Α. Κόκκινος, *ὁ.π.*, σ. 541.

125. Ἄρχεϊο Κ, Ν. Γ. Παγκαλάκης πρὸς Γ. Γλαράκη, 13 Νοεμ. 1831.

Βλ. και τὴ σημ. 15, στή σελ. 236.

126. Βλ. Π. Κ. Ἐνεπεκίδη, *ὁ.π.*, σ. 233 - 247.

σιωπῆς πρέπει νὰ ἐρμηνευθεῖ ἡ χαρακτηριστικὴ εὐκολία, μὲ τὴν ὁποία οἱ ἐδῶ ξένοι διπλωμάτες πληροφοροῦσαν τὶς κυβερνήσεις τους ὅτι ἡ δολοφονία τοῦ Ι. Καποδίστρια δὲν ἦταν παρὰ μιὰ πράξη προσωπικῆς ἐκδίκησης¹²⁷. Καὶ δὲν πρέπει νὰ μὴν παρατηρήσουμε στὸ σημεῖο αὐτὸ τὴ σύμφωνη ἐρμηνεία ἐλληνικῆς κυβέρνησης καὶ ξένων διπλωματῶν.

8. Ἀνακεφαλαίωση

Ἡ σύνταξη τῆς μελέτης αὐτῆς ὑπαγορεύθηκε ἀπὸ ποικίλους λόγους : πρόκειται γιὰ μιὰ πολιτικὴ δολοφονία πρώτου μεγέθους σὲ βάρος τοῦ ἀρχηγοῦ ἑνὸς νεαροῦ κράτους, ποὺ δημιουργήθηκε σὲ μιὰ ἐξαιρετικὰ εὐαίσθητη ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν διεθνῶν ἀνταγωνισμῶν, περιοχῆ· πρόκειται ἐπίσης γιὰ τὴ μελέτη γνωστῶν καὶ ἄγνωστων ὡς τώρα ἀρχαιολογικῶν πηγῶν, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἀναδύεται μιὰ ἱστορικὴ πραγματικότητά ἀρικετὰ διαφορετικῆ ἀπ' αὐτὴν ποὺ γνωρίζαμε.

Ἡ νεοελληνικὴ ἱστοριογραφία, μὲ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, δὲν φάνηκε νὰ δίνει ἰδιαίτερη σημασία στὸ γεγονός τῆς δολοφονίας τοῦ Ι. Καποδίστρια καὶ ἔτεινε νὰ τὴν ἀποδίδει σὲ κίνητρα προσωπικῶν ἀντιθέσεων, συνεχίζοντας ἔτσι καὶ ἀναπαράγοντας τὴν ἐπίσημη κυβερνητικὴ ἀποψη τοῦ 1832, ἡ ὁποία εἶχε ὑπαγορευθεῖ ἀπὸ πολιτικὴ σκοπιμότητα. Τὸ ὅτι ἡ ἱστοριογραφία μας ἀπέφυγε ὡς τώρα νὰ προσφύγει στὴ μελέτη τῶν πηγῶν γιὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ γεγονότος αὐτοῦ σχετίζεται μὲ τὴν ἐπιθυμία καὶ τὴν τάση της, τάση ἰδεολογικὴ καὶ πολιτικὴ, νὰ μὴν ἀποκαλυφθοῦν οἱ ἀντιθέσεις, ἐγγενεῖς καὶ ἐπίσηματες, ποὺ ἔφτασαν σὲ μιὰ τέτοια ὀξύτητα, ὥστε νὰ καταλήξουν στὴ δολοφονία τοῦ Κυβερνήτη. Βέβαια, ἡ νεοελληνικὴ ἱστοριογραφία δὲν παρέλειψε νὰ ἐντάξει τὴ δολοφονία στὸ γενικὸ πολιτικὸ κλίμα τῆς ἐποχῆς καὶ αὐτὸ θὰ ἦταν μιὰ σημαντικὴ προσφορά, ἂν ἡ πολιτικὴ ἀντίθεση δὲν ἐρμηνευόταν μὲ τὴν προσωπικὴ ἐκδίκηση.

Ἀπὸ ὅσα, σύμφωνα μὲ τὸ προανακριτικὸ ὕλικό, ἔχουν προκύψει ὡς τώρα δὲν μένει καμιὰ ἀμφιβολία ὅτι στὴ δολοφονία τοῦ Κυβερνήτη Ι. Καποδίστρια συμπυκνώνονται οἱ κοινωνικὲς ἀντιθέσεις τοῦ νεοελλα-

127. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς ἀναφορὲς τῶν Dawkins καὶ Crowe πρὸς τὸν Palmerston, ποὺ ἀναφέρονται ἄλλοῦ (σημ. 114 καὶ 115, σελ. 274), πρέπει νὰ προστεθεῖ ἐδῶ ὅτι καὶ ἡ αὐστριακὴ πρεσβεία τῆς Κωνσταντινουπόλης, σὲ ἐκθεσὴ της στὶς 25 Ὀκτωβρίου 1831,

ἐντάσσει βέβαια τὴ δολοφονία στὸ συνολικὸ πολιτικὸ κλίμα, ἀλλὰ τὴ θεωρεῖ «ἀποτέλεσμα ἰδιωτικῆς ἐκδίκησης τῆς οἰκογενείας τῶν Μαυρομιχαλῶν» (Γ. Ν. Φιλάρτετος, *Ξενοκρατία καὶ βασιλεία ἐν Ἑλλάδι 1821 - 1897*, Ἄθ. 1973, σ. 61).

δικού χώρου, όπως δημιουργήθηκαν κάτω από νέους οικονομικούς όρους στο τέλος του 18ου και στις αρχές του 19ου αιώνα και εξύβηθησαν στη διάρκεια της Έπανάστασης, και οι διεθνείς ανταγωνισμοί για τον έλεγχο στον από στρατηγική άποψη εξαιρετικά σημαντικό χώρο του νεοελληνικού κράτους, που η ανεξαρτησία του φαινόταν να είναι, ακόμη το 1831, υπό αίρεση.

Από άλλες μελέτες έχει αποδειχτεί ότι η αποστολή του γαλλικού στρατού στην Πελοπόννησο είχε βέβαια για σκοπό την απομάκρυνση από εκεί του αιγυπτιακού στρατού, αλλά ταυτόχρονα αποτέλεσε μια δυναμική παρουσία που απέβλεπε στην ενίσχυση των γαλλικών συμφερόντων στο νέο κράτος, κυρίως με τον έλεγχο στον τακτικό στρατό. Ο ρόλος του γαλλικού στρατού στην οργάνωση της συνωμοσίας για τη δολοφονία του Ι. Καποδίστρια επιβεβαίωσε παλαιότερες αντιθέσεις που είχαν δημιουργηθεί ανάμεσα στον Κυβερνήτη και στο γαλλικό στρατό σχετικά με την οργάνωση του ελληνικού τακτικού στρατού¹²⁸ και αποκάλυψε την ευρύτερη πολιτική σημασία της γαλλικής στρατιωτικής παρουσίας στον ελληνικό χώρο. Τα εξαιρετικά ισχυρά ερείσματα που δημιούργησε ο γαλλικός στρατός ανάμεσα στους ντόπιους πολιτικούς παράγοντες και ο ρόλος του στην ισχυροποίηση της αντικαποδιστριακής αντιπολίτευσης δείχνει καθαρά το ενδιαφέρον της γαλλικής πολιτικής για τον ελληνικό χώρο και τον τρόπο με τον οποίο γινόταν προσπάθεια να υλοποιηθεί αυτό το ενδιαφέρον μέσω της στρατιωτικής παρουσίας.

Βέβαια, είναι εύλογο να διατυπωθεί το ερώτημα : αφού είχε γίνει σαφές πώς ή στιγμή για την οριστική λύση του ελληνικού ζητήματος, με την πλήρη ανεξαρτησία, την οριστικοποίηση κάποιων συνόρων και την εκλογή ενδεχομένως νέου αρχηγού του κράτους δεν ήταν μακριά και επομένως ή Γαλλία είχε τη δυνατότητα να διεκδικήσει την ενίσχυση της πολιτικής της θέσης στην Ελλάδα στις σχετικές διαπραγματεύσεις, γιατί προτίμησε να εμπλακεί σε ένα τέτοιο γεγονός, όπως είναι μια πολιτική δολοφονία με στόχο τον αρχηγό του κράτους; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό δεν είναι δύσκολη : οποιος κι' αν θα ήταν ο νέος αρχηγός του κράτους, ήταν συμφερότερο για τη γαλλική πολιτική να βρει με την αφοσίωσή του εδώ μια δημιουργημένη κατάσταση με αποκατα-

128. Για τα ζητήματα τα σχετικά με την οργάνωση του ελληνικού τακτικού στρατού, τις προσπάθειες του στρατηγού Maison προς αυτή την

κατεύθυνση, τη γαλλική οικονομική βοήθεια και την πολιτική του Κυβερνήτη βλ. Β. Κρεμμυδάς, *ό.π.*

στημένο στον κρατικό μηχανισμό τον ντόπιο γαλλόφιλο παράγοντα. Και είναι γνωστό ότι τα πιο σημαντικά πρόσωπα που έλαβαν μέρος στη συνωμοσία για τη δολοφονία του Ι. Καποδίστρια ήταν από τους πιο γνωστούς παράγοντες του λεγόμενου γαλλικού κόμματος ή που για λόγους προσωπικών συμφερόντων, συνδέθηκαν με το γαλλικό στρατό και υπηρέτησαν τους σκοπούς της παρουσίας του.

Στο σημείο αυτό είναι δυνατό να γεννηθεί το ερώτημα γιατί η αγγλική πολιτική δεν άντεδρασε στη δραστηριότητα του γαλλικού στρατού. Αυτό συνέβη ασφαλώς, επειδή ο Κυβερνήτης ήταν αντίπαλος και της αγγλόφιλης μερίδας στην 'Ελλάδα' επομένως, η δολοφονία του Κυβερνήτη, που ήταν ο σκοπός της συνωμοσίας, εξυπηρετούσε και την αγγλική πολιτική, ανεξάρτητα από την τροπή που θα έπαιρναν τα πράγματα στη συνέχεια. "Άλλωστε, δεν συνέβη σπάνια στην Ιστορία δυο ανταγωνιζόμενες δυνάμεις να συνεργαστούν για ένα συγκεκριμένο σκοπό, πριν συγκρουστούν για τις συνέπειες. Και προκύπτει βέβαια από την προανάκριση ότι η ενεργός συμμετοχή του αγγλικού παράγοντα στη συνωμοσία για τη δολοφονία του Κυβερνήτη ήταν πολύ αμφίβολη. "Αν μάλιστα δεχτούμε ότι ο ρόλος του αγγλόφιλου υδραϊκού παράγοντα στη συνωμοσία ήταν πρωταρχικός, πράγμα που δεν προέκυψε με σαφήνεια από την προανάκριση, πάλι οι διασυνδέσεις έγιναν μέσω του γαλλικού στρατού. Αυτό σημαίνει ότι, για μια στιγμή, και κάτω από μια συγκεκριμένη πολιτική πίεση, η αγγλική πολιτική επέτρεψε στο γαλλικό στρατό να ελέγχει το σύνολο των έξουσιαστικών στοιχείων του έλλαδικού χώρου, ακόμη και τα δικά της στηρίγματα.

Ωστόσο, δεν πρέπει να νομιστεί ότι η δολοφονία του Κυβερνήτη ήταν μια πράξη με τόσο στενή έννοια, ώστε να εντάσσεται στο πλαίσιο των ελληνικών κομματικών ανταγωνισμών. "Αν προσέξουμε περισσότερο τα πρόσωπα που πρωταγωνίστησαν στην οργάνωση της συνωμοσίας, θα διαπιστώσουμε ότι η δολοφονία ήταν ή επισφράγιση γενικότερων συγκρούσεων για την άσκηση και τον έλεγχο της εξουσίας. Οι βασικοί παράγοντες της συνωμοσίας, εκτός από την οικονομική τους ισχύ — άστοι γαιοκτήμονες και έφοπλιστές, μαζί με όρισμένους διανοούμενους — διέθεταν και διοικητική, δηλαδή πολιτική, ισχύ, την οποία προσπάθησε να εκμηδενίσει το καποδιστριακό κράτος. Στην ουσία ήταν βασικοί παράγοντες της κοσμοπολίτικης — άλλου έχει ονομαστεί μη έθνικη — αστικής τάξης και της ντόπιας διοικητικής ολιγαρχίας, οι οποίοι είχαν βγει νικητές από την ιδεολογική — και όχι μόνο ιδεολογική — σύγκρουση στη διάρκεια της Έπανάστασης. Επομένως, διαπιστώνουμε ότι αυτή

ή ελληνική οικονομική και διοικητική ολιγαρχία αναζήτησε στηρίγματα στον ξένο παράγοντα και μάλιστα σ' αυτόν που εκείνη τη στιγμή ή παρουσία του στην Ελλάδα ήταν δυναμική, δηλαδή στρατιωτική, για να αποκατασταθεί στην εξουσία, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη ή μερίδα της εξουσίας που ο ξένος παράγοντας θα ζητούσε να λάβει για τις υπηρεσίες που είχε προσφέρει¹²⁹.

Πάντως, από το σχήμα της σύγκρουσης που περιγράφεται προηγουμένως δεν πρέπει να συμπεράνουμε αναγκαστικά πώς ο Ι. Καποδίστριας ήταν εκπρόσωπος της εθνικής αστικής τάξης. Η έρμηνεία της κοινωνικής και ιδεολογικής υπόστασης του καποδιστριακού κράτους ξεφεύγει από τα πλαίσια αυτής της μελέτης. Εκείνο που ενδιαφέρει περισσότερο είναι ότι ο Ι. Καποδίστριας είχε περιορίσει στο ελάχιστο, στην πραγματικότητα είχε αφαιρέσει, την εξουσία από τα στοιχεία εκείνα που κατά τεκμήριο και από παράδοση την ασκούσαν ή όφειλαν να την ασκούν. Η δολοφονία του ήταν το αποτέλεσμα της σύγκρουσης σ' αυτό το επίπεδο, καθώς και στο επίπεδο του ανταγωνισμού των ξένων επιρροών και συμφερόντων¹³⁰.

Βασίλης Κρεμμυδάς

129. Είναι χαρακτηριστική η ευκολία με την οποία οι δύο Μαυρομιχαλαίοι έβλεπαν στην εξουσία, μετά τη δολοφονία, είτε τον Πετρόμπεη, είτε τους Γάλλους, όπως είδαμε πιο πάνω. "Αλλωστε, οι παλαιοί δεσμοί της οικογένειας Μαυρομιχάλη με τη Γαλλία είναι γνωστοί. Σχετικά βλ. Β. Κρεμμυδάς, *δ.π.*, σ. 98 και Pellion, *δ.π.*, σ. 237.

130. Είναι ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα η έρμηνεία του Μέντελσον - Μπαρτόλντι, *Ιστορία της ελληνικής επανάστασης*, 'Αθ. 1955, σ. 214, για τη δολοφονία του Κυβερνήτη, παρά το μεροληπτικό της χαρακτήρα: «Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η δράση της αντιπολιτεύσεως κατά του Κυβερνήτου έμψυχωνόταν από την 'Αγγλία και τη Γαλλία, κι ακόμα — μετά την 'Ιουλιανή 'Επανάσταση — από την δημοκρατική επιτροπή που είχε την έδρα της στο Παρίσι. Η διάσταση του Καποδίστρια με τους μικρούς φεουδάρχες που καταταρρανούσαν το

λαό, επέτεινε ακόμα περισσότερο το αντιπολιτευτικό ρεύμα. Η προσπάθεια του Καποδίστρια ν' άχρηστεύσει την εξουσία τους, να καταβάλει και να εξαλείψει τις τοπικές επιρροές και να εξαναγκάσει σε άδράνεια τα ταραχοποιά στοιχεία επέπρωτο στο τέλος να τον οδηγήσει στον τάφο κάτω από τα δολοφονικά πλήγματα των εκπροσώπων των τζακιών του Μοριά Μαυρομιχαλαίων». Ανάλογη είναι η άποψη και του André Papadopoulos — Vrétos, *δ.π.*, σ. 25: «La mort de Capodistrias fut arrêtée par les ambitieux oligarques de la Grèce, au moment même où cet illustre citoyen venait d'y mettre le pied». Άκριβώς στην άλλη όχθη βρίσκουμε την άποψη του Γ. Ν. Φιλάρετου, *δ.π.*, σελ. 61: «Προσωπική όλως εκδικησις ένεκα εθίμων της Μάνης είναι το κύριο αίτιον του στυγερού φόνου του 'Ι. Καποδιστρίου», μια άποψη που επαναλαμβάνεται συχνά, ακόμη και σήμερα.